SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HENRICUM FROWDE

M. TVLLI CICERONIS

ORATIONES

[Vol. 1]

PRO SEX. ROSCIO DE IMPERIO CN. POMPEI
PRO CLVENTIO IN CATILINAM
PRO MVRENA PRO CAELIO

RECOGNOVIT
BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

ALBERTVS CVRTIS CLARK
COLLEGII REGINAE SOCIVS

[1910]

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

PRAEFATIO

In vetere monasterii Cluniacensis catalogo qui saeculo XII confectus est hi codices descripti sunt[1]:—

496. Cicero pro Milone et pro Avito et pro Murena et pro quibusdam aliis.

498. Cicero in Catillinam et idem pro Q. Ligario et pro rege Deiotaro et de publicis litteris et de actione idemque in Verrinis.

Exstat hodie, quamvis iniuria temporis decurtatus, num. 498, codex saeculo IX pulcherrime scriptus, quem amicus meus et in orationibus Tullianis edendis collega, Gulielmus Peterson, in bibliotheca Holkhamica latentem detexit, contulit, descripsit[2]. Nescio quo casu factum est ut eodem fere tempore ego alterius codicis, num. 496, hodie deperditi, velut vestigiis insisterem.

Vt summatim ea ponam quae pedetemptim comperi[3], praeter orationes pro Milone, pro Cluentio, pro Murena habitas Roscianam etiam et Caelianam hic codex continebat. Orthographiae emendatae cuius Alcuinus auctor fuisse Carolo magno imperante dicitur fere expers erat, unde qua aetate exaratus sit divinare possumus. Illud certo scimus ineunte saeculo XV librum situ et vetustate adeo occaecatum fuisse ut legentibus difficultatem afferret maximam[4]. Hoc fere tempore Francogallus quidam, qui cod. Parisiensem

[1] Delisle, *Cabinet des MSS.*, ii. 478.
[2] *Anecdota Oxoniensia.* Classical Series. Part IX.
[3] *Anecdota Oxoniensia.* Classical Series. Part X.
[4] Cf. *ad Roscianam*, § 132.

14749, olim S. Victoris 91 (Σ), variis ex fontibus concinnabat, Roscianam quidem et Murenianam, quae in Cluniacensi solo servabantur, ex hoc transcripsit religione maxima. Quotiescumque enim vel exemplar legere non potuit vel corruptela aliqua mirabili offensus est, ipse vacuum spatium reliquit, quod postea explevit sodalis aliquis qui archetypi imaginem in lacuna vel in margine repraesentare conatus est. Milonianam, Caelianam, Cluentianam ex aliis libris lectu facilioribus, ut par erat, transcripsit: marginalia et supplementa Cluniacensia in ora libri vel in paginis insutis addidit[1]. E Cluniacensi sumpsit vetus illud Milonianae Argumentum quod in Harleiano 2682 (*H*) et in Erfurtensi (*E*) continetur.

Librum in monasterio Cluniacensi A. D. 1415 inventum ad Italos reportavit Poggius, cuius comes et collega, Bartolomaeus de Montepolitiano, aliqua ex codice excerpsit, nescio an statim. Excerpta Montepolitiana una cum Asconio, cuius auctoris A. D. 1416 in monasterio Sangallensi inventi apographum Bartolomaeus fecerat, ex schedis eius transcripsit codicis Laur. liv. 5 librarius, homo indoctissimus. Mox codice Florentiam misso usus est Ioannes Arretinus in libro concinnando (*A*) quem a. d. v Id. Febr. A. D. 1416[2] confecit, et anno insequenti anonymus cod. Perusini, E. 71 (π) scriptor. Non multos fuisse qui codicem legere possent veri simile est, e quo F. Barbarus, vir doctissimus, se ne verbum quidem transcribere potuisse deplorat. Aliquos autem rem navasse constat, cum in MSS. eius aetatis marginalium et supplementorum cum Parisiensi (Σ) artissime congruentium amplior in dies numerus appareat. Ipse etiam Poggius, ut in epistulis eius traditum est, 'volumine

[1] Ex Σ derivatos esse Parisinos 6369, 7777, codices satis bonos, et Guelferbytanum 205 (*w*), librum neglegentissime scriptum, in Anecdotis meis docui.

[2] In *A* est 'A. D. 1415' secundum morem Florentinorum qui xxv die mensis Martii annum inchoabant. Cf. R. Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli* XIV e XV, *p.* 84 (1905).

antiquo quod ex monasterio Cluniacensi detulerat' A. D. 1427 Romae usus est; cuius opera quanta fuerit nescio, magni momenti fuisse veri simile est. Ita Italis sensim textum vel corrigentibus vel corrumpentibus increvit satis magna variarum lectionum seges, quae in cod. Gadd. XC *sup.* 69 (ψ) vel in margine vel super lineam scriptae sunt, in cod. Monacensi 15734 (*s*) fere omnes in textum receptae.

In Rosciana igitur et Mureniana cod. Σ instar omnium est. Ex Italicis meliores sunt *A* et π, cuius simillimus est Laur. lii. 1 (φ). Singularia quaedam habet Laur. xlviii. 25 (χ), quae e Cluniacensi iterum excusso emanavisse constat. De codice ψ iam dixi. Roscianam tantum habet cod. Pistoriensis, Forteguerri A. 32 (σ), a Sozomeno, Poggii amico, scriptus, deteriorum, ut videtur, parens. Laur. xlviii. 26 (ω) in his orationibus levioris est momenti.

In Cluentiana, ut omittam Palimpsesti Taurinensis fragmenta, quae incendio infelici nuper periisse doleo, duos habemus fontes, Cluniacensem et Laurentianum li. 10 (*M*), codicem mutilum saeculo XI scriptum, ceterorum codicum isdem locis hiantium (μ), ut videtur, parentem. Orationis finem, quem ineunte hoc saeculo se frustra quaesivisse testatus est Antonius Luschus, statim arripuerunt codicum *A*π librarii: eum 'nuper repertum' esse in codd. πφ monitum est. Cetera supplementa vel in margine vel in textu habent codices recentiores, in quibus cod. S. Marci 255 (*b*) familiam ducit. In codd. *b*ψ marginalia sunt permulta, partim e Cluniacensi hausta, partim coniecturae vel errori debita. Hanc variam farraginem in textum suo more recepit *s*, quocum artissime coniunctus est Laur. xlviii. 12 (*t*).

Codicum *st* lectiones Laurentianae plerumque praestare docuit Classenius, quem secuti sunt omnes nisi pauci vulgatae lectionis propugnatores. Ipsius, opinor, Cluniacensis praestantia clarius elucebit perpurgata ista colluvie qua foedati sunt eius postremi nepotes, quos solos noverat

Classenius. Quorum lectiones rettuli quo melius a genuina recensione Italorum correctiones discernerem, neglegere fere poterunt, ni fallor, posteri. Ita tamen Classenio de re tota assentior ut Laurentianum multis in locis veritatem praebere non negem. Illud, opinor, neminem fallet in supplementis Cluniacensibus alterius familiae opem saepe desiderari.

In Caeliana nobilis ille cod. Paris. 7794 (*P*) saeculo IX scriptus usque in hunc diem regnavit. Ex hoc libro, quem post multos denuo contuli, derivati sunt, quamvis paucis in locis ex alio fonte correcti, Gemblacensis (*g*), Erfurtensis (*e*), Harleianus 4927 (*h*). His addenda sunt duorum Palimpsestorum (*AT*) fragmenta. Quod ad Cluniacensis affinitates attinet, manifestum est eum proxime accedere ad Palimpsestos (cf. §§ 38–42, 54–56, 66–69, 71–75): virtutem probant lectiones aliquot singulares a grammaticis vel a Quintiliano confirmatae (cf. §§ 8, 31, 32, 50, 67). Non nullis etiam in locis videtur exhibere cod. *P* lectionem pristinam, ab ipso scriptore vel a correctore erasam (cf. §§ 13, 19, 21, 36, 47, 54, 63, 70). Huius codicis ope ab inveterata suspicione liberantur loci aliquot a *Pπ* omissi, in recentioribus *sw* ex Cluniacensi suppleti. Nunc apparet illa 'Italorum supplementa' non ingenio 'audacissimi interpolatoris' deberi sed ex antiquissimo codice, cum Palimpsestis fere consentiente, deducta esse. Illud vero longe gratissimum est, quod triginta fere virorum doctorum coniecturas firmat hic testis a tenebris excitatus. Quod si quis folium cod. Σ arte photographica in Anecdotis meis expressum inspicere voluerit, praeter duas Madvigii illustrissimas correctiones, unam Mureti, videbit Madvigium tria vocabula e coniectura inserentem a Cluniacensi confirmari. Habes, lector, unde artis criticae obtrectatores vanitatis convincas.

De Miloniana non nunc agitur, sed pauca dicenda sunt. Harleiani 2682 (*H*) simillimus erat Cluniacensis, eodem

loco mutilus, et cum eo fere semper consentiens. Ex hoc igitur fonte Itali hauserunt vetus orationis Argumentum, quod praeter *ψ* habet Laur. xlviii. 8, tum marginalia et supplementa plurima, quae cum in multis MSS. tum in cod. *ψ* inveni, unde in Monacensis (*s*) textum recepta sunt. Annis abhinc decem in maiore mea Milonianae editione (pp. xxxii–xxxvi) codicem *s* hoc modo conflatum esse docui: illud numquam speraveram ut mihi aliquando concederetur huius rei primos medios postremos gradus manifesto deprehendere.

Ad alterum Cluniacensem transeo in quo Catilinariae continentur. In his orationibus tres codicum familias (*α*, *β*, *γ*) constituit Nohlius, cui omnes assentiuntur. Novi testes a me ipso adhibiti sunt codd. *Vhlo*—ut multos omittam inferioris notae—, codd. *Aaux* denuo contuli, codd. *bst* collatione Halmiana usus sum. De cod. *V* (*Voss.* Lat. O. 2) in Caesarianis ante dixi: cod. *l* (Harl. 2716, sive Graevii primus) cum *β* consentit usque ad iv. 1, ubi ex voc. *acerbitates* alia manu scriptus est et cum *γ* fere congruit: cod. *h* (Harl. 2682, sive Graevii secundus) optimae familiae satelles est, et cum *a* (Laur. xlv. 2) coniunctus sed paulo interpolatior: cod. *o* (Coll. Corporis Christi 57) in familiam *γ* cadit sed correctiones habet e prima et praesertim ex *a* petitas (cf. ii. 10). Perfecto fere opere meo, quod quinque abhinc annis inceperam, in lucem redditus est *C*, optimae familiae signifer. Collationem Petersonianam, quam cum ipso codice probavi, absolutissimam esse confirmo. De ratione quae intercedat inter hunc codicem primarium (*C*) et ceteros eiusdem familiae (*AVa*) ego et amicus meus leviter dissidemus[1]. Ille codd. *AVa* ex ipso *C* derivatos esse censet, quod mihi non liquet, praesertim in Ambrosiano, de qua re iudicet lector (cf. i. §§ 1–3).

[1] *Classical Review*, xvi. 324.

Quod ad trium harum familiarum virtutem pertinet, manifesta, opinor, est codd. α praestantia fere perpetua: illud vero confitendum non numquam in codd. γ solis veritatem inveniri. Familiam β, quam in editione secunda amplexus est Halmius, non ita magni aestimo.

His Cluniacensibus, ut ita dicam, orationibus Pompeianam addidi, quae isdem fere quibus Miloniana codicibus continetur. Vt enim omittam Palimpsesti Taurinensis (*P*) folium unicum (§§ 41–43), melior familia constat ex codd. *HET*, de quibus saepe dixi, quibus addendus est *W* (Werdensis) nunc deperditus. Ceteri omnes—de Parcensi mox videbimus—deteriores sunt (δ), quos ex eodem archetypo fluxisse convincunt certae quaedam corruptelae et omissiones vocabulorum[1]. Cod. *W*, cuius non multae singulares lectiones traditae sunt, Tegernseensis similem fuisse sicut in Miloniana iudico. Postremam tantum orationis partem Tegernseensis nunc habet, sed in priore parte (§§ 1–47) cod. Hildesheimensis (*t*) ex *T* nondum mutilo descriptus personam eius, ut videtur, gerit. Codd. *Tt* cum δ saepius consentire et familiae vulgaris quasi fontem esse demonstravit Nohlius[2]. E deterioribus ego permultos inspexi, satis duxi trium tantum (*b*σψ) lectiones referre. Restat inter codd. *HE* eadem quae in Miloniana simultas. Cum enim quadraginta fere locis *HE* contra ceteros consentiant, singulares saepe lectiones exhibet *H* Erfurtensi cum ceteris consentiente. Hac in lite diiudicanda Palimpsesti insignis opera est quem in §§ 40–43 cum *H* fere semper conspirantem inveneris, ut vidit Nohlius[3]. Equidem reor cod. *E* ex eodem fonte quo *T* emanavisse sed ex *H* saepe correctum, sicut in Miloniana

[1] Dicit Laubmann (ed. Weidmann, 1896, p. 165) cod. *H* in classe deteriorum numerandum esse, quod non intellego. Mendis enim caret *H* quae codd. δ habent, lectiones quas habet *H* in codd. δ non sunt. Quaero igitur qui sint isti deteriores.

[2] *Hermes*, xxi. 195.

[3] *Bibl. Script. Graec. et Lat.* cur. C. Schenkl.

factum esse fusius demonstravi, de qua re altum silentium tenent Erfurtensis propugnatores [1]. In Pompeiana probatio difficilior est quia ipsius *T* particulam tantum habemus. Illud inculcare saepius non possum quod negari non potest, Erfurtensis scriptorem ipso Harleiano sive apographo eius aliquando usum esse. Huius rei lectoris oculis subiciam argumentum certissimum. Codd. *HE* eadem habent e Verrinis excerpta, in quibus haec verba

dies ille cum ego Hennam venissem praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt. Contio (*Verr.* iv. 110)

quae uno Harleiani versiculo continentur, omittit Erfurtensis [2].

Ex antiquissimo exemplari in hac oratione descriptus est *H*, quod probant verba sexcenties perperam divisa, glossas quidem non nullas super textum habente (cf. § 36 *inex*), e quibus unam in codd. *Et* invenies in peius mutatam (§ 22 Aetam *H*: a tam *E*: meta *t*).

De Parcensi invitus me hercule dico. Codex est saeculo XV scriptus, ex eodem quo δ fonte ortus (cf. §§ 3, 6, 11, 22, 28, 32, 36, 48), e meliore aliquo hic illic correctus, fortasse ex *T* (*t*), quocum non numquam singulariter consentit (cf. §§ 2, 7, 9, 19). Illud huius libri proprium est quod interpolationibus scatet stultissimis quas in notulis citare non possum [3].

[1] *Pro Milone*, Oxon. 1895, pp. xxxix–xlii.

[2] *Journal of Philology*, xviii. 35. Lectiones quas sup. lin. habet *E* in Caesarianis et in Catilinaria quarta ex *H* sumptas esse olim ostendi: item in Argumento ad Milonianam scriptorem cod. *E* correctiones ab H^2 factas semper sequi. (Cf. *pro Milone*, *l. c.*)

[3] Velut § 46 ubi voc. *semper* e contextu repetitum iterum inferciunt cett., om. *H*, in π est *semper mittendum indicavit sed hii quorum munus erat ad eam rem potissimum esse missum*, quae mera deliratio est. (Miror quod hoc loco Laubmann cod. π *semper* omittere dicit, de *H* tacet.) Eiusdem monetae sunt § 2 *praetor pro me venit qui cis Rhenum natus sum*, § 39 *in Asiam pervenerunt ut ne vestigium quidem crudelitatis reliquisse dicantur*, et mox *huius a milite ad sumptum nemine ius adhibetur.* Quid faciamus cum codice ita insaniente? quem tamen quidam viri docti Harleiani quodam modo similem esse dixerunt, quocum solo bis tantum in oratione consentit (§ 45).

Quod si quis eius indolem cognoscere velit ei consulenda est plena collatio quam iuris publici fecit L. Preud'homme, quem honoris causa nomino, codicis diu deperditi his diebus sospitator.

Nova nuper exorta est de clausulis Tullianis doctrina, de qua silere hoc loco non queo[1]. Alii quidem rem in eum locum deduxerant, ut clausulam illam Ciceronis quae, ut Seneca monet (*Epist.* 114. 15), 'in exitu lenta . . . ad morem suum pedemque respondet' numero quodam trochaico ad finem cadere et fluere iam pateret. Inventus est Thaddaeus Zielinski, vir acutissimus et ferrea quadam patientia praeditus, qui, omnibus clausulis quotquot in orationibus inveniuntur numeratis et digestis, doceret huic trochaeo vel cretico vel ditrochaeo anteponendum esse vel creticum vel molossum. Res mira est, quam tamen mirifice confirmat illud Terentiani Mauri (circa A. D. 290) de cretico

> Optimus pes et melodis et pedestri gloriae.
> Plurimum orantes decebit, quando *paene in ultimo*
> *Obtinet sedem beatam, terminet si clausulam*
> *Dactylus, spondeus imam, nec trochaeum respuo.*
> Bacchicos utrosque fugito, nec repellas tribrachyn.
> Plenius tractatur istud arte prosa rhetorum.

Clausulae igitur numerosae—sic Zielinski docet—una ratio est, formae plurimae. Simplicissima eademque usitatissima ex cretico et trochaeo (vel spondeo, quoniam ultima syllaba, ut in poetis, anceps est) constat (– ⏑ – – ⏒): huic succedit creticus (vel molossus) + trochaeus + syllaba anceps (– ⏓ – – ⏑ ⏓): tum creticus (vel molossus) + ditrochaeus (– ⏓ – – ⏑ – ⏑). Possunt pro quavis syllaba longa duae breves poni, ut in clausula illa Ciceronis imitatoribus carissima, *esse videatur* (– ⏑ ⏔ – ⏑): potest etiam rhythmus hic trochaicus ita continuari ut vitiosus fere fiat. Aliquando post creticum spondei occurrunt gravitatis causa (– ⏓ – – – – – –): rarius

[1] *Das Clauselgesetz in Cicero's Reden*, Th. Zielinski, Leipzig, 1904. Cf. *Classical Review*, xix. pp. 164–172.

dactylus, ut in clausula illa heroica (– ⏑ ⏑ – ⏑) a Quintiliano damnata (ix. 4. 102). Hos duriores numeros amat historia, reformidat oratio. De variis legibus quas docet clausulae imperare vir subtilissimus sileo: sentio lites impendere in quibus profecto νομοθέτης noster fortiter proeliaturus est. Nullam quidem partem orationis numero quodam carere ipse adseverat: posse etiam legibus suis aliquid derogari novis legibus inventis, quae totius periodi compositionem artificiosam gubernent, nonnullis in locis innuit. Quod quidem ad κῶλα sive membra pertinet, easdem fere leges valere sed duriores illos numeros in his frequentiores esse quam in clausula ex Quintiliano (ix. 4. 70) satis constat. Illud quidem meo iure affirmare possum mirabilem illam exemplorum et tabularum syllogen quam Zielinski tanta diligentia confecit mihi inter varias verborum collocationes vacillanti summo auxilio saepius fuisse: saepe etiam ulcus inveteratum quod scalpello egeret monstravisse. Orthographiam etiam aliquando hoc iubente variavi tacitus ne claudicaret clausula (velut *nil*, *nihil*, *reprendere*, *reprehendere*): alia sunt (velut *relliquus*, quam formam Tullio vindicat) quae non recepi, non quia dissentio sed quia verebar ne legentium oculos inusitatiore scriptura offenderem.

Editionum veterum lectiones neglegentissime fere exscriptas esse diu suspicatus sum, inspiciendo nuper comperi. In Rosciana quidem Venetae, Ascensianae primae, Cratandrinae varietatem perpetuam editores Turicenses exhibent, in Pompeiana Ascensianae, in Mureniana Venetae, in Catilinariis et Caeliana nullius. In Cluentiana Classenii copiis usi sunt qui editionum viginti scripturas laudat[1], a quibus tamen absunt Romana et Aldina, quae sunt momenti maximi. Operam equidem dedi ut suum cuique pro mea parte redderem. De antiquis igitur pauca praefabor.

[1] Errat interdum ipse Classenius. Velut § 159 falso dicit *maximi* in Venetae repetitionibus (A. D. 1480 et 1483) inveniri.

Editiones principes duae sunt A. D. 1471 typis impressae, altera Venetiis (ed. *V*), altera Romae (ed. *R*): illam curavit Lodoicus Carbo, codicibus vulgaribus usus, hanc Io. Andreas Aleriensis, vir doctissimus. Nescio quam ob rem factum sit ut ed. *V* multi usi sint, ed. *R* omnes neglexerint. Successit A. D. 1473 editio Bresciae a Ferando impressa, in qua orationes 'iam emendatae et correctae per Dominum Guarinum Veronensem' esse dicuntur. Non multum novi in hac invenitur, si Guarini famam et doctrinam consideraveris. Repetitiones Venetae quae nihili sunt omitto. Sequitur Minutiani editio A. D. 1498, Mediolani (ed. Mediol.), et A. D. 1499 Beroaldi, Bononiae. Mediolanensis repetita est cum correctionibus paucis A. D. 1511 ab Ascensio, Parisiis (Asc. 1); ed. Iuntinam primam A. D. 1515 prelo emissam curavit Nic. Angelius, plurium emendationum bonarum auctor. Anno denique 1519 prodiit Aldina prima quam curasse Andreas Naugerius dicitur, vir de Tullio optime meritus, cum Manutio, Lambino, Madvigio plane comparandus.

Aldina statim repetita est a Iunta (A. D. 1521), et ab Ascensio A. D. 1522 (Asc. 2), 1527 (Asc. 3), 1531 (Asc. 4). In Ascensianis repetitis insunt quaedam emendationes et correctiones Budaei qui codd. S. Victoris usus est: eosdem MSS. laudat F. Sylvius[1] qui A. D. 1530 Roscianam et Cluentianam, A. D. 1532 Murenianam seorsim edidit. Non multum novi in his orationibus habet Cratandrina (Basileae A. D. 1528) quae ex Ascensiana secunda, vel Hervagiana (Basileae 1534) quae ex Cratandrina fere pendet. Ecce iterum operi incumbit in Iuntina tertia A. D. 1534 edita Naugerius, qui se in Hispaniensi Gallicaque legatione permultas bibliothecas excussisse testatur. Quod si secunda messis Naugeriana priori adiungatur fateamur necesse est

[1] Cf. *pro Cluentio* § 161, ubi cod. S. Victoris (Σ) *vilicos* habere testatur Sylvius.

eum in Ciceronis textu corrigendo inter veteres longe primarias egisse partes. Postremis Naugerii curis succedunt Roberti et Caroli Stephanorum editiones (A. D. 1538 et 1555) et tot Aldinae a Paulo Manutio prelo emissae. Sed iam procedebat clarissimum Lambini astrum quo fulgente minora lumina pallescerent.

Gratias ago plurimas Preli Clarendoniani Curatoribus qui mihi permiserunt ut inusitatum hoc σῶμα typothetis simul traderem. In orationibus enim Tullianis alia ratio temporum est, alia codicum, et hanc sequi editori expeditissimum est.

A. C. C.

Scribebam Oxonii
Mense Septembri MDCCCCV

Impressio secunda non nullis in locis correcta.

Mense Novembri MCMVIII

Operae pretium esse duxi aliquot codicum scripturas ex collatione vel mea vel in meum usum facta confirmatas, ubi priores silebant vel dubitabant vel falsa tradebant, uno in conspectu ponere.

Rosc. 118 constant *ω*, 129 pertineat *ω*.

Pomp. 6 et rei p. causa consulendum *t*, 13 quod ceteros in provinciam eiusmodi *t*, 19 implicata *t*, 20 sapienti *t*, 28 miles in exercitu *t*, 41 lucem afferre coepit *t*, 67 et quibus iacturis quibus *E*.

Clu. 6 animo requiratis *b*, 73 pronuntiare *σ*, 125 abortione *t*.

Cat. i. 4 uti L. *A*, *ib.* enim eius modi *A*, 5 interficiere *A*, 7 commoveri te *A*, 8 sensistin *a*, 9 et se illa *Aa*, 13 afuit *A*, 15 esse horum *a*, 16 tibi iam *a*, 17 ratione ulla *A*, 21 ac si hoc *A*, *ib.* senatus iure optimo *a*, 22 revocarit *A*, 28 multarunt *a*, 29 metus non est *a*, *ib.* mihi verendum *A*, 30 sese eiecerit *A*, 31 hic si ex *A*, 33 es constitutus *A*, *ib.* civium omnium *a*.

ii. 4 qui etiam illud *A*, 11 enim est *a*, 15 ab dis *A*, *ib.* relevandae *a*, 18 proferuntur *a*, 20 praesidiis lectis *a*, 21 defaetigati *a*, 28 optandum videretur *a*.

iii. 2 debebitis qui *a*, 3 Quirites *om. a*, 5 bipertito *a*, *ib.* re p. praesidio *Aa* (*cod. a lectio in notulis meis omissa est*), 6 ducuntur *a*, 7 et clarissimis *a*, 10 Cethego. signum *A*, 14 et a rei *a*, *ib.* et Faesulas *u*, 15 ceteris supplicationibus *a*, *ib.* ceterae bene gesta *A*, 18 videretur *A*, 21 hic qui potest *a*, 22 ab Lentulo *a*, *ib.* neglegere *a*, 24 clarissumo et *A*, 25 principes conflagrare, sed se in hac urbe neque hanc urbem florere voluerunt *a*, 27 mihi cum his *a*, *ib.* in nobis praesidium *a*.

iv. 2 miserruma *A*, *ib.* proponeretur *a*, 3 uti salvi *a*, 4 idem initum *A*, 7 a dis *a*, *ib.* oppetiverunt *A*, 9 vindicat *a*, 10 quaesitori *a*, 12 huic Gabinium *Aa*, 13 electissimae *a*, 14 multo etiam *a*, 16 quia sua *a*, *ib.* quantum audeat *a*, 19 providendum est *A*, 22 conductionem vestram *a*, 24 decretis *om. A in lac.*

Mur. 11 aut cum *φ*, 15 et pater etenim mihi *etc.* *φ*, 21 in eadem *ω*, 55 parata *φ*.

Cael. 4 criminessloco P^1, 5 legisse P^1, 19 || aiebant (-i- *m.* 2) *P*, 21 consulendi (-i *m.* 2) . . . *P*, 26 idem d . . . . P^1, 34 || moverunt (mov- *m.* 2) *P*, 45 disputạto *P*, 47 capitis. ipse *Ph*, 54 a M. Caelio (P^2), 78 ipse e in P^1.

Addiderim Harleianum 2682 habere *Cat.* iv. 23 *solus*, non *solius*, *Pomp.* 3 omittere *mihi* post *in primis*, non post *insolita*, 30 habere *iter in Hispaniam*, non *iter Hispaniam*, Cluniacensem habuisse, *Clu.* 34 *non longe*, non *cum longe*, 117 *plerique* (ut *st*), non *et plerique*: de quibus lectionibus in Anecdotis erravi.

M. TVLLI CICERONIS
PRO SEX. ROSCIO AMERINO
ORATIO

SIGLA

V = Palimpsestus Vaticanus (§§ 1–5 credo ego . . . possim *continens*)

Σ = cod. Paris 14749, olim S. Victoris 91

B = Excerpta Bartolomaei de Montepolitiano, quae in cod. Laur. LIV. 5 inveniuntur

A = cod. Laur. XLVIII. 10 A.D. 1415 (*i.e.* 1416, *cf. p.* iv *n.*) a Ioanne Arretino scriptus (Lag. 10)

π = cod. Perusinus E. 71 A.D. 1416 (? 1417) scriptus

σ = cod. Pistoriensis A. 32 a Sozomeno scriptus

φ = cod. Laur. LII. 1 (Lag. 65)

χ = cod. Laur. XLVIII. 25 (Lag. 25)

ψ = cod. Laur. (Gadd.) XC sup. 69

ω = cod. Laur. XLVIII. 26 (Lag. 26)

s = cod. Monacensis 15734

w = cod. Guelferbytanus 205

Schol. = Scholiasta Gronovianus

M. TVLLI CICERONIS

PRO SEX. ROSCIO AMERINO

ORATIO

I
Credo ego vos, iudices, mirari quid sit quod, cum tot 1
summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potis-
simum surrexerim, is qui neque aetate neque ingenio neque
auctoritate sim cum his qui sedeant comparandus. Omnes
hi quos videtis adesse in hac causa iniuriam novo scelere
conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter
iniquitatem temporum non audent. Ita fit ut adsint pro-
pterea quod officium sequuntur, taceant autem idcirco quia
periculum vitant. Quid ergo? audacissimus ego ex omni- 2
bus? Minime. An tanto officiosior quam ceteri? Ne
istius quidem laudis ita sum cupidus ut aliis eam prae-
reptam velim. Quae me igitur res praeter ceteros impulit ut
causam Sex. Rosci reciperem? Quia, si qui istorum dixisset
quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque
amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac
causa fieri necesse est, multo plura dixisse quam dixisset
putaretur. Ego autem si omnia quae dicenda sunt libere 3
dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque
in volgus emanare poterit. Deinde quod ceterorum neque
dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et ampli-
tudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et

1 cum] quom $A\pi^2\psi^2\omega$ 3 surrexerim is Σ, *Naugerius* (2): surrexerimus *A*: surrexerim *cett.* 6 ipsi autem *V* 9 vitant *V*, *Auct. Schem. Dianoeas* (*Rhet. M. p.* 73): metuunt *cett.* 10 An *Schol.*: at (ac *V*ω) *codd.* 11 sum] sim *V*ω 17 autem si *V*: etiam si *cett.*: *om. Charisius* (*K.* 1. 203) 18 atque] "atque" ne Σ: *fort.* neque 21 potest esse *post* amplitudinem *hab. A*

prudentiam. Ego si quid liberius dixero, vel occultum esse
propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel
ignosci adulescentiae meae poterit: tametsi non modo
ignoscendi ratio verum etiam cognoscendi consuetudo iam
4 de civitate sublata est. Accedit illa quoque causa quod
a ceteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis
salvo officio se facere posse arbitrarentur; a me autem ei
contenderunt qui apud me et amicitia et beneficiis et digni-
tate plurimum possunt, quorum ego nec benivolentiam erga
me ignorare nec auctoritatem aspernari nec voluntatem
2 5 neglegere debebam. His de causis ego huic causae patro-
nus exstiti, non electus unus qui maximo ingenio sed re-
lictus ex omnibus qui minimo periculo possem dicere, neque
uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius verum uti
ne omnino desertus esset.

Forsitan quaeratis qui iste terror sit et quae tanta for-
mido quae tot ac talis viros impediat quo minus pro capite
et fortunis alterius quem ad modum consuerunt causam
velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est,
propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei quae
6 conflavit hoc iudicium mentio facta non est. Quae res ea
est? Bona patris huiusce Sex. Rosci quae sunt sexagiens,
quae de viro fortissimo et clarissimo L. Sulla, quem honoris
causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit emisse
adulescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis,
L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postu-
lat ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque
praeclaram nullo iure invaserit, quoniamque ei pecuniae
vita Sex. Rosci obstare atque officere videatur, deleatis ex

3 meae *om. V* 7 se facere *mei*: fa . . . . e *V* (*litt. med. abscisis*): facere se *ed. Ven.* 9 ego nec *V*: ego neque *cett.* 11 debebam *Ernesti*: debeam *codd.* (*cf. Zielinski p.* 191) 13 possim *V* 18 consueverunt *φω* (*ita* § 8 *ω*, § 12 *χψω*) 23 quae de] de *Weiske* fortissimo et clarissimo] *om.* fortissimo et *A*: clarissimo et fortissimo *ψ*, *Arusian.* (*K.* vii. 470)

animo suo suspicionem omnem metumque tollatis; sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum qui se dies noctesque stimulat ac pungit ut evellatis postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini.

Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices, ego 7
contra brevem postulationem adfero et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem. Primum a Chrysogono 3
peto ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis et in causa Sex. Rosci periculum quod in omnis intenditur propulsetis.
Quod si aut causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet 8
denique vel minima res reperietur quam ob rem videantur illi non nihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam praedam quam dixi quicquam aliud causae inveneritis, non recusamus quin illorum libidini Sex. Rosci vita dedatur. Sin aliud agitur nihil nisi ut eis ne quid desit quibus satis nihil est, si hoc solum hoc tempore pugnatur ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Rosci velut cumulus accedat, nonne cum multa indigna tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos per quorum sententias iusque iurandum id adsequantur quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consuerunt? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postu-

1 omnemque metum ω 4 sperat $\sigma\chi$: speret *cett.* luxoriam $\Sigma A\psi^2$ (*ita* Σ *semper*) 6 stimulet ac punget *Ernesti* 9 si] nisi w, *Halm* (2) postulatio] ista postulatio *Richter* (*fort.* ea postulatio) 14 insistatis *A* 17 repeririretur *A* 20 illorum] eorum w, *prob. Halm* 27 consuerant *Ernesti* 29 his] iis *coni. Halm*

lare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio ornati auctique discedant?

4 9 His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intellego. Nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Rosci pericula. Quapropter vos oro atque obsecro, iudices,
10 ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli quam ferre me posse intellego. Hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram ut potero studio et industria, iudices; sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id quod suscepi quoad potero perferam. Quod si perferre non potero, opprimi me onere offici malo quam id quod mihi cum fide semel impositum est aut propter perfidiam abicere aut propter infirmitatem animi deponere.

11 Te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, cum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei pu-
5 blicae hoc tempore impertias. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium vides; quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas ut acria ac severa iudicia fiant intellegis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur, cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sunt; omnes hanc quaestionem te prae-

3 spoliis ex ω: spoliis sex Σπ: spoliis Sex. *Aφψω*: spoliis Sex. Roscii σχ 11 periculum *Bake* (*cf.* §§ 148, 152), *fort. recte* (*Fuitne in archetypo* peric., *quod hab.* Σ *Mur.* 84 ?) 18 perferre non potero perferri Σ 22 eidem ω, *Ant. Augustinus*: idem *cett.* 23 iudex *om.* ω, *del. Halm* (*contra Mart. Cap.*, *Rhet. M. p.* 470) rei p. *Arusian. K.* vii. 481: populo Rom. *codd. et Mart. Cap.* 26 acria ψ^2: acra *cett.* 29 sint ϕ^2, *cd. R*

tore manifestis maleficiis cotidianoque sanguine dignissimam sperant futuram.

12 Qua vociferatione in ceteris iudiciis accusatores uti consuerunt, ea nos hoc tempore utimur qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa qui vester animus sit ostendetis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam ut non modo clam verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. 13 Etenim quid aliud hoc iudicio temptatur nisi ut id fieri liceat? Accusant ei qui in fortunas huius invaserunt, causam dicit is cui praeter calamitatem nihil reliquerunt; accusant ei quibus occidi patrem Sex. Rosci bono fuit, causam dicit is cui non modo luctum mors patris attulit verum etiam egestatem; accusant ei qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt, causam dicit is qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur; denique accusant ei quos populus poscit, causam dicit is qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. 14 Atque ut facilius intellegere possitis, iudices, ea quae facta sunt indigniora esse quam haec sunt quae dicimus, ab initio res quem ad modum gesta sit vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audacias cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

6 15 Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, cum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipi

1 dignissimam *Madvig* (*cf. May in Phil. Rundsch.* x. 223) : dimissui Σ : dimissius (demissius ψ : dimissus ω) *cett.* : remedio (remedium) esse *E. F. Eberhard, Landgraf* : (de manifestis maleficiis ante admissis cotidianoque sanguine *Lambinus*)   8 ostendetis] ostenderitis *Ernesti* : ostendatis *Matthiae*   17 ipsum] ipsi *coni. Halm*   24 vobis *om. A*   26 audacias Σ (*cf. Verr.* iii. 208, *Sull.* 76) : audaciam *cett.*

verum etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium verum etiam domesticus usus et consuetudo, quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit; nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque pater-
16 nis defenditur. Hic cum omni tempore nobilitatis fautor fuisset tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat pro eorum honestate se pugnare propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Postea quam victoria constituta est ab armisque recessimus, cum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ei qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romae frequens atque in foro et in ore omnium cotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam timere ne quid ex ea calamitatis sibi accideret.

17 Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio; quas inimicitias si tam cavere potuisset quam metuere solebat viveret. Neque enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste qui adest Magnus vocatur, homines eius modi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit, qui*que* ante hanc pugnam tiro esset quod sciam, facile ipsum magistrum scelere auda-

6 itaque] atque *Halm* (2) ex omnibus suis ω 9 hic] is *Halm* (2) 16 homines] omnes *A. Eberhard* 18 atque *om. pauci dett.* 27 huius modi *Reisig* 29 quique *Halm*: qui *codd.*: et qui *Madvig* 30 quod sciam] quod scientiam χω¹, *del. Garatoni*

ciaque superavit. Nam cum hic Sex. Roscius esset Ameriae, 7
T. autem iste Roscius Romae, cum hic filius adsiduus in 18
praediis esset cumque se voluntate patris rei familiari vitae-
que rusticae dedisset, ipse autem frequens Romae esset,
occiditur ad balneas Pallacinas rediens a cena Sex. Roscius.
Spero ex hoc ipso non esse obscurum ad quem suspicio
malefici pertineat; verum id quod adhuc est suspiciosum
nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc adfinem culpae iudi-
catote.

Occiso Sex. Roscio primus Ameriam nuntiat Mallius 19
Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris
istius T. Rosci, et nuntiat domum non fili sed T. Capitonis
inimici; et cum post horam primam noctis occisus esset,
primo diluculo nuntius hic Ameriam venit; decem horis
nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis per-
volavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus
adferret sed etiam cruorem inimici quam recentissimum
telumque paulo ante e corpore extractum ostenderet. Quad- 20
riduo quo haec gesta sunt res ad Chrysogonum in castra
L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecuniae demon-
stratur: bonitas praediorum—nam fundos decem et tris reli-
quit qui Tiberim fere omnes tangunt—huius inopia et soli-
tudo commemoratur; demonstrant, cum pater huiusce Sex.
Roscius, homo tam splendidus et gratiosus, nullo negotio
sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum
et Romae ignotum de medio tolli posse; ad eam rem
operam suam pollicentur. Ne diutius teneam, iudices, 8
societas coitur. Cum nulla iam proscriptionis mentio fieret, 21
cum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos

2 filius *del. Halm* 4 ipse *A. Eberhard*: iste *codd.* (*cf.* § 17) 5 Pallacinas $\Sigma A\pi\sigma\psi$: Palatinas $\phi\chi$: Paluatinas ω 7 est suspiciosum adhuc *A* 15 cisiis *Schol.*: cissis *codd.* 25 rusticum *cd. Guar.*: rus (ruri ψ^2) *codd.* 27 diutius vos teneam *cd. V* 28 cum nulla . . . fieret *Charisius* (*K.* i. 264) *Diomedes* (*K.* i. 390): cum . . . nulla fieret *codd.* 29 qui] omnes qui *Diomedes*

sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sex. Rosci, hominis studiosissimi nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in reliquas omnis fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quem ad modum ipse dicit, impetum facit. Haec omnia, iudices, imprudente
22 L. Sulla facta esse certo scio. Neque enim mirum, cum eodem tempore et ea quae praeterita sunt *reparet* et ea quae videntur instare praeparet, cum et pacis constituendae rationem et belli gerendi potestatem solus habeat, cum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque negotiis distentus sit ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, cum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. Huc accedit quod, quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat.
23 Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit, in praedia huius invadit, hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focis patriis disque penatibus praecipitem, iudices, exturbat, ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena; multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat, non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat, reliqua constituta auctione vendebat.

1 nomen . . . Rosci *Charisius et Diomedes, om. codd.* 6 facit] haec bona emuntur sestertiorum duobus milibus nummum *add. codd.* (*ex* § 6): *del. Kayser* 7 certo *s*: certe *mei* 8 reparet *cod. Lambini*: *om. mei*: sancit *Rinkes* 16 in *del. Lambinus* 21 perditum *w*: praeditum (pro- π) *cett.* 22 eicit *ed. V, Sylvius*: eiecit *codd.* 23 iudices exturbat $\pi\phi^1\psi\omega$: iudices sex (Sex. *A*) turbat $\Sigma A \chi$: Sex. Ro. (*om.* Ro. ψ^2) iud. exturbat $\sigma\psi^2$ 25 aliena *Arusian.* (*K.* vii. 486): alienam *codd.*

Quod Amerinis usque eo visum est indignum ut urbe 9 24 tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur, mors hominis florentissimi, Sex. Rosci, crudelissima, fili autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat qui non ardere omnia mallet quam videre in Sex. Rosci, viri optimi atque honestissimi, bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. Itaque decurionum decretum statim fit ut 25 decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum qui vir Sex. Roscius fuerit, conquerantur de istorum scelere et iniuriis, orent ut et illius mortui famam et fili innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETVM DECVRIONVM. Legati in castra veniunt. Intellegitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobilis adlegat qui peterent ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum quae vellent esse facturum pollicerentur. Vsque 26 adeo autem ille pertimuerat ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Rosci de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, cumque id ita futurum T. Roscius Capito qui in decem legatis erat appromitteret, crediderunt; Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt, deinde aliquanto lentius nihil agere atque deludere, postremo, id quod facile intellectum

7 possessio] flagitiosa possessio *cod. Lambini*: falsa possessio *Landgraf* 8 ardere] ardere illa *Rufinian.* (*Rhet. M. p.* 47 16 id quod *Naugerius*: ut quod *codd.* 19 adlegat *Ernesti*: allegatus Σ: allegat iis (hi φ) *cett.*: allegat ab iis *Lambinus* 21 autem] enim *coni. Müller* 26 re inorata *Bπψ*: re morata *cett.* 28 nihil *del. Halm*

est, insidias vitae huiusce Sex. Rosci parare neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam domino incolumi
10
27 obtinere. Quod hic simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam, Nepotis *sororem*, *Baliarici* filiam, quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum; in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui offici remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia factum est ut hic potius vivus in reos quam occisus in proscriptos referretur.

28 Nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Rosci custodiri neque sibi ullam caedis faciendae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: 'quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere qui primus in iudicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem; ipso nomine parricidi et atrocitate criminis fore ut hic nullo
29 negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset.' Hoc consilio atque adeo hac amentia impulsi quem ipsi, cum cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

5 Nepotis sororem, Baliarici filiam *Garatoni*: Nepotis filiam *codd.*: *del. Passeratius* 6 qua $\chi^1\psi^2\omega$: quam *cett.* 7 etiamnum Σ 16 faciundae $\sigma\chi^2$ 20 posset *ed. Mediol.*: possit *codd.*

Quid primum querar aut unde potissimum, iudices, 11
ordiar aut quod aut a quibus auxilium petam? deorumne
immortalium, populine Romani, vestramne qui summam
potestatem habetis hoc tempore fidem implorem? Pater 30
occisus nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta, fili vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec aliis nefariis cumulant atque adaugent, crimen incredibile confingunt, testis in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant; hanc condicionem misero ferunt ut optet utrum malit cervices *T.* Roscio dare an insutus in culleum per summum dedecus vitam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt; desunt; qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa satis *est*, non deest
profecto, iudices. Et forsitan in suscipienda causa temere 31
impulsus adulescentia fecerim; quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes minae terrores periculaque impendeant omnia, succurram ac subibo. Certum est deliberatumque quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere verum etiam libenter audacter libereque dicere; nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit
vim mihi maiorem adhibere metus quam fides. Etenim 32
quis tam dissoluto animo est qui haec cum videat tacere ac neglegere possit? Patrem meum, cum proscriptus non esset, iugulastis, occisum in proscriptorum numerum rettulistis, me domo mea per vim expulistis, patrimonium meum possidetis. Quid voltis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis ut hic aut iuguletis aut condemnetis?

6 possessio *Passeratius* 11 optet *Beroaldus*: optetur *codd.* T. *A. Eberhard*: *om. codd.* 12 culleum] supplicium (-io ψ) parricidarum *add. codd.*: *del. Hotoman* 14 satis est *ed. Mediol.*: satis *codd.*: est satis *Naugerius* *Post* satis *add.* quoniam quidem suscepi (*ex* § 31) *codd.*: *del. Heusinger* 17 minae] in me $\sigma\chi\psi$: immineant *Halm* (2): mihi minae *Baiter* 18 impendeant *ed. R.*: impediant $\Sigma\sigma\chi$: impendant *cett.* ac] atque $\sigma\chi\psi$ 20 audaciter *Lambinus* (*cf.* § 104) 21 exsistet ω: exsistat (-it ψ) *cett.* 28 condemnetis] Sex. Roscium *add. codd.*: *del. Lambinus*

12
33 Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civi-
tate C. Fimbriam et, quod inter omnis constat, nisi inter
eos qui ipsi quoque insaniunt insanissimum. Is cum
curasset in funere C. Mari ut Q. Scaevola volneraretur, vir
sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, de cuius
laude neque hic locus est ut multa dicantur neque plura
tamen dici possunt quam populus Romanus memoria
retinet, diem Scaevolae dixit, postea quam comperit eum
posse vivere. Cum ab eo quaereretur quid tandem accusa-
turus esset eum quem pro dignitate ne laudare quidem
quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat
furiosus, respondisse: 'quod non totum telum corpore
recepisset.' Quo populus Romanus nihil vidit indignius
nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit ut omnis
occisus perdiderit et adflixerit; quos quia servare per com-
34 positionem volebat, ipse ab eis interemptus est. Estne hoc
illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? Accusatis
Sex. Roscium. Quid ita? Quia de manibus vestris effugit,
quia se occidi passus non est. Illud, quia in Scaevola
factum est, magis indignum videtur, hoc, quia fit a Chryso-
gono, non est ferendum. Nam per deos immortalis! quid
est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus in-
genium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno
opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque
ante oculos expositam consideremus; ita facillime quae res
totum iudicium contineat et quibus *de* rebus nos dicere
oporteat et quid vos sequi conveniat intellegetis.

13
35 Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae

15 occisus Σ : civis suos *Aπφ* : civis *σχψ*   servare per compositionem *ed. R* : servare per conservare posicionem Σχ : servare per cos. repositionem *Aπφ* : conservare per positionem $\sigma\chi^2$: conservare per compositionem *ψ*   17 Fimbriano *Rufinian.* (*Rhet. M. p.* 44) : Fimbria non Σ : Fimbriae non *cett.*   20 magis *transpos. ante* ferendum *A. Eberhard*   21 non] num *Hotoman* : *del. Guarinus* (*in Comment.*)   est ferendum] est feferendum Σ : esset ferendum χ^2 26 de ψ^2 : *om. cett.*

obstent hoc tempore Sex. Roscio, crimen adversariorum et audacia et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit, audaciae partis Roscii sibi poposcerunt, Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intellego. Quid igitur est? Non eodem modo de omnibus, 36
ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit; ego crimen oportet diluam, vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, di 37
immortales! ac nefarium facinus atque eius modi quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur! Etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, voltu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum qui mortem obtulerit parenti? pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogebant. In hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, 38
quod ita raro exstitit ut, si quando auditum sit, portenti ac prodigi simile numeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? nonne et audaciam eius qui in crimen vocetur singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam, denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? Quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiciendi quidem causa contulisti.

14
Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? adulescentulus 39
corruptus et ab hominibus nequam inductus? Annos natus maior quadraginta. Vetus videlicet sicarius, homo audax

2 accusator Erucius] Erucius *del. Madvig*: accusator *del. A. Eberhard* (*contra Victorinum, Rhet. M. p.* 210) 3 depoposcerunt *Victorinus* 20 sit] est *Halm* 21 tu C. *Klotz*: te C. (G. Σ: GN. $\pi\chi^1$) *codd.* 25 denique *Madvig*: et denique *codd.* 29 inductus] iudicatus ψ^2 29, 30 natus maior] natu maior *Gulielmius*: natus magis *Naugerius* (*contra Arusian. K.* vii. 495)

et saepe in caede versatus. At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt. De luxuria purgavit Erucius, cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem umquam debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit? quae vita maxime disiuncta *a* cupiditate et cum officio *coniuncta est.*

40 Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? 'Patri' inquit 'non placebat.' Patri non placebat? quam ob causam? necesse est enim eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis et magnis et necessariis.

41 Rursus igitur eodem revertamur et quaeramus quae tanta vitia fuerint in unico filio qua re is patri displiceret. At perspicuum est nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa quem procrearat? At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odi causam patri neque sceleris filio fuisse.

15 42 'Nescio' inquit 'quae causa odi fuerit; fuisse odium intellego quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum qui mortuus est secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat.' Quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima. Ille quo modo crimen commenticium confirmaret non inveniebat, ego res tam levis qua ratione infirmem ac

2 nimirum *om. A* 4 luxoriae Σ: luxurie *w*, *Müller* (*cf.* § 75) 6 umquam cuiquam *Bake* 9 a *ed. Guar.*: *om. codd.* coniuncta est *s*: coniuncta $\sigma\chi^2\psi$: *om.* $\Sigma A\pi\chi^1$ 11 patri non placebat *hab.* Σ *in mg.*, *om. w*, *del. Madvig* 27 relegavit Σ 28 usu mihi $A\pi^1\phi$

diluam reperire non possum. Quid ais, Eruci? tot praedia, 43
tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplici gratia colenda ac tuenda tradiderat? Quid? hoc patres familiae qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum studique
consumere? An amandarat hunc sic ut esset in agro ac 44
tantum modo aleretur ad villam, ut commodis omnibus careret? Quid? si constat hunc non modo colendis praediis praefuisse sed certis fundis patre vivo frui solitum esse, tamenne haec a te vita eius rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque *a* veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benivolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplici causa fecisse dicis.
Neque haec tu non intellegis, sed usque eo quid arguas non 45
habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque opiniones omnium.

At enim, cum duos filios haberet, alterum a se non dimit- **16**
tebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias; non enim exprobrandi causa sed
commonendi gratia dicam. Si tibi fortuna non dedit ut 46
patre certo nascerere ex quo intellegere posses qui animus patrius in liberos esset, at natura certe dedit ut humanitatis non parum haberes; eo accessit studium doctrinae ut ne a litteris quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere

4 familias χ, *ed. V*   8 amandarat ΣBπχ²ψ¹ : mandarat (emend. ψ²) *cett.*   12 a te vita eius *Vahlen* : a te vita et ψ² : attente vita et *cett.* : attenta vita et *Naugerius*   14 a ψ : *om. cett.*   16 factum || || Σ : *fort.* factum tu   18 quid] quod *Lambinus*   29 esses. ecquid *ed. C. Stephani* : esset quid Σ : esses quid *cett.*

Eutychum, filium rusticum, quam illum alterum, Chaerestratum?—nam, ut opinor, hoc nomine est—alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplici causa
47 relegasse? 'Quid ad istas ineptias abis?' inquies. Quasi vero mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribulis vel vicinos meos qui suos liberos quos plurimi faciunt agricolas adsiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere odiosum est, cum et illud incertum sit velintne ei sese nominari, et nemo vobis magis notus futurus sit quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit utrum hunc ego comicum adulescentem an aliquem ex agro Veienti nominem. Etenim haec conficta arbitror esse a poetis ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem vitae cotidianae videremus.
48 Age nunc, refer animum sis ad veritatem et considera non modo in Vmbria atque in ea vicinitate sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias maxime laudentur; iam profecto te intelleges inopia criminum summam laudem
17 Sex. Roscio vitio et culpae dedisse. Ac non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus quisque vestrum qui et ipsi incensi sunt studio quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur.
49 Quid censes hunc ipsum Sex. Roscium quo studio et qua intellegentia esse in rusticis rebus? Vt ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. Verum, ut opinor,

7 agricolas ψ^2 : agriculos (agricos ψ^1) *cett.* 9 ii $\sigma\chi$, *Halm* : hi *cett.* 11 hunc *om.* $\sigma\phi$ 12 Veienti *Fleckeisen* (*cf. Zielinski p.* 191) : Veiente ψ^2 : veientem ΣA : venientem *cett.* 13 a poetis esse *ed. R* 14 imaginem] nostram (nostrae *Hotoman*) *add. codd.*, *del. Madvig* videremus *A*, *ed. Guar.* : viderimus *cett.* 17 familias *ed. Guar.* : familiis *codd.* 19 ac] at $\phi\psi$ 22 quod ad *ω. Angelius* : quod $\Sigma\phi$: quo ad *cett.*

quoniam ita Chrysogono videtur qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere; hoc vero est quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem et quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit quod aliis coluit non sibi, nisi etiam quod omnino coluit crimini fuerit.

18

Ne tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus 50 natus esses cum ab aratro arcessebantur qui consules fierent. Etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. At hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant; quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. Neque ego haec eo 51 profero quo conferenda sint cum hisce de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intellegatur, cum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini qui se fateatur esse rusticum, cum ruri adsiduus semper vixerit, cum praesertim nihil esset quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset.

3 feret χ^1 : ferret (-re $\sigma\phi$) *cett.* 5 ferre *Puteanus* 7 maximae Σ 11 natus | | esses Σ 17 rem publicam *Pluygers* 23 intellegatur] intellegant *A* : intellegas $\sigma\chi^2$ 26 consumpserint *Beroaldus* : consumpserunt *codd.* 28 cum ruri] qui ruri *Ursinus* assiduos Σ*A* : assiduo *Gulielmius*

52 Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? 'Immo vero' inquit 'est; nam istum exheredare in animo habebat.' Audio; nunc dicis aliquid quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta: 'Convivia cum patre non inibat.' Quippe, qui ne in oppidum quidem nisi perraro veniret. 'Domum suam istum non fere quisquam vocabat.' Nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revocaturus esset.

19 53 Verum haec tu quoque intellegis esse nugatoria; illud quod coepimus videamus, quo certius argumentum odi reperiri nullo modo potest. 'Exheredare pater filium cogitabat.' Mitto quaerere qua de causa; quaero qui scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnis oportebat, et id erat certi accusatoris officium qui tanti sceleris argueret explicare omnia vitia ac peccata fili quibus incensus parens potuerit animum inducere ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur; quae sine magnis huiusce peccatis

54 accidere potuisse non arbitror. Verum concedo tibi ut ea praetereas quae, cum taces, nulla esse concedis; illud quidem, voluisse exheredare, certe tu planum facere debes. Quid ergo adfers qua re id factum putemus? Vere nihil potes dicere; finge aliquid saltem commode ut ne plane videaris id facere quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum talium dignitati inludere. Exheredare filium voluit. Quam ob causam? 'Nescio.' Exheredavitne? 'Non.' Quis prohibuit? 'Cogitabat.' Cogitabat? cui dixit? 'Nemini.' Quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem nisi hoc modo accusare atque id obicere quod planum facere non modo

7 perraro] errario Σ: raro $\sigma\chi\psi^2$ 10 haec quoque tu *ed. R* 15 certe *Pluygers* 18 ex animo *del. Mav* 19 huiusce Σ 21 illud *Guilelmius*: illum *codd.* 24 potes se dicere Σ: potes edicere *Guilelmius*: *fort.* potes elicere 28 *alterum* cogitabat *om.* ω, *del. Madvig* 30 atque ad] atque $A\chi^1$

non possis verum ne coneris quidem? Nemo nostrum est, 55 Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes qua de causa huic inimicus venias; sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? Ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.

Accusatores multos esse in civitate utile est ut metu con- 20 56 tineatur audacia; verum tamen hoc ita est utile ut ne plane inludamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam, verum tamen, quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret; tametsi miserum est, tamen ei qui hunc accuset possim aliquo modo ignoscere. Cum enim aliquid habeat quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur. Qua re facile omnes patimur esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest: utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capitolio ut significent si fures venerint. At fures internoscere non possunt, significant tamen si qui noctu in Capitolium venerint et, quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant quae est cautior. Quod si luce quoque canes latrent cum deos salutatum aliqui venerint, opinor, eis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum cum suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum 57 anseres sunt qui tantum modo clamant, nocere non possunt, alii canes qui et latrare et mordere possunt. Cibaria vobis praeberi videmus; vos autem maxime debetis in eos impe-

3 huic *Beroaldus* : huc *codd.* 6 Remmiam] rem miram *A* : Eruci iam ψ *mg.* 11 *alterum* tamen *del. Novák* 13 possum *w* 14 possit *Angelius* : possim *codd.* 17 sit] est *Halm* (2) 22 venerunt *Madvig* 25 deos $\sigma\chi\psi^1$: deo (eo ψ^2) *cett.*

tum facere qui merentur. Hoc populo gratissimum est. Deinde, si voletis, etiam tum cum veri simile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote; id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis ut arguatis aliquem patrem occidisse neque dicere possitis aut qua re aut quo modo, ac tantum modo sine suspicione latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed, si ego hos bene novi, litteram illam cui vos usque eo inimici estis ut etiam Kal. omnis oderitis ita vehementer ad caput adfigent ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis.

21 58 Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? 'Ne exheredaretur veritus est.' Audio, sed qua de causa vereri debuerit nemo dicit. 'Habebat pater in animo.' Planum fac. Nihil est; non quicum deliberaverit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: 'Ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum illud spectavi quod Chrysogonus aiebat neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere auderet hoc tempore'? Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit; non me hercules verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses.

59 Operae pretium erat, si animadvertistis, iudices, neglegentiam eius in accusando considerare. Credo, cum vidisset qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse num ille aut ille defensurus esset; de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. Postea quam invenit neminem eorum qui possunt et solent ita neglegens esse coepit ut, cum in mentem veniret ei, resideret, deinde

2 aliquem aliquid *Hotoman* 8 Kal. omnis *Pighius*: calomnis $\Sigma A \pi \phi \chi$: calonis σ: calomniis ψ: calumpniis ω 9 adfigent ψ^2, *ed. R*: adfingent -entur ω, *cett.* 12 ne] neque Σ 15 deliberaverit $\sigma\chi$: deliberavit *cett.*: deliberarit *ed. V* 18 illud $\sigma\chi\psi$: illum *cett.* 21 hoc tempore auderet *ed. Mediol.* 26 quaesisse *ed. R*: quaesisset *codd.*

spatiaretur, non numquam etiam puerum vocaret, credo, cui cenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur. Peroravit aliquando, adsedit; surrexi ego. Respirare visus est quod non alius **22** 60 potius diceret. Coepi dicere. Vsque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere ante quam Chrysogonum nominavi; quem simul atque attigi, statim homo se erexit, mirari visus est. Intellexi quid eum pepugisset. Iterum ac tertio nominavi. Postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate qui contra voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi atque ille existimaret, aperiri bonorum emptionem, vexari pessime societatem, gratiam potentiamque eius neglegi, iudices diligenter attendere, populo rem indignam videri. Quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quo- 61 niamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici, quem dedi putabas defendi intellegis, quos tradituros sperabas vides iudicare, restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, confitere huc ea spe venisse quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum.

De parricidio causa dicitur; ratio ab accusatore reddita non est quam ob causam patrem filius occiderit. Quod in 62 minimis noxiis et in his levioribus peccatis quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt vel maxime et primum quaeritur, quae causa malefici fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere. In quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur, neque levi coniectura res penditur, neque testis incertus auditur, neque accusatoris ingenio res iudicatur. Cum multa antea com-

8 pepugisset] pupugisset $\chi\psi^2$ (*cf. Gellium* vi. 9. 15) 10 esse *om.* ω: aliquem esse *ed. V* 11 civitatem $\Sigma\sigma\chi$ 15 fefellerunt *ed. V*: fefellerint *codd.* 20 aut confitere te *Hotoman* 25 vel *Eberhard*: id *codd.*: et *Klotz*: *del. Ascens.* (3)

missa maleficia, cum vita hominis perditissima, tum singu-
laris audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum
sed summus furor atque amentia. Haec cum sint omnia,
tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua
ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum.
Quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta,
63 tam atrox, tam nefaria credi non potest. Magna est enim
vis humanitatis; multum valet communio sanguinis; recla-
mitat istius modi suspicionibus ipsa natura; portentum
atque monstrum certissimum est esse aliquem humana
specie et figura qui tantum immanitate bestias vicerit ut,
propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indi-
gnissime luce privarit, cum etiam feras inter sese partus atque
educatio et natura ipsa conciliet.

23 Non ita multis ante annis aiunt T. Caelium quendam
64 Terracinensem, hominem non obscurum, cum cenatus cubi-
tum in idem conclave cum duobus adulescentibus filiis isset,
inventum esse mane iugulatum. Cum neque servus quis-
quam reperiretur neque liber ad quem ea suspicio pertineret,
id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse qui-
dem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt.
Quid poterat tam esse suspiciosum? neutrumne sensisse?
ausum autem esse quemquam se in id conclave committere
eo potissimum tempore cum ibidem essent duo adulescentes
filii qui et sentire et defendere facile possent? Erat porro
65 nemo in quem ea suspicio conveniret. Tamen, cum planum
iudicibus esset factum aperto ostio dormientis eos repertos
esse, iudicio absoluti adulescentes et suspicione omni liberati
sunt. Nemo enim putabat quemquam esse qui, cum omnia

15 Caelium *Valerius Max.* viii. 1. 13: Cloelium (Clod- φψ) *codd.* 16 Terracinensem Σπω, *Schol.*: Tarracinensem *cett.*, *Valerius Max.* (*cf. Schuchardt* iii. 103) 19 reperiretur *Angelius*: reperiebatur *codd.* 22 tam esse *Gruter*: sa est Σ: sane *Aπφω*: satis est σχψ suspiciosum *Madvig*: suspiciosum autem *codd.*: suspiciosum. Suspiciosum autem *coni. Halm*

divina atque humana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset, propterea quod qui tantum facinus commiserunt non modo sine cura quiescere sed ne spirare quidem sine metu possunt.

Videtisne quos nobis poetae tradiderunt patris ulciscendi 24 66
causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim deo-
rum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur,
tamen ut eos agitent Furiae neque consistere umquam
patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt?
Sic se res habet, iudices: magnam vim, magnam necessi-
tatem, magnam possidet religionem paternus maternusque
sanguis; ex quo si qua macula concepta est, non modo elui
non potest verum usque eo permanat ad animum ut summus
furor atque amentia consequatur. Nolite enim putare, quem 67
ad modum in fabulis saepenumero videtis, eos qui aliquid
impie scelerateque commiserint agitari et perterreri Fu-
riarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus et suus terror
maxime vexat, suum quemque scelus agitat amentiaque
adficit, suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent:
hae sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae quae dies
noctesque parentium poenas a consceleratissimis filiis repe-
tant. Haec magnitudo malefici facit ut, nisi paene mani- 68
festum parricidium proferatur, credibile non sit, nisi turpis
adulescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sum-
ptus effusi cum probro atque dedecore, nisi prorupta audacia,
nisi tanta temeritas ut non procul abhorreat ab insania.
Accedat huc oportet odium parentis, animadversionis pa-
ternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum,
locus opportune captus ad eam rem; paene dicam, respersas

2 potuisset *edd. VR*: potuisse (-se || Σ) *codd.*: posset *Ernesti* 5 quos] quod $\chi^2\psi^2$ 8 usquam *A* 12 elui *Victorius*: leui Σ*A*πφ: leni χψ: lui ω: *om.* σ *in lac.* 16 commiserint *ed. R*: commiserunt *codd.* 20 hae] haec *w*, *Schol. Lucan.* vii. 784 (*cf. Deiot.* 26) 21 parentium Σ*A*π: parentum *cett.* (*cf. Neue* i. 404 25 praerupta ω 27 animumadversionis Σ

manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum
69 facinus, tam immane, tam acerbum credituri sunt. Qua re hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si convincitur, vindicandum.

25 Itaque cum multis ex rebus intellegi potest maiores nostros non modo armis plus quam ceteras nationes verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint eis qui apud
70 ceteros sapientissimi fuisse dicuntur considerate. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur; eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum qui leges quibus hodie quoque utuntur scripserit. Is cum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum qui parentem necasset, respondit se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. Quanto nostri maiores sapientius! qui cum intellegerent nihil esse tam sanctum quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, ei magnitudine poenae *a* maleficio summoverentur. Insui voluerunt in culleum vivos atque ita in flumen deici.

26
71 O singularem sapientiam, iudices! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse cui repente caelum, solem, aquam terramque ademerint ut, qui eum necasset unde ipse natus esset, careret eis rebus omnibus ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus obicere ne bestiis quoque quae tantum scelus attigissent

9 praestiterint (-it σ) $\sigma\chi\psi$: praestiterunt *cett.* 13 scripserit] scripsit *Halm* 22 ii *Naugerius* (2) : in Σ : *om. cett.* a *s*, *Wesenberg* : *om. mei* 24 ita *om. w*, *del. Kayser* 28 esset *Angelius* : est (esset $\sigma\chi\psi$) et *codd.*

immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deicere ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent quo cetera quae violata sunt expiari putantur; denique nihil tam vile neque tam volgare est cuius partem ullam reliquerint. Etenim quid tam est commune quam spiritus vivis, terra 72 mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant, ita moriuntur ut eorum ossa terra non tangat, ita iactantur fluctibus ut numquam adluantur, ita postremo eiciuntur ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti malefici crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem malefici protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses. Vtrum quid agatur non vides, 73 an apud quos agatur? Agitur de parricidio quod sine multis causis suscipi non potest; apud homines autem prudentissimos agitur qui intellegunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

Esto, causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse **27** debeo, tamen de meo iure decedam et tibi quod in alia causa non concederem in hac concedam fretus huius innocentia. Non quaero abs te qua re patrem Sex. Roscius occiderit, quaero quo modo occiderit. Ita quaero abs te, C. Eruci: quo modo, et sic tecum agam ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quo modo occidit? 74 ipse percussit an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit; si per alios fecisse dicis, quaero quos?

2 mare, mare ipsum *Richter* 5 tam est] est tam χ, *Lambinus* (quid enim tam commune *cit. Cicero Orat.* 107; *Quintil.* xii. 6. 4) 7 animam Σχψ, *Cic. l. c.*: animum *cett.* 8 terram non tangant *Cic. l. c.* 9 adluantur *Cic. l. c.*, *Sylvius*: abluantur *codd.* 25 meo *Madvig*: in eo *codd.* (*cf. Clu.* 65) 29 quos Σ, *Richter*: *om. cett.*

Servosne an liberos? *Si liberos*, quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria, qui sunt ei? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? qui conlocutus est? quo modo persuasit? 'Pretium dedit'; cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? Nonne his vestigiis ad caput malefici perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat facito quem ad modum vitam huiusce depinxeris; hunc hominem ferum atque agrestem fuisse, numquam cum homine quoquam conlocutum esse, numquam in oppido
75 constitisse. Qua in re praetereo illud quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere. Vt non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur, ex luxuria exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia, inde omnia scelera ac maleficia gignuntur; vita autem haec rustica quam tu agrestem vocas parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est.

28
76 Verum haec missa facio; illud quaero, is homo *qui*, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius. Litteras, credo, misit alicui sicario qui Romae noverat neminem. Arcessi-

1 si liberos *Madvig*: *om. codd.* 2 si Ameria σχψ : si Ameriae *cett.* ii ω *Halm*: hi *cett.* 3 cur] quur Σπψ[1] : quine χ : *om.* σ *in lac.* (*cf.* § 108) Roma *ed. R. Stephani*: Romae *codd.* 5 qui conlocutus *G. Krüger*: quicum locutus *codd.* 18 luxuria] luxoriae Σ : luxurie *w* 19 ac] atque σχ : et *A* 22 qui ψ[2] : *om. cett.* 23 fuit *A* 24 occulte *Kayser* 29 arcessivit] arcessi vita Σ : arcessunt *A*φ

vit aliquem. Quem aut quando? Nuntium misit. Quem aut ad quem? Pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. Nihil horum ne confingi quidem potest; et tamen causa de parricidio dicitur.

Reliquum est ut per servos id admiserit. O, di immor- 77
tales, rem miseram et calamitosam! Quid? In tali crimine quod innocenti saluti solet esse ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet? Vos qui hunc accusatis omnis eius servos habetis; unus puer victus cotidiani administer ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, *M.* Metelle; vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit; meministisne T. Roscium recusare? Quid? ei servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et in pretio. Etiam nunc ut ex eis quaeratur ego postulo, hic orat atque obsecrat. Quid facitis? cur recu- 78
satis? Dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone qui propter illius mortem in egestate et *in* insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab eis qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. Omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna; tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet! Ne tam diu quidem dominus erit in suos dum ex eis de patris morte quaeratur? Veniam, neque ita multo postea, ad hunc locum; nam hoc totum

1 aliquem. Quem *Priscian.* (*K.* iii. 534): aliquem *codd.* aut Σ: at (ac ω) *cett.* 6 quid *scripsi*: quod *codd.* 7 quod innocenti | quod innocentibus *Halm* (2): innocenti *w* 8 polliceatur *mg. Sylvii*: polliceantur *codd.* 10 minister ω 11 M. *Krause*: Q. χ: *om. cett.* 14 meministisne T. Roscium *ed. R. Stephani*: meministine T. Rosci *codd.* 16 iis Σχ, *Madvig*: his *cett.* 20 et in χω, *Halm*: et *cett.* 28 postea *scripsi*: post . . Σ: post *cett.*

ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Eruci crimina diluissem.

29 Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihi tecum ne-
79 cesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo pretio potes ostendere. Ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum reiectus a ceteris suspicionibus confugere posses; ubi scopulum offendis eius modi ut non modo ab hoc crimen resilire videas verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intelle-
80 gas. Quid ergo est quo tamen accusator inopia argumentorum confugerit? 'Eius modi tempus erat' inquit 'ut homines volgo impune occiderentur; qua re hoc tu propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti.' Interdum mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos a quibus mercedem accepisti. Quid ais? volgo occidebantur? Per quos et a quibus? Nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? Quid postea? Nescimus per ista tempora
81 eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? Ei denique qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et *in* sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obicient et illam sicariorum multitudinem in qua

6 convenire *ed. Guar.* : conveniret (-em ω) *codd.* 14 crimine σφω 16 quid est ergo ψ tamen Σ : tandem *cett.* 17 confugit *Madvig* 19 interdum *cod.* (?) *Vrsini* : interim *mei* 21 perfundere] pessundare *Trojel* : pervertere *Halm* (*cf. Suet. Domit.* 8 perfusoriis assertionibus) 23 nonne] non *Ernesti* 26 concursabant] concurabant Σ : circumcursabant (cucurs. ψ^1) ψ^2 27 et in ω : et *cett.*

ipsi duces ac principes erant huic crimini putabunt fore? qui non modo Romae non fuit sed omnino quid Romae ageretur nescivit, propterea quod ruri adsiduus, quem ad modum tute confiteris, fuit.

Vereor ne aut molestus sim vobis, iudices, aut ne ingeniis 82 vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Eruci criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis ut illa diluam quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidi neque ad eum qui causam dicit pertinebant; de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est quod ad testis reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat.

Venio nunc eo quo me non cupiditas ducit sed fides. 30 83 Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari quae sunt inania; quaeramus ibi maleficium ubi et est et inveniri potest; iam intelleges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur, tametsi neque omnia dicam et leviter unum quidque tangam. Neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar longius quam salus huius et mea fides postulabit.

3 nescivit *Madvig*: nesciret *codd.* 10 alia] aliena *Passeratius*: aliqua *A. Eberhard* 13 pertinebant *Naugerius* (2): pertinebat *codd.* quoniam (quõ Σ: qm̃ Σ *mg*) Σσχ: cum *Aω*: quomodo *πψ*: uno *φ* 14 ibi quoque nos Σσχ, *Madvig*: ibi nos quoque *cett.* 22 ibi σ^2, *Steinmetz*: ubi *cett.* (*cf. Clu.* 37) 24 arguatur *A* 25 quidque *Wesenberg*: quodque *codd.* 27 persequar *Lambinus*: prosequar *codd.*

84 Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio; at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quem ad modum paratum esse audio, testis prodierit; tum alias quoque suas palmas cognoscet de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat identidem in causis quaerere solebat 'cui bono' fuisset. Sic vita hominum est ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere.
85 dere. Hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ei quibus periculum creabatur ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam applicatus ad severitatem videbatur. Ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ei quibus causa dicenda est nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere.

31
86 In hac enim causa cum viderent illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed eo perspicuo crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. Quid si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid si ut avarus? quid si ut audax? quid si ut illius qui occisus est inimicissimus? num quaerenda *causa* quae te ad tantum facinus adduxerit? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis eius modi est ut dissimulari non queat atque eo
87 magis eluceat quo magis occultatur. Avaritiam praefers qui

3 esse *om.* Σ profiteris *edd. VR* : profitearis *codd.* 7 severissimum *mg. Lambini* 11 abhorrebant *A* 14 applicatus *Novák cf. Fin.* iv. 34 : implicatus *codd.* : implacatus *Graevius* : inclinatus *Manutius* 18 nunc ii *Naugerius* : nuncii Σπω : nuntii *cett.* 22 perspicuo *Puteanus* : perspicuum *codd.* 26 causa *ωω* : *om. cett.* 27 adduxerunt (edux. *σ* *σχψ* 29 elucet *Heumann*

societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intellegere potuerunt quod ex tota societate, hoc est ex tot sicariis, solus tu inventus es qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias concedas necesse est. Restat, iudices, 88
ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit, is ad quem morte eius divitiae venerint, an is ad quem mendicitas, is qui antea tenuis fuerit, an is qui postea factus sit egentissimus, is qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is qui semper ita vixerit ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum quem labore peperisset, is qui omnium sectorum audacissimus sit, an is qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia verum etiam urbem ipsam reformidet, postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius.

Haec tu, Eruci, tot et tanta si nanctus esses in reo, quam 32 89
diu diceres! quo te modo iactares! tempus hercule te citius quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eius modi materies est ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere. Verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer, te pugna Cannensis accusatorem sat bonum fecit. Multos caesos non ad Trasumennum lacum, sed ad Servilium vidimus.

Quis ibi non est volneratus ferro Phrygio? 90

Non necesse est omnis commemorare Curtios, Marios, deni-

9 mendicitas is ψ: mendicitatis $\Sigma\pi\phi\omega$: mendicitas $A\sigma\chi$ 16 reformidet *Lambinus*: reformidat *codd.* 18 nanctus $\Sigma\pi$, *Halm*: nactus *cett.* 21 posses *Wesenberg* 24 patronorum] paternorum $\Sigma A\phi\omega$ grege ψ: gregem *cett.* 25 accusatorum *Buttmann* 26 Trasumennum *Fleckeisen*: Trahasymennum Σ: Trasimennum π: Trasimenum $A\sigma\psi$

que Memmios quos iam aetas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum senem, Antistium quem non modo aetas sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam quos nemo propter ignobilitatem nominat, sescenti sunt qui inter sicarios et de veneficiis accusabant; qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent. Nihil enim mali est canes ibi quam plurimos esse ubi permulti observandi multaque servanda sunt.

91 Verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat occupatus qui summam rerum administrabat, erant interea qui suis volneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant; a quibus miror ne quod iudiciorum esset vestigium non subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores et iudices sustulerunt. Hoc commodi est quod ita vixerunt ut testis omnis, si cuperent, interficere non possent; nam, dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit; dum civitas erit, iudicia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum; sed in animo est, quem ad modum ante dixi, leviter transire ac tantum modo perstringere unam quamque rem, ut omnes intellegant me non studio accusare sed officio defendere.

33 92 Video igitur causas esse permultas quae istum impellerent; videamus nunc ecquae facultas suscipiendi malefici fuerit. Vbi occisus est Sex. Roscius?—Romae. — Quid? tu, T. Rosci, ubi tunc eras? — Romae. Verum quid ad rem? et alii multi. — Quasi nunc id agatur quis ex tanta multitudine occiderit, ac non hoc quaeratur, eum qui Romae sit occisus utrum veri similius sit ab eo esse occisum qui adsiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo qui multis

1 Memmios *Vrsinus*: Mammeos *codd.* 2 senem *del. Madvig* 11 rei p. *ed. R*: re p. *codd.* 25 ecquae *Naugerius*: et quae *codd.* 27 tu T. *w*: ut Σ: tu *cett.* 28 nunc] non $\Sigma\psi^2$

annis Romam omnino non accesserit. Age nunc ceteras 93 quoque facultates consideremus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? Opinor, aut eorum qui in bonis erant occupati, aut eorum qui ab eis conducebantur ut aliquem occiderent. Si eos putas qui alienum appetebant, tu es in eo numero qui nostra pecunia dives es; sin eos quos qui leviore nomine appellant percussores vocant, quaere in cuius fide sint et clientela; mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et, quicquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito; ita facillime causa Sex. Rosci cum tua conferetur. Dices: 'Quid 94 postea, si Romae adsiduus fui?' Respondebo: 'At ego omnino non fui.'—Fateor me sectorem esse, verum et alii multi. — At ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. — Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. — At ego profecto qui ne novi quidem quemquam sicarium longe absum ab eius modi crimine. Permulta sunt quae dici possunt qua re intellegatur summam tibi facultatem fuisse malefici suscipiendi; quae non modo idcirco praetereo quod te ipsum non libenter accuso verum eo magis etiam quod, si de illis caedibus velim commemorare quae tum factae sunt ista eadem ratione qua Sex. Roscius occisus est, vereor ne ad pluris oratio mea pertinere videatur.

Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post mortem 34
Sex. Rosci abs te, T. Rosci, facta sunt; quae ita aperta et 95 manifesta sunt ut medius fidius, iudices, invitus ea dicam. Vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare ut tibi omnino non pepercerim. Cum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte quod salva fide possim

2 quoque facultates *edd. VR, Garatoni*: facultates quoque *codd.* (*cf.* § 83) 26 sunt] sint *Halm* 28 cuicuimodi *Priscian.* (*K.* iii. 7): quiquimodi (quin cuiusmodi π *mg.*) *codd.* es T. *duo dett.*: est *mei*, *codd. Prisciani*

parcere, rursus immuto voluntatem meam; venit enim mihi in mentem oris tui. Tene, cum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partis istas depoposcisse ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? Qua in re nihil aliud adsequeris nisi ut ab omnibus
96 mortalibus audacia tua cognoscatur et impudentia. Occiso Sex. Roscio quis primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nuntiare quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemi cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? — Sua sponte Mallius nuntiat. — Quid, quaeso, eius intererat? An, cum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit ut id quod Romae audierat primus nuntiaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? 'Non possum' inquit 'divinare.' Eo rem iam adducam ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione *T.* Roscio Capitoni primo nuntiavit? Cum Ameriae Sex. Rosci domus uxor liberique essent, cum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum
97 nuntiaret? Occisus est a cena rediens; nondum lucebat cum Ameriae scitum est. Quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero quis percusserit; nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor; nihil ad me arbitror pertinere; quoniam cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. Vnum hoc

2 tene (-es ψ^2) cum $A\psi^2$: tene quin Σ : tenes quin *cett.* 6 in] tu *Ernesti* 7 impudentia $A\chi\psi$: imprudentia *cett.* 14 quaeso *Angelius* : quasi *codd.* 18 T. Roscio *Richter* : . . Roscio Σ : Roscio *cett.* 19 primo *Büchner* : primum *codd.* (*fort.* prim. *in archetypo erat, cf.* § 125, *Cael.* 67)

sumo quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta
dat: Vbi aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit?
Fac audisse statim; quae res eum nocte una tantum itineris
contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat ut,
si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma pro-
ficisceretur, nullam partem noctis requiesceret?

Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda **35**
aut coniectura capienda est? Nonne vobis haec quae 98
audistis cernere oculis videmini, iudices? non illum
miserum, ignarum casus sui, redeuntem a cena videtis,
non positas insidias, non impetum repentinum? non ver-
satur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste
T. Roscius? non suis manibus in curru conlocat Autome-
dontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae
nuntium? non orat ut eam noctem pervigilet, ut honoris
sui causa laboret, ut Capitoni quam primum nuntiet? Quid 99
erat quod Capitonem primum scire vellet? Nescio, nisi
hoc video, Capitonem in his bonis esse socium; de tribus
et decem fundis tris nobilissimos fundos eum video possi-
dere. Audio praeterea non hanc suspicionem nunc primum 100
in Capitonem conferri; multas esse infamis eius palmas,
hanc primam esse tamen lemniscatam quae Roma ei de-
feratur; nullum modum esse hominis occidendi quo ille
non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno. Habeo
etiam dicere quem contra morem maiorum minorem annis
LX de ponte in Tiberim deiecerit. Quae, si prodierit atque
adeo cum prodierit—scio enim proditurum esse—audiet.
Veniat modo, explicet suum volumen illud quod ei planum 101
facere possum Erucium conscripsisse; quod aiunt illum
Sex. Roscio intentasse et minitatum esse se omnia illa pro

3 audisse *Aπψω* : audisset *cett.* 8 est *Madvig* : sit *codd.* 17 vellet *Ernesti* : voluerit *codd.* : voluit *Müller* (*cf. Zielinski p.* 191) 21 infames eius *Gruter* : infamius (-is *ψ*) *codd.* 22 Roma ei *Ernesti* : Romae *codd.* 26 quae *Naugerius* : qui *codd.* 30 minitatum *Hotoman* : mentatum Σ : meditatum *cett.*

testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eius modi ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia.

36 Alter ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad
102 socium atque adeo magistrum suum misit ut, si dissimulare omnes cuperent se scire ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si dis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est; quasi vero id nunc agatur, utrum is quod dixerit credendum, ac non quod fecerit vindicandum sit. Itaque more maiorum comparatum est ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de
103 sua re non dicerent. Africanus qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret; nam illud in talem virum non audeo dicere: Si diceret, non crederetur. Videte nunc quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is qui et sector est et sicarius, hoc est qui et illorum ipsorum bonorum de quibus agitur emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit de cuius morte quae-
104 ritur. Quid? tu, vir optime, ecquid habes quod dicas? mihi ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. Multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti, unum stultissime, profecto tua sponte non de Eruci

2 vitam $\Sigma\sigma\chi$: iustam *cett.* 3 animis] ad eiusmodi ut libentius animis *add.* Σ *mg.* 5 nos istorum ψ^2 : nonistorum Σ : istorum *cett.* 8 adeo *A. Eberhard* : ad *codd.* 12 id nunc . . . ac non *Jeep* (*cf.* § 92) : id nunc . . . an (aut ψ) *codd.* : non id nunc . . . an *Madvig* 14 ita *Schol.* 15 ut] ut vel *Halm* 25 quid tu vir "omptume" ecquid Σ : etquid tu vir optime *A* 27 audaciter *Priscian.* (*K.* iii. 28) : audacter *codd.* (*cf. Cael.* 13)

sententia: nihil opus fuit te istic sedere. Neque enim
accusatore muto neque teste quisquam utitur eo qui de
accusatoris subsellio surgit. Huc accedit quod paulo tamen
occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc
quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, cum quae
facitis eius modi sint ut ea dedita opera a nobis contra vos-
met ipsos facere videamini?

Age nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta 105
sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Rosci
quadriduo quo is occisus est Chrysogono nuntiatur. Quae- 37
ritur etiam nunc quis eum nuntium miserit? nonne perspi-
cuum est eundem qui Ameriam? Curat Chrysogonus ut eius
bona veneant statim; qui non norat hominem aut rem. At
qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti
quem omnino numquam viderat? Soletis, cum aliquid hu-
iusce modi audistis, iudices, continuo dicere: 'Necesse est
aliquem dixisse municipem aut vicinum; ei plerumque indi-
cant, per eos plerique produntur.' Hic nihil est quod su-
spicione occupetis. Non enim ego ita disputabo: 'Veri 106
simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse;
erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam cum
multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque
haberent, omnis eos colere atque observare destiterunt ac se
in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt.' Haec pos- 107
sum omnia vere dicere, sed in hac causa coniectura nihil
opus est; ipsos certo scio non negare ad haec bona Chryso-
gonum accessisse impulsu suo. Si eum qui indici causa
partem acceperit oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices,

1 istic sedere *Hotoman*: isti credere *codd.* 4 numquid *Pascal* 6 nobis Σ*B*, *Lambinus*: vobis *cett.* 13 veneant χψ: veniant *cett.* at qui] atque σχ 16 audistis Σ: auditis *cett.* 18 suspicione occupetis *Madvig*: suspicionem hoc putetis *codd.*: suspicionem hanc putetis *Sylvius* 20 Roscios Σ: Roscium *cett.* 23 ac . . . contulerunt *om. A* 27 indici causa *scripsi*: iudiciuae Σ: indiciue *A*: iudicine φ: iudici ut ω: indicii *cett.* 28 cernetis] cernentes Σ: cernitis *A*ψ

qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis quibus partem Chrysogonus dederit? Duo Roscii. Num quisnam praeterea? Nemo est, iudices. Num ergo dubium est quin ei obtulerint hanc praedam Chrysogono qui ab eo partem praedae tulerunt?

108 Age nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii quod operae pretium esset fecerant, quam ob causam *a* Chrysogono tantis praemiis donabantur? si nihil aliud fecerunt nisi rem detulerunt, nonne satis fuit eis gratias agi, denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? Cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur quae reliqua sunt iste *T.* Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? Nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

38 109 Venit in decem primis legatus in castra Capito. *Vos* totam vitam naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum
110 esse eum iudicatote. Impedimento est quo minus de his rebus Sulla doceatur, ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat, monet ut provideat ne palam res agatur, ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum; illum acuere, hos qui simul erant missi fallere, illum identidem monere ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere, cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare, cum illo partem suam depecisci, hisce

1 qui] quis *Halm* (*cf. Zielinski p.* 191) 8 a *Ascens.* (1): *om. mei* 10 iis (is *ω*) *Σπσχω*, *Madvig*: his *Aφψ* 11 cur *Σψ*: quur *A*: qur (qui *φ*) *cett.* (*cf.* § 74) 13 T. *Richter*: *om. codd.* 16 Capito. Vos *scripsi*: Capito | || Σ: Capito *cett.* 19 eius scelus *ed. R. Stephani*: eiusce vis *codd.* 21 est *om.* *A*ψ^1 26 acuere *σχψ*: ac vere *cett.* 29 depacisci $\chi\psi^2\omega$

aliqua fretus mora semper omnis aditus ad Sullam interclu-
dere. Postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad
Sullam legati non adierunt; istius fide ac potius perfidia
decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator
voluerit testimonium eis denuntiare, pro re certa spem falsam
domum rettulerunt. In privatis rebus si qui rem mandatam 111
non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi
causa verum etiam neglegentius, eum maiores summum ad-
misisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum
est iudicium non minus turpe quam furti, credo, propterea
quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in eis
operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur; quam qui
laedit, oppugnat omnium commune praesidium et, quantum
in ipso est, disturbat vitae societatem. Non enim possumus
omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis. Id-
circo amicitiae comparantur ut commune commodum mutuis
officiis gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut negle- 112
cturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te
offers ac meis commodis officio simulato officis et obstas?
Recede de medio; per alium transigam. Suscipis onus
offici quod te putas sustinere posse; quod maxime videtur
grave eis qui minime ipsi leves sunt. Ergo idcirco turpis 39
haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam
et fidem. Nam neque mandat quisquam fere nisi amico
neque credit nisi ei quem fidelem putat. Perditissimi est
igitur hominis simul et amicitiam dissolvere et fallere eum
qui laesus non esset, nisi credidisset. Itane est? in minimis 113
rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio conde-
mnetur necesse est, in re tanta cum is cui fama mortui, for-
tunae vivi commendatae sunt atque concreditae, ignominia
mortuum, *inopia vivum* adfecerit, is inter honestos homines

1 fretus mora *w*: fretumora Σ: fretum ora (hora $\pi^2\sigma\chi$) *cett.*: ficta mora *Gronovius* 9 constitutum Σ 11 in his $A\phi\psi$ 21 maxime *Dobree*: minime *codd.* 31 inopia vivum *Halm*: egestate vivum *cod. Iannoctii*: *om. mei*: *lac. indic. Sylvius*

atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis privatisque rebus etiam neglegentia in crimen mandati iudiciumque infamiae vocatur, propterea quod, si recte fiat, illum neglegere oporteat qui mandarit non illum qui mandatum receperit; in re tanta quae publice gesta atque commissa sit qui non neglegentia privatum aliquod commodum laeserit sed perfidia legationis ipsius caerimoniam polluerit maculaque adfecerit, qua is tandem poena adficietur aut quo iudicio
114 damnabitur? Si hanc ei rem privatim Sex. Roscius mandavisset ut cum Chrysogono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret, ille qui sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret?
115 Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius mandavit sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama vita bonisque omnibus a decurionibus publice *T.* Roscio mandatus est; et ex eo T. Roscius non paululum nescio quid in rem suam convertit sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria praedia sibi depectus est, voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem quanti fidem suam fecit.

40
116 Videte iam porro cetera, iudices, ut intellegatis fingi maleficium nullum posse quo iste sese non contaminarit. In rebus minoribus socium fallere turpissimum est aequeque turpe atque illud de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse qui cum altero rem communicavit. Ad cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur cui se commiserit? Atque ea sunt anim-

2 in crimen mandati *mei*: mandati in crimen *s*, *Puteanus* infamiae *Puteanus*: infamia (in fama Σσ) *codd.*: infame *Lambinus* 3 vocatur *Lambinus*: revocatur *codd.* recte] ratione 2 *dett.* 7 adfecerit] asperserit *Lambinus* 12 ille qui] illeque *Madvig* 17 T. Roscio *Schütz*: Roscio *codd.*: *del. Hotoman* 18 paululum Σ*A*πφω: paulum σχψ 19 depactus ψ^2 (*cf.* § 110) 22 maleficium nullum fingi *s*, *Halm* 28 atqui σχψ

advertenda peccata maxime quae difficillime praecaventur.
Tecti esse ad alienos possumus, intimi multa apertiora
videant necesse est; socium cavere qui possumus? quem
etiam si metuimus, ius offici laedimus. Recte igitur maiores
eum qui socium fefellisset in virorum bonorum numero non
putarunt haberi oportere. At vero T. Roscius non unum 117
rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen
aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines
honestissimos, eiusdem muneris, legationis, offici manda-
torumque socios, induxit, decepit, destituit, adversariis tra-
didit, omni fraude et perfidia fefellit; qui de scelere suspicari
eius nihil potuerunt, socium offici metuere non debuerunt,
eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt.
Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias
parum putantur cauti providique fuisse; iste qui initio pro-
ditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adver-
sariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit,
terret etiam nos ac minatur tribus praediis, hoc est praemiis
sceleris, ornatus. In eius modi vita, iudices, in his tot tan-
tisque flagitiis hoc quoque maleficium de quo iudicium est
reperietis. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, 118
multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta vide-
bitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote.
Tametsi hoc quidem minime latet quod ita promptum et
propositum est ut non ex illis maleficiis quae in illo constat
esse hoc intellegatur verum ex hoc etiam, si quo de illorum
forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quaeso,

2 intumi (-temi *A*) *mei* 9 honestissimos] fortissimos *ed. V* 11 de scelere suspicari eius *scripsi*: de eius scelere suspicari Σ: de eius scelere suspicari (eius) π: de eius scelere suspicari *cett.* 17 coiit σχω: coit *cett.* (*cf. Mur.* 20) 18 ac || minatur Σ: *fort.* ac dominatur (*cf.* § 24) 22 audaciter *Sylvius* 25 constat *ed. V*: constant *codd.* 26 quo de *Gulielmius*: quod de *codd.*: quod *Ascens.* (2) 27 dubitatur $A\sigma\chi\psi^1$

iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut hic discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.

41 119 Etenim, quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi iam antea saepe numero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. Tu semper, T. Rosci, recusasti. Quaero abs te: 'Eine qui postulabant indigni erant qui impetrarent, an is te non commovebat pro quo postulabant, an res ipsa tibi iniqua videbatur?' Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur ut quicquid dicerent nemo esset qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte
120 quaereretur. Res porro abs te eius modi postulabatur ut nihil interesset, utrum eam rem recusares an de maleficio confiterere. Quae cum ita sint, quaero abs te quam ob causam recusaris. Cum occiditur Sex. Roscius ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo; quod a vobis oppugnari video ne in quaestionem dentur, suspiciosum est; quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod si dixerint perniciosum vobis futurum sit.—In dominos quaeri de servis iniquum est.—At non quaeritur; Sex. enim Roscius reus est; neque enim, cum de hoc quaeritur, *in dominos quaeritur*; vos enim dominos esse dicitis.—Cum Chrysogono sunt.—

1 gladio recessisse *Madvig*: gladiatore cessisse *codd.*: gladiatura cessisse *Manutius* 2 hic *Schol.*: is (his $A\phi$) *codd.*: iste *ed. Lambin. A.D.* 1584 discipulis $\Sigma A \pi^2 \phi$ 5 cognoscitis $A \pi \sigma \phi$ 9 is te *Heusinger*: iste *codd.* 18 rem *del. Halm* (2) 19 cum *om.* Σ *in lac.* 22 repugnari *Sylvius* 26 iniquom $\Sigma \sigma \chi^1$ at non quaeritur *Büchner*: at ne quaeritur *codd.*: anne quaeritur *Ascens.* (2): at neque in vos quaeritur *Madvig* 27 neque enim] neque in dominum *Müller* 28 in dominos quaeritur *Halm*: *om. codd.*

Ita credo; litteris eorum et urbanitate Chrysogonus ducitur ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis lectos velit hos versari, homines paene operarios, ex Amerina disciplina patris familiae rusticani. Non ita est profecto, iudices; non est 121 veri simile ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut humanitatem, non ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quiddam quod occultatur; quod quo studiosius ab istis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet. Quid igitur? Chrysogonus suine male- **42** fici occultandi causa quaestionem de eis haberi non volt? 122 Minime, iudices; non in omnis arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eius modi suspicor; neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. Meministis me ita distribuisse initio causam: in crimen cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam cuius partes Rosciis impositae sunt. Quicquid malefici, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum esse debebit. Nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari verum etiam vindicari oportere. Ego sic existimo, qui quaeri velit ex eis 123 quos constat, cum caedes facta sit, adfuisse, eum cupere verum inveniri; qui id recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res adferri possunt, et una quaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego quod invitus ac necessario facio neque diu neque diligenter facere possum. Quae

9 istis *Halm*: ipsis *codd.* 10 suine *cod. Paris.* 6369: tuine $\Sigma\psi^2$: tui *cett.* 14 mihi nunc mihi Σ 15 in causam Σ 17 impostae *Zielinski p.* 186 23 sit] est *Halm* 24 inveniri *Pluygers*: invenire *codd.* qui id *scripsi*: quid Σ: qui *cett.* 28 de una quaque *Lambinus*

praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi, quae posita sunt in suspicionibus de quibus, si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

43
124 Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni sub quo nomine tota societas latuit; de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se putent. Tametsi ita se res habet ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur; haec enim causa nova profecto et singularis
125 est. Bonorum Sex. Rosci emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse—si enim haec audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate ut de eo potissimum conqueramur—verum ego hoc quaero: Qui potuerunt ista ipsa lege quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia—non enim novi nec scio—verum ista ipsa lege bona
126 Sex. Rosci venire qui potuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse: VT AVT EORVM BONA VENEANT QVI PROSCRIPTI SVNT; quo in numero Sex. Roscius non est: AVT EORVM QVI IN ADVERSARIORVM PRAESIDIIS OCCISI SVNT. Dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit; postea quam ab armis *omnes* recesserunt, in summo otio rediens a cena Romae

6 latuit *Madvig*: statuit *codd.* 8 partem causae *Kraffert* 10 laesos se *scripsi*: laesos se esse *codd.* (*cf. Zielinski p.* 192) 13 emptor est Chrysogonus *w*: emptorẽ Chrysogonus Σ: emptorem Chrysogonum *cett.* primum Σ 17 audientur] audaciter *Richter* ac] ac ¦ Σ: aut σχψ: *fort.* atque 19 ego hoc] *om.* hoc *A*: *om.* ego *w*, *Halm* potuerint Σ 23 ut aut *scripsi*: ut ut Σ: ut *cett.* veneant σ: veniant *cett.* 27 omnes recesserunt *scripsi*: recesserunt (disceps. σχ. disces. ψ) *codd.*: recessum est *C. Stephanus*: recessimus *Richter*

occisus est. *Si* lege, bona quoque lege venisse fateor. Sin autem constat contra omnis non modo veteres leges verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege venierint quaero.

In quem hoc dicam quaeris, Eruci? Non in eum quem 44 127 vis et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem *Sex.* Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut his de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse; id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. Opinor enim 128 esse in lege quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant, nimirum Kalendas Iunias. Aliquot post mensis et homo occisus est et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt; nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intellego me ante tempus, iudices, haec scrutari et prope modum errare qui, cum capiti Sex. Rosci mederi debeam, reduviam curem. Non enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit; facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto crimine liberatus sit. Verum 129 quaeso a vobis, iudices, ut haec pauca quae restant ita audiatis ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim *pro* Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad omnis, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronun-

1 si ψ^2 : *om. cett.* 3 modo] more *Ernesti* 9 Sex. *Ernesti*: *om. codd.* 10 his de *ed. R. Stephani*: hisce *codd.*: hisce de *Ascens.* (2) 17 nulla ratione ψ^2 22 redii viam Σ curem *s*, *ed. R*: cure (-ae *A*) *mei* 27 pro Sex. *edd. VR*: Sex. *codd.* 28 ipsi *om.* ω 30 ex *Naugerius* (2): et *codd.*

tio; quae ad huius vitae casum causamque pertinent et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis.

45
130 Ego haec a Chrysogono mea sponte remoto Sex. Roscio quaero, primum qua re civis optimi bona venierint, deinde qua re hominis eius qui *neque proscriptus* neque apud adversarios occisus est bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit, deinde qua re aliquanto post eam diem venierint quae dies in lege praefinita est, deinde cur tantulo venierint. Quae omnia si, quem ad modum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit; nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos *partim improbante*, partim imprudente L.
131 Sulla commisisse. Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, iudices, sed necesse est. Etenim si Iuppiter Optimus Maximus cuius nutu et arbitrio caelum terra mariaque reguntur saepe ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbis delevit, fruges perdidit, quorum nihil pernicii causa divino consilio sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda quibus utimur lucemque qua fruimur spiritumque quem ducimus ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur, iudices, L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperique maiestatem quam armis receperat iam legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est quod vis divina

1 vitae casum causamque] vitae discrimen casumque *w*: vitae causamque *ω*: vitae causam *Ruhnken*: vitam causamque *Richter* pertinent *Eberhard*: pertineant (-eat *σφω*) *codd.* 6 neque proscriptus *Hotoman*: *om. codd.* 7 venierunt Σ*Aω* cum] quin *πχ*¹*ψ* 9 deinde] denique *Halm* 13 partim improbante *scripsi*: *om. codd.*: partim invito *Madvig*: partim conivente *Ascens.* (1) 20 pernicii *Gellius* ix. 14. 19, *Nonius p.* 486: pernicie *codd.* 21 commoda *s, ed. R*: commodis a Σ: commodis *cett.* 24 iudices *Schol.*: *om. codd.* 26 iam *scripsi*: tum Σ: ut *Aπφω*: cum *σχψ*: *fort.* suis

adsequi non possit, si id mens humana adepta non sit. Verum ut haec missa faciam quae iam facta sunt, ex eis quae 132 nunc cum maxime fiunt nonne quivis potest intellegere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum? qui Sex. Rosci nomen deferendum curavit, cuius honoris causa accusare se dixit Erucius . . .

[*Desunt non pauca.*]

* * * * * *

In vico Pallacinae] *Locus ubi cenaverat Roscius.*—Maxime metuit] *Sullam scilicet.*—Derivat tamen et ait se] *id est suspicionem suam in alium deducit. Hoc enim dicebat Chrysogonus: 'Non quia timui ne mihi tollerentur bona Rosci, ideo eius praedia dissipavi, sed, quia aedificabam, in Veientanam ideo de his transtuli.'*—Manu praedia praediis] *Praediis, occasione, quem ad modum dicimus: 'fac ad manum illum codicem'.*—Hic ego audire istos cupio] *In hoc capite de potentia Chrysogoni invidiam facit, ut enumeret singula deliciarum genera, quod habeat pluris possessiones, mancipia, quae omnia dicit de rapinis ipsum habere.* (*Schol. Gron. p.* 436. 14.)

* * * * * *

. . . aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui **46** in Sallentinis aut in Bruttiis habent unde vix ter in anno audire nuntium possunt.

Alter tibi descendit de Palatio et aedibus suis; habet 133 animi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum.

3 cum Σ: *om. cett.* 5 curavit] hoc iudicium *add. codd., del. Madvig* (*fort. ex* h. d., *i. e.* hic deest, *ortum*) 6 Erucius] *lac.* 9 *vers. et* 2 *pag. hab. A*, 1 *pag.* π, *lac. non notat* Σ (*'Iterum non parva textus pars deest. Quod factum est situ et exemplaris vetustate decrepita, quod vir doctissimus Poggius ex Gallis ad nos reportaverat, qui et huius orationis et alterius pro Murena repertor hac aetate fuit. Vt autem Fr. Barbarus dicere ac deplorare solet, occaecatum adeo exemplaris codicem unde haec exarata est oratio Florentiae viderat ut nullo pacto inde transcribi verbum potuerit.'* Guarinus *in Comment.*) 24 animi relaxandi causa ψ

Domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa quam tanto pretio nuper mercatus est ut qui praetereuntes quid praeco enumeraret audiebant fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea caelati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? Tantum scilicet quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. Familiam vero quantam et
134 quam variis cum artificiis habeat quid ego dicam? Mitto hasce artis volgaris, coquos, pistores, lecticarios; animi et aurium causa tot homines habet ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis, quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius *quam* officina nequitiae ac deversorium flagitiorum omnium.
135 Ipse vero quem ad modum composito et dilibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices; videtis ut omnis despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero efficiat et quae conetur si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere. Tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare; non enim vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet.

47
136 Sciunt ei qui me norunt me pro mea tenui infirmaque

1 referta] *fort.* referta est 3 quid praeco enumeraret (-re σ) σ, *Steinmetz*: quid pre[a]conum numerare Σ: quid praeco enuntiare χ: quid precium nuntiare π: quid praetium numerare (enum- ψ^2) $A\phi\psi^1\omega$: pecuniam numerare B 8 una in domo $\sigma\chi\psi$: una in (vi $AB\phi$) nemo $\Sigma AB\pi\phi$: una in venio ω 10 coquos $A\pi\psi$: cocos *cett.* pistores *Naugerius*: pictores *codd.* 12 conviciis *Paul* (*cf. Mur.* 13) 16 quam $B\sigma\chi\psi$: *om. cett.* ac] et $\phi\chi\psi^1\omega$ 17 compto *Bücheler* delibuto $A\chi^1\omega$ 19 videtis *Reid*: et invidetis iudices et unum (inium Σ *mg.*) videtis Σ: etiam videtis iudices *cett.*: *om.* B: *del.* *Manutius*: et unum videtis *Steinmetz* 27 mea *Madvig*: illa *codd.*

parte, postea quam id quod maxime volui fieri non potuit, ut componeretur, id maxime defendisse ut ei vincerent qui vicerunt. Quis enim erat qui non videret humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intellego. Quod animadversum 137
est in eos qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit honos habitus est, laudo. Quae ut fierent idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas unius cuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto bello non recreatus neque restitutus sed subactus oppressusque populus Romanus est. Verum longe aliter est; nil horum est, 138
iudices. Non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam ornabitur. Etenim qui 48
haec vituperare volunt Chrysogonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt concessum ei non esse commemorant. Ac iam nihil est quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui dicat: 'Vellem quidem liceret; hoc dixissem.' Dicas licet. 'Hoc fecissem.' Facias licet; nemo prohibet. 'Hoc decrevissem.' Decerne, modo recte; omnes approbabunt. 'Hoc iudicassem.' Laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. Dum necesse erat 139
resque ipsa cogebat, unus omnia poterat; qui postea quam

4 dignitate de *del. Madvig* 19 in isto] isto *w*, *Garatoni* 22 laedetur *Angelius*: laeditur *codd.* 24 volent Σπφω 27 quid dicat Σ equidem *Siesbeye* 29 decerne] Σ: decernere *A* 32 potuerat *A*

magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ei qui reciperarunt in perpetuum poterunt obtinere; sin has caedis et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt—nolo in eos gravius quicquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico: nostri isti nobiles nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, eis hominibus in quibus haec erunt ornamenta sua conce-
140 dant necesse est. Quapropter desinant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si qui vere ac libere locutus sit, desinant suam causam cum Chrysogono communicare, desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari, videant ne turpe miserumque sit eos qui equestrem splendorem pati non potuerunt servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero quam viam munitet et quod iter adfectet videtis, ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id quod solum prope in civitate sincerum sanctumque
141 restat. Hicne etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic*ne* etiam potens esse volt? O rem miseram atque acerbam! Neque me hercules hoc indigne fero, quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod speravit sese apud talis viros aliquid ad perniciem *posse* innocentis, id ipsum queror.
49 Idcircone exspectata nobilitas armis atque ferro rem publicam reciperavit ut ad libidinem suam liberti servolique
142 nobilium bona fortunas arasque nostras vexare possent? Si id actum est, fateor me errasse qui hoc maluerim, fateor insanisse qui cum illis senserim; tametsi inermis, iudices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolu-

2 volent *Richter* 6 ominis *Manutius*: hominis *codd.* 16 quam . . . adfectet *e poeta sumptum esse putavit Gruter* et quod] quod ψ^2: quo *Boemoraeus* 19 hicine *Halm* 20 hicne *scripsi*: hic . . . Σ: hic *cett.* 23 posse $\chi\psi$: *om. cett. mei* (*ante* ad *hab. s*: valiturum *Halm* 2) 24 experrecta *Angelius* 25 reciperarit $A\psi^1$ 26 fortunas arasque nostras *scripsi* (*cf.* § 23, *dom.* 109, *Sest.* 145): fortunas vestrasque nostras Σ: fortunas vestras atque nostras (vestras nostrasque $\sigma\chi$) *cett.*: fortunasque nostras *Garatoni*

mento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quod si quis est qui et se et causam laedi putet, cum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe novit; causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur, ille improbissimus Chrysogoni fautor qui sibi cum illo rationem communicatam putat laeditur, cum ab hoc splendore causae separatur.

Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua 143
me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coegit. Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur. Putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia quae vos per Sullam gesta esse dicitis more, lege, iure gentium facta; culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere;
si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis 144
omnibus commodis dicit. Rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum quo ipse tectus erat anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quicquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in ege- 50
state degere. Praedia mea tu possides, ego aliena miseri- 145
cordia vivo; concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est; fero. Familia mea maxima tu uteris, ego servum habeo nullum; patior et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris, quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti; quid

5 probe *Madvig*: prope non *codd.* 8 splendor *Richter* 11 Sex. *Madvig*: sed *codd.* 21 de digito *Boemoraeus*: dedit os *codd.* 25 est et *Angelius*: esset *codd.* 27 maxima tu uteris *w*: maximat uteris Σ: maxima uteris *cett.* 31 spoliasti *om.* χ

quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo cuius ante praedia possedisti quam ipsum cognosti? si metus, ab eone aliquid metuis quem vides ipsum ab se tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, *quod* bona quae Rosci fuerunt tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri quod praeter ceteros tu metuere non debeas ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur?

146 Facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis quam in eis rebus quas L. Sulla gessit. Quod si tibi causa nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quicquam paternum ne monumenti quidem causa reservavit, per deos immortalis! quae ista tanta crudelitas est, quae tam fera immanisque natura? Quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus ut, cum integram praedam sine sanguine habere posset, cruenta
147 spolia detrahere mallet? Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum quem neque metuere potes neque odisse debes nec quicquam iam habere reliqui vides quod ei detrahere possis. Nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti. Quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia Baliarici filia, Nepotis sorore, spectatissima femina, quae cum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, cum esset mulier, virtute perfecit ut, quanto honore ipsa ex illorum

2 cognovisti *w*, *Halm* 3 si metus *Madvig*: sin metuis *codd.* 4 quod *Naugerius*: *om. codd.* 5 Sex. Rosci *Richter* 7 debe^{a}s Σ: debebas *Heusinger* 10 iis π: his *cett.* 12 praeter σχψ: propter *cett.* 14 causa reservavit ψ^2: causa clare servavit *cett.*: causa clam reservavit *pauci dett.* 18 nihil audere *del. Eussner* 25 Baliarici *Manutius*: Baliaris *codd.*: Baliarici . . . sorore *del. Garatoni* 26 clarissimum patrem *w*, *Halm*

dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet.

An, quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus 51 148
videtur? Mihi crede, si pro patris huius hospitiis et gratia vellent omnes huic hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo quod summa res publica in huius periculo temptatur haec omnes vindicarent, consistere me hercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant neque ut se potentia superari putent. Quae domi gerenda sunt, ea per 149
Caeciliam transiguntur, fori iudicique rationem *M.* Messala, ut videtis, iudices, suscepit; qui, si iam satis aetatis ac roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret. Quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor qui ornat aetatem causam mihi tradidit quem sua causa cupere ac debere intellegebat, ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit ut Sex. Rosci vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; haec acta res est ut ei nobiles restituerentur in civitatem qui hoc facerent quod facere Messalam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui quantum possent in salute alterius quam in exitio mallent ostendere; quod si omnes qui eodem loco nati sunt facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus ut pecunia 52 150
nostra contentus sit, vitam ne petat, si ille adduci non potest ut, cum ademerit nobis omnia quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc quae communis est eripere cupiat, si

4 huius] eius *Naugerius* hospitiis *ed. V*: hospitis *codd.* 5 huic *Eberhard*: huius *codd.* 12 M. *Garatoni*: *om. codd.* Messala *codd.*: Messalla *Lambinus* 13 ac] atque *ed. R* 21 ut ii *Madvig*: uti *codd.* 25 sunt σχψ: sint *cett.*

non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia. Quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus; sin ea crudelitas quae hoc tempore in re publica versata est vestros quoque animos—id quod fieri profecto non potest—duriores acerbioresque reddit, actum est, iudices; inter feras satius est aetatem degere quam
151 in hac tanta immanitate versari. Ad eamne rem vos reservati estis, ad eamne rem delecti ut eos condemnaretis quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere cum proelium committunt, ut in eo loco quo fugam hostium fore arbitrentur milites conlocent, in quos si qui ex acie fugerint de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores vos hic, talis viros, sedere qui excipiatis eos qui de suis manibus effugerint. Di prohibeant, iudices, ne hoc quod maiores consilium publicum vocari voluerunt praesidium sectorum existimetur!
152 An vero, iudices, vos non intellegitis nihil aliud agi nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Rosci periculo quaeri? Dubium est ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic aliud videtis obstare Roscio nisi quod patris bona venierunt?

53
153 Quod si id vos suscipitis et eam ad rem operam vestram

2 crudelitati sanguis praebitus *Madvig*: crudelitate (-i *A*) sanguinis praeditus *codd.*: *fort.* crudelitati sanguine perlitatum 3 eadem quae *Naugerius* (2): eademque *codd.* 6 in re p. *ed. Mediol.*: in rem p. *codd.* 7 reddidit *ψ* 17 ne *Whitte*: ut *codd.* 19 intellegetis *ΣA* 22 dubiumne *w* 26 hic] huic *Madvig* 27 Roscio] Sex. Roscio *Halm*: *del. Madvig* 29 eam ad rem *Gulielmius*: eadem (eandem *φχ* rem esse *A*) *codd.*: ea de re *Reid*

profitemini, si idcirco sedetis ut ad vos adducantur eorum liberi quorum bona venierunt, cavete, per deos immortalis! iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem quae facta est in eos qui arma capere potuerunt tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius quam more maiorum comparatum *est* publico consilio factum videretur, hanc vero quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet nisi hoc iudicio a vobis reicitis et aspernamini, videte, per deos immortalis! quem in locum rem publicam perventuram putetis!

Homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos 154
qua vos estis ex quibus rebus maxime res publica laborat, eis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est quin intellegat populum Romanum qui quondam in hostis lenissimus existimabatur hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari; quae non modo id habet in se mali quod tot civis atrocissime sustulit verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

6 est *ed. R* : *om. codd.* : esset *Rinkes*

M. TVLLI CICERONIS

DE IMPERIO CN. POMPEI AD QVIRITES

ORATIO

SIGLA

P = Palimpsestus Taurinensis (*continebat* §§ 40-43 tollenda . . . quo homine)

H = cod. Harleianus 2682. olim Coloniensis Basilicanus — saecl. xi

T = cod. Tegernseensis (*incipit* § 46 *in voc.* vestris) — saecl. xi

W = cod. Werdensis quo usus est Gulielmius

E = cod. Erfurtensis, nunc Berolinensis 252 — saecl. xii/xiii

t = cod. Hildesheimensis ex T nondum mutilato exscriptus — saecl. xv

b = cod. S. Marci 255

σ = cod. Paris. 14749

ψ = cod. Laur. (Gadd.) XC sup. 69

π = cod. Parcensis, nunc Bruxellensis 14492 (*desinit* § 51 *in vocc.* summa esse omnia) — saecl. xv

δ = codd. $b\sigma\psi$

Schol. = Scholiasta Gronovianus

M. TVLLI CICERONIS DE IMPERIO CN. POMPEI AD QVIRITES ORATIO

QVAMQVAM mihi semper frequens conspectus vester I 1 multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis qui semper optimo cuique maxime patuit non mea me voluntas adhuc sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam cum antea nondum huius auctoritatem loci attingere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus 2 vacuus fuit umquam ab eis qui vestram causam defenderent et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre,

1 frequens *om. t* 4 patet *H* 6 antea *H* : antea per aetatem *cett.* 11 fuit umquam *H* : umquam fuit *E* : umquam *cett.* 13 ex *tδπ* : et *E* : *om. H* 16 iudicaritis *E* quid de aliis *H*

certe et, si quid auctoritatis in me est, apud eos utar qui eam mihi dederunt et, si quid in dicendo consequi possum, eis ostendam potissimum qui ei quoque rei fructum suo
3 iudicio tribuendum esse duxerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompei singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

2 Atque ut inde oratio mea proficiscatur unde haec omnis
4 causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis adfertur regibus, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine quae mihi est cum illo ordine causam rei
5 publicae periculaque rerum suarum detulerunt, Bithyniae quae nunc vestra provincia est vicos exustos esse compluris, regnum Ariobarzanis quod finitimum est vestris vectigalibus totum esse in hostium potestate; L. Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6 Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit ipsi

1–2 et si . . . dederunt *om.* δ 2 in *E*t*π* : *om. H* : etiam δ 4 duxerunt (dix. *E*^{1}*t*) *HEt* : censuerunt δπ 5 mihi *om. H* 6 in hoc *H* 7 possit *HE* : potest *cett.* 9 invenire quam principium *H* 13 atque] ac *E*π adfertur regibus *H* : regibus infertur *cett.* 15 arbitrantur *E*ψ 23 L. πσ^2 *Baiter* : *om. cett.* 29 ipsi *scripsi* : illi *H* : *om. cett.*

considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est eius belli quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat. In quo agitur populi Romani gloria quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium quibus est a vobis et ipsorum causa et rei publicae consulendum. Et quoniam semper 3 7 appetentes gloriae praeter ceteras gentis atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula Mithridatico bello superiore concepta quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is qui uno die tota in Asia tot in civitatibus uno nuntio atque una significatione *omnis* civis Romanos necandos trucidandosque curavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asiae luce, versari. Etenim adhuc 8 ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo for-

3 est eius belli *H* : est enim belli huius (eius *E*) modi *EWt* : est enim eius (huius σ) modi πδ 4 ad . . . studium *om.* δ 6 omnibus rebus *HE* : rebus omnibus *cett.* 8 magna et *ante* multa *hab. t* bella et gravia *H* 11 a vobis] nobis *H* et ipsorum causa et rei p. *H* : ipsorum et rei p. causa *Et* : ab ipsa re p. π : imperatoribus rei p. δ 14 est vobis *Eb*¹ 15 concepta *HE* : suscepta *cett.* iam *om. H* 17 significatione *H* : significatione litterarum *cett.* 18 omnis *scripsi* : *om. codd.* (*post* -one) curavit *HE* : denotavit *cett.* 19 scelere dignam *H* 20 et ita regnat *om. t*π 21 Ponti *E*π : Ponto *cett.* 22 ex *Ht* : et *E* : e *S*π

tissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt ut
ille pulsus superatusque regnaret. Verum tamen illis im-
peratoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda
quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in
Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.
4 9 Mithridates autem omne reliquum tempus non ad ob-
livionem veteris belli sed ad comparationem novi contulit.
Qui postea, cum maximas aedificasset ornassetque classis
exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset
comparasset et se Bosphoranis, finitimis suis, bellum inferre
simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad
eos duces quibuscum tum bellum gerebamus, ut, cum
duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno
consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gere-
retur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimi-
10 caretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae
atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris
habebat, Cn. Pompei divino consilio ac singulari virtute
depulsum est; in altera parte ita res ab L. Lucullo, summo
viro, est administrata ut initia illa rerum gestarum magna
atque praeclara non felicitati eius sed virtuti, haec autem
extrema quae nuper acciderunt non culpae sed fortunae
tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco,
et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta
11 oratione mea neque falsa adficta esse videatur; de vestri
imperi dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus ora-
tionis meae, videte quem vobis animum suscipiendum
putetis.

3 egerunt triumphum *H*: egerunt tanta *olim conieci*: regem fre-gerunt *coni. Müller* 8 postea cum *Benecke*: postea quam (post-quam ψ^2) *codd.* 10 comparavisset *H* et se *HE*: *om. cett.* 11 ac litteras] electanis $\sigma\psi^1$; electos viros $b\psi^2$: Ecbatanis *Naugerius* (2) 14 a binis $E^2t\pi$: binis *H*: ab unis *cett.* 15 districti $H\delta\pi$: destricti *Et*: distincti *H* 19 ab *H*: a *cett.* 20 rerum gestarum *HEπ*: gestarum rerum *cett.* 25 afficta *π*, *Naugerius*: ac ficta *cett.*

Maiores nostri saepe pro mercatoribus aut naviculariis 5
nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt; vos tot milibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen exstinctum esse voluerunt; vos eum regem inultum esse patiemini qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt; vos ereptam vitam neglegetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt; vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcher- 12
rimum fuit tantam vobis imperi gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit id quod accepistis tueri et conservare non posse.

Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo id tandem animo ferre debetis? Regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque id se facere sine summo periculo posse arbitrantur. Vident enim 13
et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent

1 pro *H*: *om. cett.* (*cf.* § 6) naviculatoribus *δπ* 2 nostris *HE*: vestris *t*: *om. δπ* millibus civ. Rom. *HE*: civ. Rom. millibus *cett.* 9 imminutam civium Rom. *HE*: civium Rom. imminutam *cett.* 10 ereptam vitam *HE*: vitam ereptam *cett.* negligitis HEb^1 12 relinquetis] inultum relinquetis $b^2\psi$ 17 quo id *scripsi*: quod id *H*: quo *Etπ* (quo . . . debetis *om. δ*) 18 est expulsus *HE*: expulsus est *cett.* 21 cunctae Asiae et Graeciae *H*, *fort. recte* 23 certum a vobis *H* 24 id se *Ht*: se id *cett.* 25 enim *H*: *om. cett.* 27 summa *om. H* prope esse *Hbψ*

aegrius; cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intellegunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, taciti rogant ut se quoque dignos existimetis quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis quod ceteras in provincias eius modi homines cum imperio mittimus ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate ut ei beatissimi esse videantur apud quos ille diutissime commoretur.

6 14 Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studiosius convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperi vestri dignitate defendere, praesertim cum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt ut eis ad ipsas provincias tuendas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum quae exportentur facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate sed etiam
15 a metu calamitatis est defendenda. Nam in ceteris rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in

4 taciti *H* : tacite *cett.* quoque] sicut ceterarum provinciarum socios *add. codd.* : *ego delevi* : quod ceteras in provincias eiusmodi *H* (*cf.* § 65) : quod ceteros in provinciam (hanc provinciam *coni. Lambinus*) eiusmodi *Et* : quod ceteros eiusmodi in provinciam *Wπσ* : quam ceteros quod eiusmodi in provinciam $b^2\psi^2$ 8 aditus in *H* urbe *Etσ* 12 commoretur *H* (*corr. m.* 1), *Lambinus* : commoratur *cett.* 15 studiosius *H* : studio *cett.* 19 tuendas *H* : tutandas *cett.* 20 tam] ita *H* 23 exportantur *bπ* 25 retinere *HEWt* : sustinere *cett.* 26 calamitatis *om. t*

vectigalibus non solum adventus mali sed etiam metus ipse adfert calamitatem. Nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecua relinquuntur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest; qua re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos qui vecti- 16
galia nobis pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propter adsint, cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit, cum publicani familias maximas quas in salinis habent, quas in agris, quas in portibus atque in custodiis magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos qui vobis fructui sunt conservaveritis non solum, ut ante dixi, calamitate sed etiam calamitatis formidine liberatos?

7

Ac ne illud quidem vobis neglegendum est quod mihi 17
ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet; quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim, si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem qui exercet illa firmamentum ceterorum ordinum recte esse

3 pecua *Servius ad Georg.* iii. 64 : pecora *codd.* relinquentur *Et* 8 igitur *H* : *om. cett.* 10 propter *Et* : prope *Hδ* : *om.* π adsint *HEσ* : adsunt *btπψ* : absint *codd. Vrsini* 13 salinis] saltibus *Hotoman* (*de Cappadociae salinis cf. Plin. N. H* xxxi. 7, §§ 73, 77, 82) portubus *Ebπ* atque in *H* : atque *cett.* 15 fructuosi sunt δ (*contra Arusian. K.* vii. 474) conservaritis *E* : conservetis *H* (*contra Arusian.*) 19 genere belli *H* 23 atque *HE* : et *cett.* 27 recte esse] necesse *H*

18 dicemus. Deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas conlocatas habent. Est igitur humanitatis vestrae magnum numerum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria reciperare; neque enim isdem redimendi facultas erit propter
19 calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia magnas permulti res amiserunt, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amittere ut non pluris secum in eandem trahant calamitatem: a quo periculo prohibete rem publicam. Etenim—mihi credite id quod ipsi videtis—haec fides atque haec ratio pecuniarum quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt ut haec non eodem labefacta motu concidant. Qua re videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

8
20 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine

1 ex ceteris *HE* : ceteris ex *cett.*   navi *Ht*   3 partim eorum qui *H* : *fort.* Quirites, partim eorum   5 civium *H*, *A. Eberhard* : eorum civium *cett.*   6 ab re p. *H*   7 primum illud *E*   non parvi *H*   8 vos *Hδ* : nos *Eπ*   amissa *ed. Hervag.* : amissis *codd.* : omissis *Müller*   postea] parta $b^2\psi^2$ 11 nos *om. H* : vos $\pi\psi^2$ 12 id quidem quod *bψ*) certe *Wδ* : certe id quidem *cett.*   13 cum] qua *H*   magnas permulti res amiserunt *H* : res magnas permulti amiserant -unt *π*) *cett.*   18 etenim *scripsi* : et *codd.*   20 implicata *HEt* : implicita *cett.*   22 num] non *t* : unde *σ* : ne non *Müller*   25 coniunctae *om. tδπ*

pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium ut sit gerendum, non esse ita magnum ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est ne forte ea vobis quae diligentissime providenda sunt contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum oppressam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime; quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit. Ab eodem imperatore classem magnam et orna- 21
tam quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis omnibus rebus ornata ac referta, ceterasque urbis Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentis supplicem contulisse; atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intellegatis, a nullo istorum qui huic obtrectant legi atque causae L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

1 enim hoc] hoc enim *E*: autem hoc *t* 4 ea *H*, *Buttmann*: a *cett.* 6 sapienti *HEt*: sapientissimo *cett.* 8 Mithridati *Wt*: Mithridatis *cett.* (*cf.* § 23) 10 oppressam *H*: obsessam *cett.* 14 atque odio *H*: *om. cett.* 15 inflammato δ 17 antea *Et*: ante *cett.* 20 ornata ac (atque *b*) referta *Hb*: ornatas ac (atque $\sigma\psi$) refertas *cett.* 21 captas $H\pi\psi^2$: clausas *cett.* 25 haec esse *E* ita] ita reputo $b^2\psi$ 26 ut . . . intellegatis] *fort. ex* § 20 *repetitum*

9 22 Requiretur fortasse nunc quem ad modum, cum haec ita
sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite,
Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum
ex suo regno sic Mithridates profugit ut ex eodem Ponto
Medea illa quondam fugisse dicitur, quam praedicant in
fuga fratris sui membra in eis locis qua se parens perseque-
retur dissipavisse, ut eorum conlectio dispersa maerorque
patrius celeritatem consequendi retardaret. Sic Mithridates
fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque
rerum omnium quas et a maioribus acceperat et ipse bello
superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat
in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri conligunt
omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in
23 persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit. Hunc in
illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffi-
dentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perdi-
tumque recreavit. Cuius in regnum postea quam L. Lucul-
lus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra impera-
torem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus
eis nationibus quas numquam populus Romanus neque
lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam
alia gravis atque vehemens opinio quae per animos gentium
barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi
diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum ad-
ductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam
terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus,
tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat
secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio
24 suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam; fuit

2 magnum esse *HE* : esse magnum *cett.* 4 sic *om. E* 5 fugisse *H* : profugisse *cett.* 7 dispersa maerorque *om. H in lac.* 8 consequendi *H* : persequendi *cett.* 10 et a] a *Hψ* 13 illum *δπ* : illum Aetam (a tam *E* : meta *t*) *HEt* 14 tardavit *E* : retardavit *cett. cf. Zielinski p.* 199) 17 L. *om. HE* 22 per *om. Eπ* 24 esse exercitum *HE* : exercitum esse *cett.* 27 tametsi *HE* : etsi *cett.* Tigrani *H* : Tigranis *cett.* (*cf.* § 20)

enim illud extremum ut ex eis locis a militibus nostris
reditus magis maturus quam progressio longior quaereretur.
Mithridates autem se et suam manum iam confirmarat eo-
rum opera qui ad eum ex ipsius regno concesserant et magnis
adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur.
Iam hoc fere sic fieri solere accepimus ut regum adflictae
fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam,
maximeque eorum qui aut reges sunt aut vivunt in regno,
ut eis nomen regale magnum et sanctum esse videatur.
Itaque tantum victus efficere potuit quantum incolumis 25
numquam est ausus optare. Nam cum se in regnum
suum recepisset, non fuit eo contentus quod ei praeter
spem acciderat, ut illam postea quam pulsus erat terram
umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque
victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, sicut
poetae solent qui res Romanas scribunt, praeterire me no-
stram calamitatem, quae tanta fuit ut eam ad auris impera-
toris non ex proelio nuntius sed ex sermone rumor adferret.
Hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. 26
Lucullus, qui tamen aliqua ex parte eis incommodis mederi
fortasse potuisset, vestro iussu coactus qui imperi diuturni-
tati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partim
militum qui iam stipendiis confectis erant dimisit, partim
M'. Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto; sed ea
vos coniectura perspicite quantum illud bellum factum

1 eis] illis *H* 2 progressio *H*: processio *cett.* (*voc. monacho quam Tullio notius*) 3 se et suam iam manum *H*: et suam manum iam *cett.* eorum opera qui (qui ṣẹ) ad eum ex (ex *sup. lin.*) ipsius regno concesserant *H*: et eorum qui se ex ipsius (eius δ) regno collegerant *cett.*, *del. Benecke* (*cf. Appian. Mithrid.* 87 Ποντικοῖς ἀνδράσι γυμνάζειν παρεδίδου) 6 iam] nam π solere fieri *H* 8 regnis *H* 9 ut] quod *Naugerius* (2) 17 imperatoris *Madvig*: Luculli (L. Luculli *t*π) imperatoris *HEt*π: L. Luculli δ 19 L. *om. HE* 21 qui *H*: quod *cett.* 22, 23 partim . . . partim *Gulielmius*: partem . . . partim *H*: partem . . . partem *cett.* 23 confectis *H*, *Naugerius*: confecti *cett.* 24 M'. *Krause*: *om. codd.* 25 illud *om. H*

putetis quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster

10 accipiat vetere exercitu pulso.

27 Satis multa mihi verba fecisse videor qua re esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. Vtinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis ut haec vobis deliberatio difficilis esset quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum qui nunc sunt gloriam sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuius-

28 quam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu summi fuit imperatoris, ineunte adulescentia maximi ipse exercitus imperator, qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, pluris provincias confecit quam alii concupiverunt, cuius adulescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis sed suis imperiis, non offensionibus belli sed victoriis, non stipendiis sed triumphis est erudita. Quod denique genus esse belli potest in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense

4 multa mihi *H* : mihi multa *cett.* qua re] quale *H* 13 superavit *Ht* 17 facilitatem *t* 18 atque e *HW* : atque *cett.* 21 in exercitu *om.* δπ fuit summi *Eb* 29 esse belli *HE* : belli esse *cett.*

mixtum ex civibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium non solum gesta ab hoc uno sed etiam confecta nullam rem esse declarant in usu positam militari quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompei quae potest oratio par **11** 29 inveniri? Quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? Neque enim solae sunt virtutes imperatoriae quae volgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo, quae tanta sunt in hoc uno quanta in omnibus reliquis imperatoribus quos aut vidimus aut audivimus non fuerunt. Testis est Italia quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute 30 et subsidio confessus est liberatam; testis Sicilia quam multis undique cinctam periculis non terrore belli sed consili celeritate explicavit; testis Africa quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit; testis Gallia per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est; testis Hispania quae saepissime plurimos hostis ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis iterum et saepius Italia quae, cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum. Testes 31 nunc vero iam omnes orae atque omnes terrae gentes nationes, maria denique omnia cum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus

1 mixtum . . . nationibus *del. Bloch* civibus *Gulielmius*: civilibus *H*: civitatibus *cett.* atque ex] et *H*: atque *b* 5 huius *om. H* viri *om.* b^1 7 quisquam *om. H* 8 $\overset{i}{\text{adferre}}$ H 9 solae sunt *H*: illae sunt solae *cett.* 14 ipse *om. H* virtute et] virtutis *H* 15 testis *H*: testis est *cett.*, *ita quater* 19 iter in Hispaniam *H*, *Madvig*: inter Hispaniam *E*: in Hispaniam iter (*om.* iter *t*) *cett.* 26 nunc *HE*: *om. cett.* terrae gentes *H*: exterae gentes ac *cett.* 27 maria denique *H*: denique maria *cett.*

per hos annos aut tam firmum habuit praesidium ut tutus esset, aut tam fuit abditus ut lateret? Quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno impera-
32 tore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas, quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas
12 urbis esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare et propugnaculis imperi sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare per hosce annos clausum fuisse dicam, cum exercitus vestri numquam Brundisio nisi hieme summa transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus mare tutum non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potesta-
33 tem pervenerint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbis, innumerabilisque alias captas esse commemorem, cum vestros portus atque eos portus quibus vitam ac spiritum ducitis in praedonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis portum Caietae celeberrimum et plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos qui cum

9 liberam *om.* *H* 12 multas audistis aut *π* 14 fuit proprium] proprium *H* 16 ego vestris *H* : ego nostris *Et* : vestris ego *δπ* hosce *Hbψ* : hos *Et* 18 Brundisio *H* : a Brundisio *cett.* (*cf.* § 35) hieme summa *HE* : summa hieme *cett.* 20 mare tutum *H* : tutum mare *cett.* 22 Cnidum aut] quid aut *δ* 25 ac *HEt*, *Gellius* I. 7. 16 : et *πδ* potestatem *Gellius* 27 et *H* : ac *E* : atque *cett.*

praedonibus antea bellum gesserat a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, cum prope inspectantibus vobis classis ea cui consul populi Romani praepositus esset a praedonibus capta atque depressa est? Pro di immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ei nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? Atque haec qua celeri- 34
tate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam aut obeundi negoti aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. Inde cum se in Italiam recepisset, 35
duabus Hispaniis et Gallia Transalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes qui ubique praedones fuerunt partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt.

1 antea *H* : antea ibi *cett.* (*cf. Mil.* § 50) gesserat *Hπψ* : gesserant *Ebt* : gesserunt *σ* 5 depressa *Modius* : deprehensa *H* : oppressa *cett.* 6 tantamne *W* (?), *Hotoman* : tantane *cett.* 9 ei] hi *Htψ*, *om. Eπ* 10 esse *om. H* 15 nondum . . . mari *hoc loco hab. HEW*, *post* venit *tπδ* 17 inde] in b^1, *Hotoman* 19 cum se *HE* : se cum *cett.* 20 Transalpina *HE* : Cisalpina *πδ* (Transalpina . . . Achaiam *om. t*) 21 confirmatis *H* 23 firmisque *H* 24 Brundisio *HEW* : a Brundisio *cett.* (*cf.* § 32) 27 huius se . . . dediderunt *HE* : huius . . . se dediderunt *bπ* : huius . . . se dederunt (did- *t*) *tσψ*

Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

13 36 Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid? ceterae quas paulo ante commemorare coeperam quantae atque quam multae sunt! Non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est sed multae sunt artes eximiae huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate! quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus. Summa enim sunt omnia, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci
37 atque intellegi possunt. Quem enim possumus imperatorem ullo in numero putare cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? Quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; qua re irasci mihi nemo poterit nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit,

1 usque in] usque Hb^{1} 14 in omnibus *HE*: omnibus *cett.* 15 facilitate πδ: felicitate *HEt* 17 sunt omnia *H*: omnia sunt *cett.* (*cf.* §§ 13. 51) Quirites *om. H* 18 ex] inex *H* 19 imperatorem possumus *E, et Schol.* 20 centuriatus veneant *HE*: veneant cent. *cett.* 25 dereliquerit *t* Quirites facit *H* 28 voluerit de se *t* 29 sit] est *Halm*

nostri exercitus adferant quis ignorat? Itinera quae per 38 hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini; tum facilius statuetis quid apud exteras nationes fieri existimetis. Vtrum pluris arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbis an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando qui alios in se severos esse iudices non volt. Hic miramur hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius 39 legiones sic in Asiam pervenerint ut non modo manus tanti exercitus sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quem ad modum milites hibernent cotidie sermones ac litterae perferuntur; non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur sed ne cupienti quidem quicquam permittitur. Hiemis enim non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age vero, ceteris in rebus 14 40 quae sit temperantia considerate. Vnde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res quae ceteros remorari solent non retardarunt. Non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes nunc in eis locis Cn. 41

1 adferant *H*: ferant *cett.* 2 hosce] hos *H* 8 ipsum δ 16 quicquam *H*: cuiquam *Etb*$^1σψ^1$: cuiquam quicquam *b*$^2ψ^2$: *om.* π enim *om. H* 19 quae *H*: qua π: quali ψ: qualis *cett.* 23 eae] hae *Ebσ* 26 urbis nobilitas *H* 30 omnes *PHE*: omnes quidem *cett.*

Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum sed de caelo delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur; nunc imperi vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc intellegunt non sine causa maiores suos tum cum ea temperantia magistratus habebamus servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is qui dignitate principibus excellit facilitate infimis par esse
42 videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognostis. Fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis quam hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum permittendum sit qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

15
43 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment quis ignorat, cum sciamus homines in tantis rebus ut aut metuant aut

3 quondam] quandam *P*: quadam *H* 6 lucem adferre coepit] lucet δ 7 ea *PH*: hac *cett.* habebamus *PH*δ: habeamus *E*tπ 14 Quirites] quoque *H* cognostis *PH*: cognovistis *E*: cognoscitis *cett.* (*cf. Zielinski p.* 199) 19 hoc tantum bellum *PHE*: tantum bellum hoc *cett.* 20 permittendum *H*: transmittendum *cett.* 24 in *PE*: *om. cett.* 25 re *PHE*: in re *cett.* 28 metuant aut contemnant aut oderint aut ament *H*: metuant aut oderint temnant aut con aut ament *P*: contemnant aut metuant aut oderint aut ament *cett.*

 43

contemnant aut oderint aut ament opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit, cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? An 44
vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis ex quibus hic locus conspici potest unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur. Qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine quantam vix in summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam accepta in Ponto calamitate ex eo 45
proelio de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones Fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflatum victoria continuit et Tigranen magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecerit, aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conserva-

2 et fama *PH*: famae *cett.* 7 illius dici (*sic*) nomen ac fama illius *H* 12 auctoritas *H*, *Angelius*: huius auctoritas *cett.* 15 repentina *H*: *fort.* tamque repentina vilitas *H*: vilitas annonae *cett.* 17 in *H*: ex *cett.* 20 opes hostium *Hπ* 22 ad] id $b^2\psi$ discrimen *om.* δ 23 fortuna *vulg.* 24 solita *H* inflatum *Hπ*: inflammatum *cett.* 25 Tigranen *H*: Tigranem *cett.* 26 profecturus $b^1\sigma$ 27 perfecerit] perfecit *H*: profecerit $b^1\sigma$

16 46 turus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt! quod *a* communi Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnis Cretensium civitates dedere velle dixerunt! Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum quem Pompeius legatum semper iudicavit, ei quibus erat molestum ad eum potissimum esse missum speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

47 Reliquum est ut de felicitate quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario ceterisque magnis imperatoribus non solum propter virtutem sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate quo de nunc agimus hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam sed ut praete-

4 huic uni dederunt *H* 5 a communi *Gulielmius*: communi *H*: *om. cett.* (*de* communi Cretensium *cf. Bull. de Corr. Hell.* xiii. *pp.* 58, 59, 74) 7 ultimas terras pervenerunt *H* 10 in] ad *Et* 11 erat molestum *H*: semper erat (erat semper *E*) molestum *Etδ*: erat permolestum *Klotz* 12 iudicare *Manutius* 13 Quirites *om. H* 17 ipse *H* 18 possimus *Eπ* 21 ceterisque *H*: et ceteris *cett.* 26 quo de] de quo *E*

rita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur. Itaque 48
non sum praedicaturus quantas ille res domi militiae, terra marique quantaque felicitate gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint; hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperi tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, et velle et optare debetis.

Qua re cum et bellum sit ita necessarium ut neglegi non 49
possit, ita magnum ut accuratissime sit administrandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, 17
tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus; 50
nunc cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur ut in eis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab eis qui habent accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus dis immortalibus eidem cui cetera summa cum salute rei publicae commissa sunt hoc quoque bellum regium commendamus?

3 non sum] non solum *T*: *om. E* militiae *HE*: militiaeque *cett.* 9 quot] quotque *ET* 10 contulerunt *δπ* 12 et velle *H*: velle *cett.* 14 sit ita *HE*: ita sit *cett.* 15 et cum ei . . . in quo sit] ut . . . in eum quo sit *H*: *fort.* et eum . . . in quo sit 18 dubitabitis E^2b 19 vobis *om. δπ* ab *ETπσ*: a *Hbψ* 22 deligendus] adigendus *T* 24 eis *om. H* 26 cur] quid *H* 28 commendamus *H*: committamus (-imus $ψ^1$) *cett.*

51 At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingeni praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt. Quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognostis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem, atque hoc facilius quod ea omnia quae a me adhuc dicta sunt idem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno
52 Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam
53 legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortalis! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium hoc esse videbatur cum populi Romani legati quaestores praetoresque capiebantur, cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur, cum ita clausa nobis erant maria omnia ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus?

1 amantissimus *om.* δπ 2 amplissimis *om.* *H* 6 cognostis *Halm*: cognoscitis *mei*: cognoscetis *unus det.* 7 virorum fort. et clar. *HET*: fort. virorum et clar. (clarissimorumque π) *cett.* 10 idem] eadem *H* 11 concedunt] contendunt *H*ψ^1 13 unum dignissimum *b*τ 15 ratio ψ^1 18 A. *om.* *H* 20 item *HW*: idem *cett.* 24 terrarum *H* 25 hoc esse *HT*: esse hoc *E*δ 26 quaestores praetoresque *HET*: praetores quaestoresque δ

18 54 Quae civitas umquam fuit antea, non dico Atheniensium quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria permansit, quae civitas, inquam, antea tam tenuis aut tam parvola fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercules aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis sed etiam dignitatis atque imperi caruit. 55 Nos quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt omnibusque navalibus pugnis Carthaginiensis, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus. Nos qui antea non modo Italiam tutam habebamus sed omnis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperi salvos praestare poteramus, tum cum insula Delus tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat, idem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris sed etiam Appia iam via carebamus. Et eis temporibus nonne pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere,

1 umquam fuit antea *H* : antea umquam fuit *cett.* 2 satis longe *H* 3 maritimisque δ 5 permansit *Lambinus* : remansit *codd.* inquam *σ mg.*, *Halm* : umquam *cett.* 6 aut tam parvola *scripsi* : aut tam parvula insula *H* : tam parva insula *cett.* : quae tam parva insula *Manutius* 8 hercules *H* : hercule *cett.* 9 Romanus] hrodius *H* 12 etiam *H* : *om. cett.* 13 Persenque *Hψ* : Persemque *cett.* 14 omnibusque *om. H* 15 simul in maritimis rebus homines exercitatissimosque vicerunt *H* 16 iam *om. H* 17 nos qui *HE* : nos quoque qui *cett.* 19 Delus *HT* : Delos *E*δ 22–24 provinciis . . . carebamus] de provinciis . . . caperebamur (*i. e.* capiebamur, *cf.* §§ 33, 53) *H* 23 portubus *Eb* 24 nonne *H* : non *cett.* 25 escendere *H* : ascendere *cett.*

cum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium 19 56 spoliis ornatum reliquissent! Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros qui erant in eadem sententia dicere existimavit et ea quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo vos illa miseria ac turpitudine liberavit sed etiam effecit ut aliquando vere videremini omnibus gentibus ac nationibus terra marique

57 imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam anne Pompeio an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Vtrum ille qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est expers esse debet eius imperatoris atque eius exercitus qui consilio ac periculo illius est constitutus?

58 An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnis honoris causa nomino, cum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes qui in hoc bello quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse debebat? De quo legando consules spero ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum; neque me impediet cuiusquam iniquitas quo minus vobis

4 et ea *H*: ea *cett.* 7 vos *scripsi*: nos *codd.* 9 videremini (videmini) *H*: videremur *cett.* 13 ad tantum bellum leg. *HE*: leg. ad tantum bellum *Tδ* 16 voluerint *H* 18 eius imperatoris *scripsi*: victoriae atque eius imper. *H*: eius gloriae atque imper. *ET*: gloriae eius imper. δ 19 ac periculo illius *H*: ipsius ac periculo *cett.* 24 gereretur *H* 25 debebat *H*: deberet *cett.* 28 iniquitas *H*: initia *Schol.*: inimicum edictum *cett.* vobis fretus *HE*: fretus vobis *cett.*

fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quicquam audiam, de qua, ut ego arbitror, isti ipsi qui minitantur etiam atque etiam quid liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquuum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia 20
dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quaereret, si 59
in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir ut nulla res tanta sit ac tam difficilis quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortalis licet, frui
debet summi viri vita atque virtute. At enim ne quid novi 60
fiat contra exempla atque instituta maiorum. Non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbis potentissimas quae huic imperio maxime minitabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas, non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum

2 audiam *H* : audeam *cett.* ego *H* : *om. cett.* 3 minitantur (muni-) *H* : minantur *cett.* 6 socius vel paene par $b^2\psi^2$ illud] id b^1 11 eo] de eo δ 14 eo ipso] eo b^1 : ipso *Lambinus* 15 ac tam difficilis *om. H* 20 at enim inquit *om.* inquit b^1 novi nihil δ 21 dico δ 26 duasque] duas *Hσ* 27 atque] et *H*

ut in uno C. Mario spes imperi poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio in quo novi constitui nihil volt Q. Catulus quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini.

21 61 Quid tam novum quam adulescentulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere? Confecit. Huic praeesse? Praefuit. Rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem quam homini peradulescenti cuius aetas a senatorio gradu longe abesset imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute, bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit sed omnium etiam studio visendam et
62 concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore cum esset non nemo in senatu qui diceret 'non oportere mitti hominem privatum pro consule,' L. Philippus dixisse dicitur 'non se illum sua sententia pro consule sed pro consulibus mittere.' Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur ut duorum consulum munus unius adulescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques

4 summa Q. *E*: summaque *Tδ*: quae *H* 6 adulescentem *H* 10 a senatorio gradu aetas *δ* 12 provincia *om. Hδ* 17 omnium etiam *ETW*: etiam omnium *Hδ* et concelebrandam *HE*: *om. cett.* 18 ut *Hψ*, *ed. R*: *om. cett.* 29 alium *om. H* 30 iterum *om. H*

Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla tanta ac 63
tam nova profecta sunt in eodem homine a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

Qua re videant ne sit periniquum et non ferendum illorum 22
auctoritatem de Cn. Pompei dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, praesertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnis qui dissentiunt possit defendere, propterea quod isdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consu- 64
luistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos eis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio, Quirites, non solum militaris illa virtus quae est in Cn. Pompeio singularis sed aliae quoque animi virtutes magnae et multae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde, etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse talis propter multitudinem cupidorum

4 vidimus *H*: videmus *cett.* 5 in eodem homine *H*: in eundem hominem *cett.* a Q. Catuli *ET*: atque Catuli *H*: a Q. Catulo δ 6 atque a] atque *H* 10 semper *om. H* 14 isdem *om.* δ 17 conarentur *H* 18 tum plus *H* iis *T*: his *E*δ: istis *H* 22 atque in . . . gauderent (§ 68) *Ciceroni abiudicavit Naugerius* (2) 23 Quirites *H*: *om. cett.* 24 animi virtutes *H*: virtutes animi *cett.*

65 hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum quos ad eas per hos annos cum imperio misimus libidines et iniurias. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Vrbes iam locupletes et copiosae requiruntur quibus causa belli propter
66 diripiendi facultatem inferatur. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem; norunt enim sociorum volnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostis exercitus mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati sed unius tribuni militum
23 animos ac spiritus capere possit? Qua re, etiam si quem habetis qui conlatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen, nisi erit idem qui a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum
67 Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit, ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter paucos, neque nos quicquam aliud adsequi classium nomine

3 libidines et iniurias *HET*: iniurias et libidines δ 4 fanum fuisse *H* 5 quam tutam domum *H* (*olim conieci* quam tutam domum, quam satis clausam et munitam urbem) 8 facultatem *H*: cupiditatem *cett.* coram que Catulo *H* 10 norunt *H*: noverunt *cett.* 12 exercitus *H*: exercitum *cett.* 17 qui a *H*, *Heumann*: qui se a *cett.* 18–19 qui ab . . . oppidorum *H*: *om. cett.* 21 ecquam hec-) *H*: et quam *cett.* 23 Quirites *om. Hb*[1] 24 non solum Cn. Pompeium *H* 26 praetores] po. Ro. δ: imperatores *Gertz* 27 nos *HW*, *Lambinus*: eos *cett.* consequi *H*

nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis quibusque condicionibus proficiscantur ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur. Quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Qua re nolite dubitare quin huic uni credatis omnia qui inter 68
tot annos unus inventus est quem socii in urbis suas cum exercitu venisse gauderent.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus, est Cn. Lentulus in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognostis, est C. Cassius, integritate, veritate, constantia singulari. Qua re videte ut horum auctoritatibus illorum orationi qui dissentiunt respondere posse videamur.

Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et 24 69
legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo; deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque

2 nunc *om.* *H* 3 quibus δ : et quibus *HET* iacturis] iniuriis *H* : *fort.* versuris quibusque *H* : quibus *cett.* 7 Quirites, quin *Lambinus* inter] intra b^{2} 8 tot annos *HE* : annos tot *T*δ est *H* : sit *cett.* 9 gauderent (-et) *H* : gaudeant *cett.* 14 esse nemo *T*δ : nemo esse *HE* (*cf. Zielinski* p. 199) 15 beneficiis] usus *add. Lambinus* (*malim* adfectus, *cf.* §§ 51, 71) 18 cognostis *HT* : cognovistis *E* : cognoscitis δ 19 veritate *H* : virtute *cett.* (*cf. Verr.* i. 4) ut horum] num horum $b^{2}\psi$, *ed. R* : unde horum σ *mg.* : horumne *Madvig* : *fort.* utrum horum 20 illorum] eorum *H* 26 perseverantiaeque] constantiaeque δ

arbitror; deinde, cum tantam multitudinem tanto cum
studio adesse videamus quantam iterum nunc in eodem
homine praeficiendo videmus, quid est quod aut de re aut
de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quicquid
est in me studi, consili, laboris, ingeni, quicquid hoc
beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria,
quicquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad
hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac
70 defero testorque omnis deos, et eos maxime qui huic loco
temploque praesident, qui omnium mentis eorum qui ad
rem publicam adeunt maxime perspiciunt, me hoc neque
rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompei gratiam
mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex
cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta
honoribus quaeram, propterea quod pericula facile, ut homi-
nem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem
autem neque ab uno neque ex hoc loco sed eadem illa
nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret,
71 consequemur. Quam ob rem, si quid in hac causa mihi
susceptum est, Quirites, id ego omne me rei publicae causa
suscepisse confirmo, tantumque abest ut aliquam mihi
bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simul-
tates partim obscuras, partim apertas intellegam mihi non
necessarias, vobis non inutilis suscepisse. Sed ego me hoc
honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui,
Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et
salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus com-
modis et rationibus praeferre oportere.

1 tanto cum *H*: cum tanto *cett.* 2 videamus *Hδ*: videmus *ET* iterum nunc *HE*: non iterum δ (quantam . . . videmus *om. T*) 4 reficiendi *H* 5 est in me *HE*: in me est *cett.* 17 ex *om. H* 19 si quid *H*: quicquid *cett.* 20 ego omne *HE*: omne ego *Tδ* 22 me *HE*: *om. Tδ* 25 vestris *om. H*

M. TVLLI CICERONIS
PRO A. CLVENTIO
ORATIO

SIGLA

P = Palimpsestus Taurinensis (*continebat* §§ 1–7 Animadverti . . . iudicium, §§ 18–24 huius opprimendi . . . minis, §§ 32–38 quanto . . . constituunt, §§ 74–78 -tiebatur facile . . . nonnullis sus-, §§ 92–94 -entio iudicabatur . . . Fausto tamen, §§ 101–103 suscepta . . . iudicio mul-, §§ 129–131 ignominia . . . probavisse (*sic*), §§ 145–147 -ne lege . . . praescripto)

Σ = m. 2 in cod. Paris. 14749[1]

B = Excerpta Bartolomaei de Montepolitiano

M = cod. Laur. li. 10, saecl. xi

b = cod. S. Marci 255, saecl. xv

σ = m. 1 in cod. Paris. 14749

ψ = cod. Laur. (Gadd.) xc sup. 69

s = cod. Monacensis, 15734

t = cod. Laur. xlviii. 12

$\alpha = \Sigma b^2 \psi^2$

$a = st$

$\mu = b^1 \sigma \psi^1$

A = cod. Laur. xlviii. 10, 'A.D. 1415' (*i.e.* 1416) scriptus

π = cod. Perusinus E. 71, 'A.D. 1416' (? 1417) scriptus

φ = cod. Laur. lii. 1

χ = cod. Laur. xlviii. 25

[1] Vbi lectionem aliquam nunc erasam cum $b^2\psi^2 a$ congruisse veri simile est, siglo Σ (?) usus sum

M. TVLLI CICERONIS

PRO A. CLVENTIO

ORATIO

ANIMVM adverti, iudices, omnem accusatoris orationem I
in duas divisam esse partis, quarum altera mihi niti et 1 magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata iudici Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem venefici criminum, qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem invidiae et criminum sic in defensione servare ut omnes intellegant nihil me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscurare dicendo.
Sed cum considero quo modo mihi in utraque re sit elabo- 2
randum, altera pars et ea quae propria est iudici vestri et legitimae venefici quaestionis per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur, altera autem quae procul ab iudicio remota est, quae contionibus seditiose concitatis accommodatior est quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio quantum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habitura. Sed in hac difficultate illa me res 3
tamen, iudices, consolatur quod vos de criminibus sic audire consuestis ut eorum omnium dissolutionem ab oratore quaeratis, ut non existimetis plus vos ad salutem reo largiri oportere quam quantum defensor purgandis criminibus con-

1 animum adverti Σ*s* : animadverti *cett.* (*cf. Cael.* 7) 2 partis *B*ψ^2*a* : partes *Mμ* 3 videatur *P* 4 alteram *P*Σ 11 pars et ea *P*: pars est (*om.* est *σ*) ea Σ*Mμa* 14 ab *P*Σ*bt* : a *Mσψs* 17 in hac *P*Σ*a* : in hac tanta *Mμ* 19 omnium *P* : omnem *Mμa*

sequi et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter nos disceptare debetis ut non quid dicatur a nobis sed quid oporteat dici consideretis. Agitur enim in criminibus A. Cluenti proprium periculum, in invidia causa communis. Quam ob rem alteram partem causae sic agemus ut vos doceamus, alteram sic ut oremus; in altera diligentia vestra nobis adiungenda est, in altera fides imploranda. Nemo est enim qui invidiae sine vestro ac sine
4 talium virorum subsidio possit resistere. Equidem quod ad me attinet, quo me vertam nescio. Negem fuisse illam infamiam iudici corrupti? negem esse illam rem agitatam in contionibus, iactatam in iudiciis, commemoratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem, tam penitus insitam, tam vetustam? Non est nostri ingeni, vestri auxili est, iudices, huius innocentiae sic in hac cala-
2 mitosa fama quasi in aliqua perniciosissima flamma atque
5 in communi incendio subvenire. Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis; valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur; vehementis habeat repentinos impetus, spatio interposito et causa cognita consenescat; denique illa definitio iudiciorum aequorum quae nobis a maioribus tradita est retineatur, ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur et sine culpa
6 invidia ponatur. Quam ob rem a vobis, iudices, ante quam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo, primum id quod aequissimum est ut ne quid huc praeiudicati adferatis — etenim non modo auctoritatem sed etiam nomen iudicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, si ad causas

2 nos *PBM* : vos *μa* 10 nescio] iudices nescio *Mart. Cap.* (*Rhet. M. p.* 478), *Aquila Rom.* (*Rhet. M. p.* 25), *contra Quintil.* ix. 2. 19 illam *om. Quintil.* 14 non est] non *Quintil.* ix. 3. 81 25 in iudiciis *om. Quintil.* ix. 3. 85 26 ponatur *Mμ* : puniatur $b^2\psi^2a$ 28 huc *Mσψ* : huic $\Sigma b\psi^2a$ praeiudicii *B* 30 si $b^2\psi^2a$: ac si *Mμ*

iudicia iam facta domo deferemus;—deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit, ne repugnetis eamque animis vestris aut libentibus aut aequis remittatis; tum autem cum ego una quaque de re dicam et diluam, ne ipsi quae contraria sint taciti cogitationi vestrae subiciatis sed ad extremum exspectetis meque meum dicendi ordinem servare patiamini; cum peroraro, tum si quid erit praeteritum animo requiratis. Ego me, 3 7
iudices, ad eam causam accedere quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit facile intellego; sed si qui mihi deus vestram ad me audiendum benivolentiam conciliarit, efficiam profecto ut intellegatis nihil esse homini tam timendum quam invidiam, nihil innocenti suscepta invidia tam optandum quam aequum iudicium, quod in hoc uno denique falsae infamiae finis aliqui atque exitus reperiatur. Quam ob rem magna me spes tenet, si quae sunt in causa explicare atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae portum ac perfugium futurum. Tametsi permulta sunt quae mihi, 8
ante quam de causa dico, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur, tamen ne diutius oratione mea suspensa exspectatio vestra teneatur adgrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intellego, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa

1 referemus *Σa* 3 oratio *aa*: ratio *Mμ* 6 sint *PΣs*: sunt (*om. t*) *cett.* 7 sed ad] sed *Σa* meque *P*, *Grillius* (*Rhet. M. p.* 599): me *Σa*: et me *Mμ* 8 peroraro tum $Pb^2\psi^2s$: perorabo tum *Σ*: per . . . tum *t*: peroraro *M*: peroratum fuerit (erit *ψ*) $b^1\psi^1$: peroratum *σ* 9 animo] a me *mg. Ascens.* (3) 11 opinionibus *Σt* 13 si qui *PΣa*: si quis *Mμ* 17 aliqui *ΣMt*: aliquis *μs* 19 quae *Σa*: ea quae *Mμ* 22 tandem] tantundem *ΣB*

primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi saepe iam dicta et numquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data, ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. Quam ob rem, dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso ut me, iudices, sicut facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

4 Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo
9 inimicum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus gravioribus testibus esse in iudicium vocatum; deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus a quibus condemnatus est ut non modo ab isdem sed ne ab aliis quidem ullis absolvi ullo modo posset. Cum haec docuero, tum illud ostendam quod maxime requiri intellego iudicium illud pecunia esse temptatum non a Cluentio sed contra Cluentium, faciamque ut intellegatis in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error adfinxerit, quid invidia conflarit.

10 Primum igitur illud est ex quo intellegi possit debuisse Cluentium magno opere causae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, iudices, est ut vobis breviter illa quibus Albius est condemnatus crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui causa dicere existimes adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in praesentia non potuero, tamen multae mihi ad satis faciendum reliquo tempore facultates dabuntur; Cluentio nisi nunc satis fecero, postea mihi satis faciendi pote-

1 sicuti dicatur Σ*a* 3 ipsius Σ*a* 6 sicut Σ*a*: sicuti *Mμ* 9 inimicum Σ*a*: inimicum suum *Mμ* Abbium Σ 10 illius caput Σ*a* 23 descendit *coni. Müller* 25 Albius *Mσψ*: Abbius Σ: Albinus *bs* 28 praesentia Σ*a*: praesentia satis facere *Mμ* 30 nisi] ni *a*

stas non erit. Simul et illud quis est qui dubitare debeat contra damnatum et mortuum pro incolumi et pro vivo dicere? cum illi in quem dicitur damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris; hic autem pro quo dicimus nihil possit offensionis accipere sine acerbissimo animi sensu ac molestia et sine summo dedecore vitae et turpitudine. Atque ut intellegatis Cluen- 11
tium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, cotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae petam; quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini; principiis enim cognitis multo facilius extrema intellegetis.

A. Cluentius Habitus fuit, pater huiusce, iudices, homo **5**
non solum municipi Larinatis ex quo erat sed etiam regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate princeps. Is cum esset mortuus Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos XV natum, grandem autem et nubilem filiam quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adulescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto et nobili. Cum essent eae nuptiae plenae dignitatis, plenae con- 12
cordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido non solum dedecore verum etiam scelere coniuncta. Nam Sassia, mater huius Habiti—mater enim a me in omni causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur, neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet ut naturae nomen amittat; quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque ma-

2 et pro $Mb^2\psi a$: et $b^1\sigma$ 5 hic *aa* : huic *Mμ* dicimus *Σa* : dicitur *Mμ* accipere *aa* : accedere *Mμ* 6 molestia *aa* : dolore *Mμ* 7 et turp. *Σa* : ac turp. *Mμ* 11 repetam *Quintil.* iv. 1. 79 17 princeps *Ba*, *Quintil.* iv. 2. 130 : facile princeps *Mμ* 22 eae *s* : hae (hec *b*) *Mμ* 25 in omni causa *Σa* : nominis causa *Mμ* : *om. Quintil. Declam.* 388

ternum, hoc illius matris quae multos iam annos et nunc cum maxime filium interfectum cupit singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis. Ea igitur mater Habiti, Melini illius adulescentis, generi sui, contra quam fas erat amore capta primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat in illa cupiditate continebatur; deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine ut eam non pudor, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non
13 fili dolor, non filiae maeror a cupiditate revocaret. Animum adulescentis nondum consilio ac ratione firmatum pellexit eis omnibus rebus quibus illa aetas capi ac deleniri potest. Filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eius modi viri iniuriis angeretur sed nefarium matris paelicatum ferre non posset de quo ne queri quidem se sine scelere posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat; in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio
14 maerore et lacrimis consenescebat. Ecce autem subitum divortium quod solacium malorum omnium fore videbatur! Discedit a Melino Cluentia ut in tantis iniuriis non invita, ut a viro non libenter. Tum vero illa egregia ac praeclara mater palam exsultare laetitia, triumphare gaudio coepit, victrix filiae non libidinis; diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit; lectum illum genialem quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni expulsa atque exturbata filia iubet. Nubit genero socrus nullis auspicibus, nullis auctoribus,
6 funestis ominibus omnium. O mulieris scelus incredibile
15 et praeter hanc unam in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! nonne

3 ducetis *Mμ* : iudicabitis *ψ²s* (? Σ) 6 continebat *a* : se continebat *Baiter* 7 non pudor Σ*Ba* : non pudor, non pudicitia *Mμ* 14 se sine scelere Σ*a*, *Arusian.* (*K.* vii. 504) : sine scelere se *Mμ* 20 ut *μa* : aut Σ : at *M* ac *Mσψ* : et *ba* 21 triumphare *Ba* : ac triumphare *Mμ* 22 diutius Σ*a* : itaque diutius *Mμ* 28 hanc] causam *post* unam *b²* *add. aa*

timuisse, si minus vim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptialis, non limen cubiculi, non cubile filiae, non parietes denique ipsos superiorum testis nuptiarum? Perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore; vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Tulit hoc commune dedecus familiae, 16 cognationis, nominis graviter filius; augebatur autem eius molestia cotidianis querimoniis et adsiduo fletu sororis; statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris gravius esse faciendum quam ut illa ne uteretur, ne quae videre sine summo animi dolore non poterat, ea, si matre uteretur, non solum videre verum etiam probare suo iudicio putaretur.

Initium quod huic cum matre fuerit simultatis audistis. 17 Pertinuisse hoc ad causam tum cum reliqua cognoveritis intellegetis. Nam illud me non praeterit, cuiuscumque modi sit mater, tamen in iudicio fili de turpitudine parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam causam idoneus, iudices, si hoc quod in communibus hominum sensibus atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego, qui ad hominum pericula defendenda adiungerer, non viderem; facile intellego non modo reticere homines parentum iniurias sed etiam animo aequo ferre oportere. Sed ego ea quae ferri possunt ferenda, quae taceri tacenda esse arbitror. Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum 18 periculum mortis adiit, nihil mali timuit quod non totum a matre esset conflatum et profectum. Quae hoc tempore sileret omnia atque ea, si oblivione non posset, tamen

1 timuisse *M*μ, *Quintil.* iv. 2. 105: timuisti *σa* 6 dedecus Σ*a*: dedecus iam *M*μ 10 esse *σa*: *om.* *M*μ illa Σ*a*: illa matre *M*μ 11 ne quae *Garatoni*: nam quae Σ*a*: ne quam *M*μ 12 verum $\Sigma\psi^2 a$: sed *M*μ 15 tum $\Sigma b^2 a$: tunc *M*μ 16 cuiuscumque modi *σa*: cuiusmodicumque *M*μ 17 sit mater Σ*a*: mater sit *M*μ 20 in ipsa *M*μ: ipsa Σ*a* 21 hominum *σa*: omnium $b^2\psi^2$: amici b^1: animum $M\psi^1$ defendenda *a* (? Σ): depellenda *M*μ adiungerer $b^2\psi^2 a$: adhiberer *M*μ

taciturnitate sua tecta esse pateretur; sed vero sic agitur ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio, *illa* omnis testium copia quae futura est a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur. Ipsa denique nuper Larino huius opprimendi causa Romam advolavit; praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis, instituit accusatores, instruit testis, squalore huius et sordibus laetatur, exitium exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit, dum modo profusum huius ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote; sin erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debebitis, quod haec a me dici patiatur; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

7 Nunc iam summatim exponam quibus criminibus Op-
19 pianicus damnatus sit ut et constantiam A. Cluenti et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum causa accusandi quae fuerit ostendam ut id ipsum A. Cluentium
20 vi ac necessitate coactum fecisse videatis. Cum manifesto venenum deprehendisset quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non coniectura sed oculis et manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse, accusavit Oppianicum; quam constanter et quam diligenter postea dicam; nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse nisi uti propositum vitae periculum et cotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque ut intellegatis eis accusatum esse criminibus Oppianicum ut neque accusator timere neque reus sperare debuerit, pauca

1 sed vero $\Sigma\psi a$: sed vere b^2 : sed ea vero $Mb^1\sigma$ agitur $\Sigma\psi^1 s$: agit $M\sigma t$: angitur $b^2\psi^2$ 2 reticeri a (? Σ) 3 illa accusatio, illa *scripsi* : illa accusatio $M\sigma a$: haec accusatio *Lambinus* : *del. Gulielmius* 12 sin $P\Sigma a$: sin autem $M\mu$ 13 debebitis P : debetis $M\mu a$ 21 et man. $\Sigma\psi a$: ac man. $Mb\sigma$ 22 teneretur $M\mu$: retineretur $b^2\psi^2 a$ possit Σ 24 volui vos Σa 25 uti $M\sigma\psi$: ut Σba 26 vitaret $M\mu$: evitaret Σa : devitaret B 27 iis *Manutius* : his $M\mu a$ 28 timeret a debuerit $M\mu$: potuerit Σa

vobis illius iudici crimina exponam; quibus cognitis nemo vestrum mirabitur illum diffidentem rebus suis ad Staienum atque ad pecuniam confugisse.

Larinas quaedam fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae 21
filios habuit M. et N. Aurios et Cn. Magium et filiam Magiam nuptam Oppianico. M. Aurius adulescentulus bello Italico captus apud Asculum in Q. Sergi senatoris, eius qui inter sicarios damnatus est, manus incidit et apud eum fuit in ergastulo. N. autem Aurius, frater eius, mortuus est heredemque Cn. Magium fratrem reliquit. Postea Magia, uxor Oppianici, mortua est. Postremo unus qui reliquus erat Dinaeae filius Cn. Magius est mortuus. Is heredem fecit illum adulescentulum Oppianicum, sororis suae filium, eumque partiri cum Dinaea matre iussit. Interim venit index ad Dinaeam neque obscurus neque incertus qui nuntiaret ei filium eius, M. Aurium, vivere et in agro Gallico esse in servitute. Mulier amissis liberis, cum 22
unius reciperandi fili spes esset ostentata, omnis suos propinquos filique sui necessarios convocavit et ab eis flens petivit ut negotium susciperent, adulescentem investigarent, sibi restituerent eum filium quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Haec cum agere instituisset, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit eius modi ut illi filio HS cccc milia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum; atque eis diebus paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quem ad modum viva Dinaea instituerant, ita mortua illa ad investigandum

2 Staienum $P\Sigma b^2\psi^2$: Stalenum *Mμ* : Scaienum *a* 5 M. et N. Aurios *P* : M. Aurium et Numerium Aurium *αa* : M. et Num. Aurios *Mμ* Cn.] Numerium *αa*, *ita mox* 9 in ergastulo fuit *P* 10 fratrem *Pa* : fratrem suum *Mμ* 12 mortuus est Σ*ba* 13 heredem fecit *P*Σ*a* : fecit heredem *Mμ* adolescentulum Σ*b*'*s* : adolescentem *cett.* 14 interim venit] intervenit Σ*a* 18 reciperandi filii *P*Σ*a* : filii reciperandi *Mμ* 24 HS *P* : *om.* *Mμa* cccc *P* : ccclIII *Mμ* : quadraginta *αa* 25 iis *Garatoni* : his *Mμa* 26 mortua est Σ*a*

M. Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum pro-
8 fecti sunt. Interim Oppianicus ut erat, sicuti multis ex
23 rebus reperietis, singulari scelere et audacia, per quendam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit, deinde ipsum *M.* Aurium non magna iactura facta tollendum interficiendumque curavit. Illi autem qui erant ad propinquum investigandum et reciperandum profecti litteras Larinum ad Aurios, illius adulescentis suosque necessarios, mittunt sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intellegerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas litteras A. Aurius, vir fortis et experiens et domi nobilis et M. illius Auri perpropinquus, in foro palam multis audientibus, cum adesset Oppianicus, recitat et clarissima voce se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium esse
24 comperisset, delaturum esse testatur. Interim brevi tempore illi qui erant in agrum Gallicum profecti Larinum revertuntur; interfectum esse M. Aurium nuntiant. Animi non solum propinquorum sed etiam omnium Larinatium odio Oppianici et illius adulescentis misericordia commoventur. Itaque cum A. Aurius is qui antea denuntiarat clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit.
25 Post illam autem fugam sceleris et conscientiae testem numquam se iudiciis, numquam legibus, numquam inermem inimicis committere ausus est sed per illam L. Sullae vim atque victoriam Larinum in summo timore omnium cum

1 M. Σa : *om.* $M\mu$ 2 sicut Σa ex multis P 5 M. *Baiter* : *om.* $M\mu a$ 8 adolescentis $P\Sigma a$: adolescentis propinquos $M\mu$ 10 quod] cum $\Sigma b^2 a$ 11 A. $M\sigma\psi$: M. b : *om.* $P\Sigma a$ 12 perpropinquus $P\Sigma\psi^2 t$: propinquus $M\mu s$ multis $P\Sigma\psi^2 a$: *om.* $M\mu$ 14 esse $P\Sigma a$: *om.* $M\mu$ 16 in Galliam a 17 et interfectum $\Sigma\psi^2 a$ nuntiant Σa : renuntiant $M\mu$ 20 cum A. Aurius is Σ : cum Maurius is P : cum Aurius is s : cum is t : cum A. Aurius $M\mu$ 23 autem fugam Σa : fugam autem $M\mu$ 24 numquam se . . . legibus *om.* a, *del. Baiter* inermem $\Sigma b\psi a$: inermum $M\sigma$ 25 se inimicis Σa

armatis advolavit; quattuorviros quos municipes fecerant sustulit; se a Sulla et alios praeterea tris factos esse dixit et ab eodem sibi esse imperatum ut *A.* Aurium illum qui sibi delationem nominis et capitis periculum ostentarat, et alterum *A.* Aurium et eius L. filium et Sex. Vibium quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque illis crudelissime interfectis non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in causa iudicioque patefactis quis est qui illum absolvi potuisse arbitretur? Atque haec parva sunt; cognoscite reliqua ut non aliquando 9 condemnatum esse Oppianicum sed aliquam diu incolumem fuisse miremini.

Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matri- 26 monium ducere, Habiti matrem—illam cuius virum A. Aurium occiderat—concupivit. Vtrum impudentior hic qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est; sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite. Petit Oppianicus ut sibi Sassia nubat et id magno opere 27 contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum viri sui sanguine redundantem reformidat, sed quod haberet ille tris filios, idcirco se ab eis nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram quae nuptiis adferebatur. Nam cum haberet ex Novia infantem filium, alter autem eius filius Papia natus Teani, quod abest ab Larino XVIII milia passuum, apud matrem educaretur,

2 alios praeterea tres (*om.* praeterea b^1) $M\mu$: tres praeterea *a* 3 A. *Halm*: *om.* $M\mu a$ 5 A. *Mommsen*: *om.* $M\mu a$ 9 tenebantur *a* 10 arbitretur *Weiske*: arbitraretur $M\mu a$ 15 A. *om.* Σa 21 domum $\Sigma\psi$: dextram σ: *om.* *Mb* 23 ille tres Σa: tres ille $M\mu$ 24 domo] quoquo modo *Orelli* 27 Pappia Σa Teani] Teano $Bb^2\psi^2a$, *Arusianus* (*K.* vii. 455): Teani Apuli Mb^1 ab *M*, *Arusianus*: a μa

arcessit subito sine causa puerum Teano, quod facere nisi ludis publicis aut festis diebus antea non solebat. Mater misera nihil mali suspicans mittit. Ille se Tarentum proficisci cum simulasset, eo ipso die puer, cum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus et postri-
28 die ante quam luceret combustus est. Atque hunc tantum maerorem matri prius hominum rumor quam quisquam ex Oppianici familia nuntiavit. Illa cum uno tempore audisset sibi non solum filium sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant cum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia laetanti iam animo et spe optime confirmato, nec mirum quae se non nuptialibus donis sed filiorum funeribus esse delenitam videret. Ita, quod ceteri propter liberos pecuniae cupidiores solent esse, ille propter
10 pecuniam liberos amittere iucundum esse duxit. Sentio,
29 iudices, vos pro vestra humanitate his tantis sceleribus breviter a me demonstratis vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini quibus his de rebus non modo audiendum fuit verum etiam iudicandum? Vos auditis de eo in quem iudices non estis, de eo quem non videtis, de eo quem odisse iam non potestis, de eo qui et naturae et legibus satis fecit, quem leges exsilio, natura morte multavit, auditis non ab inimico, auditis sine testibus, auditis cum ea quae copiosissime dici possunt breviter strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo de quo iurati sententias ferre debebant, de eo cuius praesentis nefarium et consceleratum voltum intuebantur, de eo quem

2 publicis *om. a* 3 misera nihil mali Σ*a* : nihil mali misera *Mμ* 4 hora und. cum valens in publico *a* 13 optime Σ*a* : optima *Mμ* 14 confirmata b^2 15 esse *αa* : *om. Mμ* ita quod $b^2σψa$: itaque ΣMb^1 : itaque quod *Naugerius* (*cf.* § 190) 16 esse solent Σ*a* 20 iis *a* 25 non sine $b^2ψ^2s$ 27 breviter Σ*a* : breviter a me *Mμ* eo de quo] eo . . . quo *B* : eo quo *a*

omnes oderant propter audaciam, de eo quem omni supplicio dignum esse ducebant; audiebant ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium, audiebant cum una quaque de re a P. Cannutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur. Et est quisquam qui, cum haec cognoverit, 30
suspicari possit Oppianicum iudicio oppressum et circumventum esse innocentem?

Acervatim reliqua iam, iudices, dicam ut ad ea quae propiora huiusce causae et adiunctiora sunt perveniam. Vos, quaeso, memoria teneatis non mihi hoc esse propositum ut accusem Oppianicum mortuum sed, cum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum, hominem sceleratissimum et nocentissimum, esse damnatum. Qui uxori suae Cluentiae, quae amita huius Habiti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit se maximo cum dolore emori nec diutius vixit quam locuta est; nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est. Et ad hanc mortem repentinam vocemque morientis omnia praeterea quae solent esse indicia et vestigia veneni in illius mortuae corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum fratrem necavit. Neque est hoc satis; tametsi in ipso 11
fraterno parricidio nullum scelus praetermissum videtur, 31
tamen ut ad hoc nefarium facinus accederet aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus putaretur, mulierem veneno interfecit ut una illud quod erat ex fratre conceptum necaretur. Post fratrem adgressus est; qui

1 omnes *aa*: *om.* *Mμ* 6 posset Σ*a* 8 reliqua iam Σ*Bs*: iam reliqua *cett.* propiora $b^2\sigma$: propriora Σ*BM*$b^1\psi$ 9 huiusce Σ*a*: huius *Mμ* 13 mortuum hominem Σ*a* 15 fuisset Σ*a* 17 emori Σ*a*: mori *Mμ* 19 mortem Σ*a*: mortem tam *Mμ* vocemque *Mψ*: vocesque $b\sigma\psi^2a$ 26 putaretur *aa*: videretur *Mμ* 27 illud Σψ*a*: illa *Mb*: cum illa σ, *Lambinus*

sero iam exhausto illo poculo mortis, cum et de suo et de uxoris interitu clamaret testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. Ita mulierem ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur necavit; fratris autem liberos prius vita privavit quam illi hanc a natura lucem accipere potuerunt; ut omnes intellegerent nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse a cuius audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodiae
32 tegere potuissent. Memoria teneo Milesiam quandam mulierem, cum essem in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam; nec iniuria quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum rei publicae civem sustulisset. Quanto est Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus! si quidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit, hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse, Oppianicus inventus est
12 33 qui in uno corpore pluris necaret. Itaque cum hanc eius consuetudinem audaciamque cognosset avunculus illius adulescentis Oppianici, Cn. Magius, isque, cum gravi morbo adfectus esset, heredem illum sororis suae filium faceret, amicis adhibitis praesente matre sua Dinaea uxorem suam interrogavit essetne praegnas. Quae cum se esse respondisset, ab ea petivit ut se mortuo apud Dinaeam—quae tum ei mulieri socrus erat—quoad pareret habitaret diligentiam-

1 mortis *del. Gruter* 6 lucem Σ*a* : propriam lucem *Mμ* 7 clausum nihil *om.* *s*[1] a Σ*a* : *om.* *Mμ* 8 custodiae . . . potuissent Σ*Ba* : custodia . . . potuisset *Mμ* 10 secundis *om.* Σ*Ba* *contra Quintil.* viii. 4. 11 12 nec Σ*a* : neque *Mμ* 17 mortem] vim *Quintil.* 20 plures *PMμ* : multos Σ*ψ*²*a* 21 cognosset *P* : cognoscet *M* : cognosceret *μ* 22 Cn] Numerius *aa* isque cum *P* : is qui *al* : isque *Mμs* 23 esset *Halm* : esset et *Mμa* 24 amicis adhibitis *Mμa* : adhibitis amicis *P*

que adhiberet ut id quod conceperat servare et salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio si qui natus esset; ab secundo herede nil legat. Quid de Oppianico suspicatus sit videtis; quid iudicarit 34
obscurum non est. Nam cuius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit cognoscite ut illum Magium intellegatis non longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit, si haec solutio legatorum et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto multisque praeterea muneribus quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur spem illam quam in alvo commendatam a viro continebat victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur; atten- 35
dite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam nisi socrus suae nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quae nuptiae non diuturnae fuerunt; erant enim non matrimoni dignitate sed sceleris societate coniunctae.

Quid? illa caedes Asuvi Larinatis, adulescentis pecuniosi, **13** 36
quam clara tum recenti re fuit et quam omnium sermone celebrata! Fuit Avillius quidam Larino perdita nequitia et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adulescentulorum excitandas accommodata. Qui ut se blanditiis et adsentationibus in Asuvi consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit hoc se Avillio tamquam aliqua machina admota capere Asuvi adulescentiam et for-

1 servare et *P*: servaret ut *Mμa* 2 possit *Σs* 3 esset] erit *aa* ab] a Σb^1 4 iudicaverit $\Sigma\psi^2 a$ 5 cuius *PΣa*: cum eius *Mμ* 7 non *aa*: *om.* *Mμ* 9 esset] erit *aa* 22 recenti re fuit *P*: fuit recenti *aa*: recenti re (*om.* re $b^1\psi^1$) *Mμ* omnium *Mσ*: in omnium $\psi^2 a$ (? Σ): omni b^1: omni omnium b^2 23 Larino *PΣa*: Larinas *Mμ* 25 exercitandas *P* accommodata *Arusian.* (*K.* vii. 452): accommodatus *Mμa*

tunas eius patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est, res translata Romam; inire enim consilium facilius in solitudine, perficere rem eius modi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus non modo conscio sed etiam conviva et adiutore Oppianico longum est dicere mihi, praesertim ad alia properanti; exitum huius adsimulatae 37 familiaritatis cognoscite. Cum esset adulescens apud mulierculam quandam atque ubi pernoctarat ibi diem posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum qui neque Asuvium neque Avillium nossent adducit et illum Asuvium appellat ipse; testamento Asuvi nomine obsignato disceditur. Avillius ilico convalescit; Asuvius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in harenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus 38 occiditur. Qui cum unum iam et alterum diem desideraretur neque in eis locis ubi ex consuetudine quaerebatur inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatium dictitaret nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse, liberti Asuvi et non nulli amici, quod eo die quo postremum Asuvius visus erat Avillium cum eo fuisse et a multis visum esse constabat, in eum invadunt et hominem ante pedes Q. Manli qui tum erat triumvir constituunt. Atque illic continuo nullo teste, nullo indice recentis malefici conscientia perterritus omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit Asuviumque a sese consilio Oppianici interfectum fatetur.

2 Romae Σ*Bs* inire $Pb^2\psi$: iniri $Mb^1\sigma a$ 4 posse se *Mommsen* 5 secutus *a* 6 quibus conviviis *om. a* 11 ubi *P* : ibi $M\mu a$ pernoctarat *Müller* : pernoctaret $M\mu a$ ibi diem *Pa* : ibidem Σ : et ibidem σ : et ibi diem $Mb\psi$ 16 discedit *ba* 25 Q. *om. a* 26 Manli (-ii) *P*Σ*a* : Manilii $M\mu$ illic Σ*a* : ille $M\mu$ 27 recentis *om. s* 29 a sese $\Sigma\psi^2 a$: ab se $M\mu$

Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manlio; index Avillius 39 ex altera parte coram tenetur. Hic quid iam reliqua quaeritis? Manlium plerique noratis; non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum umquam cogitarat, sed ex petulanti atque improbo scurra in discordiis civitatis ad eam columnam ad quam multorum saepe conviciis perductus erat tum suffragiis populi pervenerat. Itaque tum cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et tam manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asuvianum cum testibus multis tum vero illius *testamento* comprobabatur; in quo Oppianici nomen primum esse constabat, eius quem vos miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis.

Quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam cui tu es heres 14 pater tuus non manifesto necavit? Ad quam cum ad- 40 duxisset medicum illum suum iam cognitum et saepe victorem per quem interfecerat plurimos mulier exclamat se ab eo nullo modo velle curari quo curante omnis suos perdidisset. Tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum qui casu tum Larinum venisset adgreditur et cum eo HS duobus milibus, id quod ipsius tabulis est demonstratum, transigit. L. Clodius, cum properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est rem confecit; prima potione mulierem sustulit

2 quid iam Σa: iam quid *Mμ* 5 sed ex] ex *a* 7 tum] triumvir *Reid* 8 tum cum *aa*: rem cum *Mμ*: cum *B*, *Baiter* 9 et tam *ca*: et *Mμ* 10 reliquit Σ*a* Asuvianum *Mμ*: Avillianum *aa* 11 illius testamento *scripsi*: illius Avillii Σ*t*: indicio (indiciis s^2 *in ras.*) Avillii *cett.* comprobatur *aa* 12 in quo] adlegatos *add.* Σ (*e nota marginali* a legato, *i.e.* a testamento, *credo*, *ortum*): inter (ad inter b^1) adlegatos *add.* *Mμ*: ad (*om.* ad ψ^2) inter allegatum *add.* $b^2\psi^2$: alligatum *add.* *a* 18 per . . . plurimos *del.* *Lambinus* 19 curari velle *aa* omnes suos *aa*: suos omnes *Mμ* 21 foranum (-eum *B*) Σ*Ba* 22 HS $\overline{\text{oooo}}$ *Mσ*: duo milia *aBa*: duobus milibus HS *Müller* 23 ipsius tab. est ΣBb^1a: ipsius tab. tum est *Mσ*: est ipsius tab. tum $b^2\psi$ 24 cum Σψ^2a: qui *Mμ* 25 prima] una *B*

neque postea Larini punctum est temporis commoratus.
41 Eadem hac Dinaea testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit et, cum id multis locis fecisset, post mortem eius ne lituris coargui posset testamentum in alias tabulas transcriptum signis adulterinis obsignavit. Multa praetereo consulto; etenim vereor ne haec ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen similem sui eum fuisse in ceteris quoque vitae partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse decuriones universi iudicaverunt; cum illo nemo iam rationem, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et adfinibus tutorem umquam liberis suis scripsit, nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicabat; omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam
42 pestemque fugiebant. Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem numquam accusasset Habitus, iudices, si id praetermittere suo salvo capite potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus, erat, sed tamen erat vitricus; crudelis et huic infesta mater, at mater; postremo nihil tam remotum ab accusatione quam Cluentius et natura et voluntate et instituta ratione vitae. Sed cum esset haec ei proposita condicio ut aut iuste pieque accusaret aut acerbe indigneque moreretur, accusare quoquo modo posset quam illo modo emori maluit.

43 Atque ut hoc ita esse perspicere possitis exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprensum; ex quo simul utrumque, et huic accusare et illi condemnari,
15 necesse fuisse intellegetis. Martiales quidam Larini appel-

3 huius Σ*a* 8 similem sui eum Σ*a* : eum similem sui (*om.* sui *b*¹σ) *M*μ 11 nemo iam Σ*a* : iam nemo *M*μ : nemo *Quintil.* ix. 3. 38 15 iudicavit *a* (? Σ) 19 suo salvo capite Σ*a* : salvo capite suo *M*μ (*cf. Zielinski p.* 199) 20 erat sed] erat *t*¹ 23 ei Σ*bs* : illi *M*σψ : *om. t* 29 illi Σ*b*²*a* : illum *M*μ

labantur, ministri publici Martis atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati. Quorum cum satis magnus numerus esset, cumque item ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnis liberos esse civisque Romanos coepit defendere. Graviter id decuriones Larinatium cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Habito petiverunt ut eam causam susciperet publiceque defenderet. Habitus cum se ab omni eius modi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo quod se non suis commodis sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larinatium deesse noluit. 44 Suscepta causa Romamque delata magnae cotidie contentiones inter Habitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus; incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Habiti. Magni autem illi sua interesse arbitrabantur hunc a causa Martialium demoveri. Suberat etiam alia causa maior quae Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. 45 Nam Habitus usque ad illius iudici tempus nullum testamentum umquam fecerat; neque enim legare quicquam eius modi matri poterat in animum inducere neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id cum Oppianicus sciret—neque enim erat obscurum—intellegebat Habito mortuo bona eius omnia ad matrem esse ventura; quae ab sese postea aucta pecunia maiore praemio, orbata filio minore periculo necaretur. Itaque his rebus incensus qua ratione Habitum

1 ei deo *Mμ*: ideo *ΣBs*: adeo *t* 11 suis *Σa*: suis solum (solum suis *ψ*) *Mμ* 13 tantae *Mμ*: antea *Σa* 19 demoveri *Klotz*: demovere *Mμ*: removeri *aa* (*cf. Zielinski p.* 166) 20 atque audacissimi *om. s*[1], *del. Baiter* 23 enim *Mμ*: *om. ΣBa* quicquam *Arusian.* (*K.* vii. 479): *om. Mμa* 24 in *Arusian.* (*s. v.* induco in): *om. Mμa*

16 46 veneno tollere conatus sit cognoscite. C. et L. Fabricii fratres gemini fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se cum forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi; in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper est usus Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes quantam vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo. Cum illi ita viverent ut nullum quaestum esse turpem arbitrarentur, cum omnis ab eis fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adulescentium nascerentur, cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti, studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat.

47 Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium—nam L. erat mortuus—insidias Habito comparare. Erat illo tempore infirma valetudine Habitus. Vtebatur autem medico non ignobili sed spectato homine, Cleophanto; cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Habito dandum spe et pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus et, ut res ipsa declaravit, frugi atque integer sermonem Fabrici non est aspernatus; rem ad dominum detulit; Cleophantus autem cum Habito est conlocutus. Habitus statim cum M. Baebio senatore, familiarissimo suo, communicavit; qui qua fide, qua prudentia, qua diligentia fuerit meminisse vos arbitror. Ei placuit ut Diogenem Habitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio aut falsa esse cognosceretur. Ne multa, Diogenes emitur, venenum diebus paucis comparatur; multi viri boni cum ex occulto

2 Aletrinati *Priscian.* (*K.* ii. 348) : Allerinati Σ : Aletrinate *Mσψ*[1] : Larinati *bψ*[2]*a*   7 est usus Σ*a* : usus est *Mμ*   iam] nam *Madvig*   10 esse turpem Σ*a* : turpem esse *Mμ*   11 iis *a* : his *Mμ*   13 studiose Σ*a* : studio *Mμ*   17 non *aa* : *om.* *Mμ*   18 sed *del.* *Müller*   20 et ut Σψ[2]*a* : sed ut *Mμ*   ipsa res *a*   declarat *B*   23 collocutus Σ*a* : locutus *Mμ*   Baebio Be-) *aa* : Bebrio *Mμ*   25 diligentia *aa* : dignitate *Mμ*   29 comparatur *aa* : *om.* *Mμ*

intervenissent, pecunia obsignata quae ob eam rem dabatur in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehenditur. Pro di immortales! Oppianicum quisquam his rebus 48
cognitis circumventum esse dicet? Quis umquam audacior, 17
quis nocentior, quis apertior in iudicium adductus est? Quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio huic uni crimini potuit obsistere? Simul et illud quis est qui dubitet quin hac re comperta manifestoque deprehensa aut obeunda mors Cluentio aut suscipienda accusatio fuerit?

Satis esse arbitror demonstratum, iudices, eis criminibus 49
accusatum esse Oppianicum uti honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum ut re semel atque iterum praeiudicata condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit cuius in manibus venenum deprenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium, iudici corrupti nulla suspicio; simplex in iudicium causa, certa res, unum crimen adlatum est. Hic tum C. Fabricius, is de quo ante dixi, qui liberto damnato sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentis eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine sic ut necesse erat existimabant, tamen quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur eum quibus rebus possent defendere, idque a me ut facerem et ut causam Scamandri susciperem petebant, in qua causa patroni omne periculum continebatur. Ego, qui neque 50
illis talibus viris ac tam amantibus mei rem possem ullam negare neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse

1 pecunia *a*: pecuniaque *M*μ 4 esse dicet (diceret *t*) Σ*a*: dicit esse *M*μ 8 manifesteque Σ*a* 12 uti Σ*a*: ut *M*μ 15 venerit *M*μ: veniret Σ**a** 19 unum] verum *Angelius* tum C. *Baiter*: cum C. $\psi^2 s$: cum causa Σ: cum causa C. *t*: tum *M*: tamen *b*σ 21 cum Larinatibus $b^2\psi^2 a$ 26 possint Σ*a*

arbitrarer, sicut ne illi ipsi quidem qui mihi tum illam causam commendabant arbitrabantur, pollicitus eis sum me omnia quae vellent esse facturum.

18 Res agi coepta est; citatus est Scamander reus. Accusabat P. Cannutius, homo in primis ingeniosus et in dicendo exercitatus; accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, venenum esse deprensum. Omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniciebantur, aperiebatur causa insidiarum, Fabriciorum familiaritas commemorabatur, hominis vita et audacia proferebatur, denique omnis accusatio varie graviterque tractata ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. Hic ego tum ad respon-
51 dendum surrexi qua cura, di immortales! qua sollicitudine animi, quo timore! Semper equidem magno cum metu incipio dicere; quotienscumque dico, totiens mihi videor in iudicium venire non ingeni solum sed etiam virtutis atque offici, ne aut id profiteri videar quod non possim, quod est impudentiae, aut non id efficere quod possim, quod est aut perfidiae aut neglegentiae. Tum vero ita sum perturbatus ut omnia timerem, si nihil dixissem ne infantissimus, si multa in eius modi causa dixissem ne impu-
19 dentissimus existimarer. Conlegi me aliquando et ita constitui, fortiter esse agendum; illi aetati qua tum eram solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum periculis non defuissem. Itaque feci; sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego adsequi potui, remedia ac perfugia causarum ut hoc quod timide dicam consecutus sim, ne quis illi causae patronum defuisse arbi-
52 traretur. Sed ut quidquid ego apprehenderam, statim accu-

1 ipsi quidem Σ*a*: quidem ipsi *Mμ* 2 sum me Σ*a*: his sum me (sum me his *b*) *Mμ* 8 coniciebantur *Mμ*: constituebantur Σ*a* 12 tum Σ*Ms*: cum $b^2σψ$: tamen b^1 17 possim *aBa*: possim implere *Mμ* 18 imprudentiae ΣBb^1a non id Σ*Ba*: id non *Mμ* 24 laudi dari Mb^2a: laudari (-e b^1) Σ$b^1ψa$ 29 quidquid (quidque *Ascens.* 1), *cf. Madvig. Fin.* v. 24 apprehenderam *Mμ*: reprehenderam *as*

 52

sator extorquebat e manibus. Si quaesiveram quae inimicitiae Scamandro cum Habito, fatebatur nullas fuisse, sed Oppianicum cuius ille minister fuisset huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Habiti venturum emolumentum fuisse, concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Habiti ventura fuisse dicebat. Cum illa defensione usus essem quae in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum, fatebatur, sed quaerebat cui probatus esset ipse patronus. Cum ego pluribus 53 verbis in eo commoratus essem, Scamandro insidias factas esse per Diogenem constitutumque inter eos alia de re fuisse ut medicamentum, non venenum Diogenes adferret; hoc cuivis usu venire posse: quaerebat cur in eius modi locum tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. Denique hoc loco causa testibus honestissimis hominibus premebatur. M. Baebius de suo consilio Diogenem emptum, se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius Varus, homo summa religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis quae fierent Habito et de sollicitatione Diogenis recenti re secum Cleophantum locutum esse dicebat. Atque 54 in illo iudicio cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera et periculo tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat nec dissimulare ullo modo poterat; aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat; postremo—id quod maximo malo

1 quaesiveram Σ*a* : quaesieram *M*μ 8 fuisse Σ*a* : esse *M*μ 10–11 sed . . patronus *om. a* 12 insidias factas Σ*a* : factas insidias *M*μ 13 alia de Σ*a* : de alia *M*μ 15 cuivis usu (-us *s*) *M*μ*s* : quo visus Σ : quovis usus *t* posse *M*μ : posset *ca* 20 Quintilius *C. Stephanus* : Quintius *M*μ*a* 23 secum Cleophantum *M*μ : se cum Cleophanto *a* (?Σ) locutum *M*μ*t* : collocutum *b*²*s* 25 tota Σ*a* : et tota *M*μ

illi causae fuit—hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium iudicum non in Scamandrum sed in Oppianicum coniciebantur; timor eius, perturbatio, suspensus incertusque voltus, crebra coloris mutatio, quae erant
20 antea suspiciosa, haec aperta et manifesta faciebant. Cum
55 in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo C. Iunius quaesitor ex lege illa Cornelia quae tum erat clam an palam de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Habiti familiarem Iunium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis praeter unam quam suam Staienus esse dicebat Scamander prima actione condemnatus est. Quis tum erat omnium qui Scamandro condemnato non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum id quod Habito daretur esse quaesitum? Quae porro tenuissima suspicio conlata in Scamandrum est aut conferri potuit ut is sua sponte necare voluisse Habitum putaretur?

56 Atque hoc tum iudicio facto et Oppianico re et existimatione iam, lege et pronuntiatione nondum condemnato tamen Habitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere utrum iudices in eos solos essent severi quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia conscientiasque eius modi facinorum supplicio dignas iudicarent. Itaque C. Fabricium quem propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur reum statim fecit, utique ei locus primus constitueretur propter causae coniunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinatis non adduxit sed ipse eis neque defensoribus uti postea neque
57 laudatoribus potuit. Rem enim integram hominis non

5 et Σ*a* : ac *Mμ*   6 C. Iunius] Q. Iunius *b²ψ²a* : qui vuius Σ   16 quae porro Σ*Mμ* (*sup. lin. in* Σ que orum porro) : quae horum porro *b²ψ²s*   29 Larinates *bψ²a*

alieni quamvis suspiciosam defendere humanitatis esse putabamus, iudicatam labefactare conari impudentiae. Itaque tum ille inopia et necessitate coactus in causa eius modi ad Caepasios fratres confugit, homines industrios atque eo animo ut quaecumque dicendi potestas esset data in honore atque in beneficio ponerent. Iam hoc prope iniquissime **21** comparatum est quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur, in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur. Nisi forte hoc causae est quod medici nihil praeter artificium, oratores etiam auctoritatem praestare debent. Citatur reus, 58 agitur causa; paucis verbis accusat ut de re iudicata Cannutius; incipit longo et alte petito prooemio respondere maior Caepasius. Primo attente auditur eius oratio. Erigebat animum iam demissum et oppressum Oppianicus; gaudebat ipse Fabricius; non intellegebat animos iudicum non illius eloquentia sed defensionis impudentia commoveri. Postea quam de re coepit dicere, ad ea quae erant in causa addebat etiam ipse nova quaedam volnera ut, quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere sed praevaricari videretur. Itaque cum callidissime se dicere putaret et cum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: 'Respicite, iudices, hominum fortunas, respicite dubios variosque casus, respicite C. Fabrici senectutem'—cum hoc 'respicite' ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse. At C. Fabricius a subselliis demisso capite discesserat. Hic iudices ridere, stomachari atque acerbe ferre 59 patronus causam sibi eripi et se cetera de illo loco 'Respicite, iudices' non posse dicere; nec quicquam propius est

6 iam] nam *Madvig* 10-12 nisi . . . debent *aa*, *om. Mμ*, *edd. ante Angelium* 11 hoc causae *Lambinus*: hoc causa *aa*: haec causa *Naugerius* 13 agitur causa *om. s*, *post* paucis *hab. t*, *del. Baiter* 20-22 ut . . . videretur *a* (? Σ): hoc . . . videbatur *Mμ* 21 praevaricari] accusationi *add. Mμa*, *del. Lambinus*

factum quam ut illum persequeretur et collo obtorto ad subsellia reduceret ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi et sententiis iudicum est condemnatus.

22 Quid est quod iam de Oppianici persona causaque plura dicamus? Apud eosdem iudices reus est factus, cum his duobus praeiudiciis iam damnatus esset; ab isdem autem iudicibus qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarant locus ei primus est constitutus. Accusatus est criminibus gravissimis, et eis quae a me breviter dicta sunt et praeterea multis quae ego omnia nunc omitto; accusatus est apud eos qui Scamandrum ministrum Oppianici, C.
60 Fabricium conscium malefici condemnarant. Vtrum per deos immortalis! magis est mirandum quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentis Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent, cum ceteri soleant in iudicando ne ab aliorum iudiciis discrepent providere? et illi qui Fabrici libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros nullo praeiudicio facto tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc quem bis
61 iam condemnatum acceperant liberarent? Tum vero illa iudicia senatoria non falsa invidia sed vera atque insigni turpitudine notata atque operta dedecore et infamia defensioni locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si qui ab eis quaereret: 'Condem-

2 ita $\Sigma b^{2}a$: iam *Mμ* 5 persona causaque *aa* : causa *Mμ* 11 nunc *hoc loco hab. Mμ, post* ego Σ, *ante* ego *s, om. t* 12 C. *aa* : *om. Mμ* 18 consentire *aa* : consistere *Mμ* per se *del. Lambinus* 19 rescinderent (-unt b^{1}) *Mμ* : perscinderent (-unt *s*) *a* 20 illi *Mb* : ii *ψa* : num *σ* 22 conscius esset $\Sigma\psi^{2}a$ 24 bis iam condemn. *Σa* : iam bis condemn. *b* : bis condemn. iam *Mσψ*

nastis Scamandrum, quo crimine?' 'Nempe quod Habitum per servum medici veneno necare voluisset.' 'Quid Habiti morte Scamander consequebatur?' 'Nihil, sed administer erat Oppianici.' 'Et condemnastis C. Fabricium, quid ita?' 'Quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprensus esset, illum expertem eius consili fuisse non probabatur.' Si igitur ipsum Oppianicum bis suis iudiciis condemnatum absolvissent, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

62 Quod si hoc videtis quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab isdem iudicibus qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse, simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse cur iudicium vellet corrumpere. 23 Quaero enim de te, T. Atti, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentis condemnatos existimes, num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas, quibus in iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. Age, si nocentes, cuius malefici? num quid praeter venenum quaesitum quo Habitus necaretur obiectum est? num quid aliud in illis iudiciis versatum est praeter hasce insidias Habito ab Oppianico per Fabricium factas? Nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. Exstat memoria, sunt tabulae publicae; redargue me, si mentior; testium dicta recita, doce in illorum iudiciis quid praeter hoc venenum Oppianici non modo in criminis sed in male dicti loco sit obiectum. 63 Multa dici possunt qua re ita necesse fuerit iudicari, sed ego occurram exspectationi

2 voluit. Ecquid *Madvig* 4 et *aa*: *om.* *Mμ* 14 accusatoris Σ*a* esse causam Σ*a* 16 de Σ*s*: abs *cett.* Atti] Acci *s* (*duplici* t *hoc nomen scriptum est in P* § 147, *in* Σ §§ 149, 150, *in B* § 149) 18 in *aa*: *om.* *Mμ* 20 ages innocentis Σ*a* 23 Fabricium Σ*a*: Fabricios *Mμ* 24 inquam *σa*: unquam *Mbψ* exstat memoria Σ*a*: exstant memoriae *Mμ* 28 locum Σ*a*

vestrae, iudices. Nam etsi a vobis sic audior ut numquam benignius neque attentius quemquam auditum putem, tamen vocat me alio iam dudum tacita vestra exspectatio quae mihi obloqui videtur: 'Quid ergo? negasne illud iudicium esse corruptum?' Non nego, sed ab hoc corruptum non esse confirmo. 'A quo igitur est corruptum?' Opinor, primum, si incertum fuisset quisnam exitus illius iudici futurus esset, veri similius tamen esset eum potius corrupisse qui metuisset ne ipse condemnaretur quam illum qui veritus esset ne alter absolveretur; deinde, cum esset non dubium quid iudicari necesse esset, eum certe potius qui sibi aliqua ratione diffideret quam eum qui omni ratione confideret; postremo certe potius illum qui bis apud eos iudices offendisset quam eum qui bis causam probavisset.
64 Vnum quidem certe nemo erit tam inimicus Cluentio qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito aut ab Oppianico esse corruptum; si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico; si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum. Qua re, etsi satis docui rationem nullam huic corrumpendi iudici fuisse, ex quo intellegitur ab Oppianico esse corruptum, tamen de illo ipso separatim
24 cognoscite. Atque ego illa non argumentabor quae sunt gravia vehementer, eum corrupisse qui in periculo fuerit, eum qui metuerit, eum qui spem salutis in alia ratione non habuerit, eum qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt eius modi; verum cum habeam rem non dubiam sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumen-
65 torum non est necessaria. Dico C Aelio Staieno iudici

1 etsi *aa*: si *Mμ* 5 corruptum esse *Σa* (*contra Quintil.* ix. 2. 51) 9 ille *a* 11 non *Σa*: nemini *Mμ* 12 aliqua *M*: alia *μa* 14 bis causam *Σa*: bis causam iis (his *b*) *Mbψ*: bis iis causam *σ*, *Baiter* 15 inimicus *aa*, *Quintil.* v. 10. 68, *Rufinian. Rhet. M. p.* 42: iniquus *Mμ* 16 iudicium esse *Σa* (*contra Quintil.*) 18–19 ab Oppianico *om.* $\Sigma b^2 a$ 20 iudicii $b^2\psi^2 a$: *om.* *Mμ* 26 habes *Σa*

pecuniam grandem Statium Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. Num quis negat? Te, Oppianice, appello, te, T. Atti, quorum alter eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat; audete negare ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam, negate, negate, inquam, meo loco. Quid tacetis? an negare non potestis quod repetistis, quod confessi estis, quod abstulistis? Quo tandem igitur ore mentionem corrupti iudici facitis, cum ab ista parte iudici pecuniam ante iudicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini? Quonam igitur haec modo 66
gesta sunt? Repetam paulo altius, iudices, et omnia quae in diuturna obscuritate latuerunt sic aperiam ut ea cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc me attente audistis, item quae reliqua sunt audiatis; profecto nihil a me dicetur quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam ut primum Oppianicus ex eo quod Scamander reus erat factus quid sibi impenderet coepit suspicari, statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staieni familiaritatem applicavit. Ac primum Scamandro reo tantum donis muneribusque perfecerat ut eo fautore uteretur cupidiore quam fides iudicis postulabat. Post autem cum esset Scamander unius 67
Staieni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum putavit. Tum ab Staieno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo,

2 Oppianice, appello Σ*a* : appello, Oppianice *Mμ* 3 T. *om.* Σ*a* 5 negate *semel hab. a* 6 meo Σ*b*¹*a* : in eo *cett.* an Σ*a* : at *Mμ* 13 attente audistis] attendistis (-itis *B*) Σ*B* 14 item *Mμ* : ut item Σ*Ba* 18–20 statim se . . . applicavit *Mμ* : statim se . . . se applicavit *aa* : *fort.* statim sese . . . applicavit 21 donis muneribusque *Peterson* : donis datis muneribusque *Mμ* : datis muneribus Σ*a* 22 profecerat *Lambinus* fautore *aa* : auctore *Mμ* 23 esset *Mμ* : erat Σ*a* 24 sententia absolutus *om.* σ, *del. Garatoni* 26 tum ab Σ*a* : tum a *Mμ*

ad efficiendum acerrimo—haec enim ille et aliqua ex parte habebat et maiore ex parte se habere simulabat—auxilium

25 capiti ac fortunis suis petere coepit. Iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae fame monitae plerumque ad eum

68 locum ubi pastae sunt aliquando revertantur. Staienus ille biennio ante cum causam bonorum Safini Atellae recepisset, sescentis milibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat. Quae cum accepisset a pupillo, suppressit iudicioque facto nec Safinio nec bonorum emptoribus reddidit. Quam cum pecuniam profudisset et sibi nihil non modo ad cupiditates suas sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem esse sibi praedas ac suppressiones iudicialis revertendum. Itaque cum Oppianicum iam perditum et duobus iugulatum praeiudiciis videret, promissis suis eum excitavit abiectum et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus autem orare hominem coepit ut sibi rationem osten-

69 deret iudici corrumpendi. Ille autem, quem ad modum ex ipso Oppianico postea est auditum, negavit quemquam esse in civitate praeter se qui id efficere posset. Sed primo gravari coepit, quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis et invidiam atque offensionem timere dicebat. Post exoratus initio permagnam pecuniam poposcit, deinde ad id pervenit quod confici potuit; HS $\overline{\text{DCXL}}$ deferri ad se domum iussit. Quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eius modi mente et cogitatione versari, nihil esse suis rationibus utilius quam Oppianicum condemnari; illo absoluto pecuniam illam aut iudicibus dispertiendam aut ipsi esse reddendam; damnato

70 repetiturum esse neminem. Itaque rem excogitat singu-

3 ac Σ*a* : et *M*μ   non σ*b*²ψ²*a* : *om.* *Mb*¹ψ¹   4 monitae *aa*, *Ammianus Marcell.* xiv. 2 : dominante *M*μ   5 sunt aliquando Σ*a* : aliquando sint *M*μ   6 cum *Ascens.* (2) : quam *M*μ*a*   14 suis eum Σ*a* : eum suis *M*μ   17 autem Σψ²*a* : *om.* *M*μ   23 HS Σ*a* : et *M*μ $\overline{\text{DCXL}}$ *scripsi* : xxxx Σ*s* : sexcenta (sestertia *M*) quadraginta milia (*om.* milia ψ*t*) *cett.* (*cf.* §§ 82, 87)

larem. Atque haec, iudices, quae vera dicuntur a nobis facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis; nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita quid ab eo factum aut non factum sit existimari potest. Cum esset **26**
egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et cum domi suae miserrimus in locis inanissimis tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit. 'Ego dem iudicibus? mihi ipsi igitur praeter periculum et infamiam quid quaeretur? Nihil excogitem quam ob rem Oppianicum damnari necesse sit? Quid tandem?—nihil enim est quod non fieri possit—si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? Praecipitantem igitur impellamus' inquit 'et perditum prosternamus.' Capit hoc consili ut pecuniam 71
quibusdam iudicibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat ut, quoniam gravis homines sua sponte severe iudicaturos putabat, eos qui leviores erant destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo et eum, quod iam diu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter impellit. 'Quid tu?' inquit 'ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratiis rei publicae serviamus?' Ille vero simul atque hoc audivit 'ne gratiis': 'Quo voles' inquit 'sequar; sed quid adfers?' Tum ei quadraginta milia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur et eum ut ceteros appellet quibuscum loqui consuesset rogat atque etiam ipse conditor totius

1 vera Σ*a*: vere *Mμ* 7 miserrimus b^1t: miserrimis $Mb^2\sigma\psi s$ locis] loculis *Ernesti*: focis *Gulielmius* inanissimis *ed. Guar.*: et inanissimis *Mμa*: exinanitissimis *Classen* (et cum . . . videret *om. Severian. Rhet. M. p.* 361) 9 suam mentem *oa* ego dem (ẹọ ego *s*) $b^2\psi^2a$: codem Σ: deme *Mμ* ipsi igitur Σ*a*: igitur ipsi *Mμ* 11 Oppianicum Σ*a*: Oppianico *Mμ* 12 quid Σb^1a: qui *cett.* non fieri Σ*a*: fieri non *Mμ* 15 consilii $\Sigma\psi^2a$: consilium *Mμ* 24 quo] quod Σ*a* 25 ei HS ψ^2s

72 negoti Guttam aspergit huic Bulbo. Itaque minime amarus eis visus est qui aliquid ex eius sermone speculae degustarant. Vnus et alter dies intercesserat cum res parum certa videbatur; sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilari voltu hominem Bulbus ut blandissime potest: 'Quid tu' inquit 'Paete?'—hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suae quam generis uti cognomine videretur—'qua de re mecum locutus es, quaerunt a me ubi sit pecunia.' Hic ille planus improbissimus quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae quam condiderat spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem—recordamini faciem atque illos eius fictos simulatosque voltus—et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus quique ea vitia quae ab natura habebat etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulchre adseverat sese ab Oppianico destitutum atque hoc addit testimoni, sua illum sententia, cum palam omnes laturi essent, condemnatum iri.

27

73 Manarat sermo in consilio pecuniae quandam mentionem inter iudices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta quam erat occultanda, neque tam erat aperta quam rei publicae causa aperienda. In ea obscuritate ac dubitatione omnium Cannutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Staienum corruptum esse sensisset neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare: DIXERVNT. Hic tum Oppianicus non magno opere pertimuit;

1 amarus *Mμ*: avarus *Σa* 2 iis b^2a: is *Mμ* speculae *aa*: spe gulae *Mμ* degustarant *a*: degustarat *ΣMbψ* (*om. σ*) 5 hilari *Mμ*: hilaro *a* 6 blandissime *Mμ*: placidissime *a* Paete *a*: Pacete *Mμ*: facete $b^2\psi^2$ 7 aliorum *a* 8 suae *om. a* 10 planus *Mσ*, *Gellius* xvi. 7. 10: plane *Σ*: planius *ba* 12 incubarat Σb^1 14 voltus] queritur se ab Oppianico destitutum *add. codd.*, *del. Peterson* 15 ab *ΣMψt*: a *bσs* 16 condidisset *a* sese . . . destitutum *del. Madvig* 18 cum] quam b^1 26 pronuntiari *pauci dett.*

rem a Staieno perfectam esse arbitrabatur. In consilium 74
erant ituri iudices XXXII. Sententiis XVI absolutio confici
poterat. HS XL milia in singulos iudices distributa eum
numerum sententiarum conficere debebant ut ad cumulum
spe maiorum praemiorum ipsius Staieni sententia septima
decima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud
repente erat factum, Staienus ipse non aderat; causam
nescio quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Habitus
patiebatur, facile Cannutius, at non Oppianicus neque pa-
tronus eius L. Quinctius; qui, cum esset illo tempore
tribunus plebis, convicium C. Iunio iudici quaestionis
maximum fecit ut ne sine illo in consilium iretur; cumque
id ei per viatores consulto neglegentius agi videretur, ipse e
publico iudicio ad privatum Staieni iudicium profectus est
et illud pro potestate dimitti iussit; Staienum ipse ad sub-
sellia adduxit. Consurgitur in consilium, cum sententias 75
Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset
ut Staienus scire posset quid cuique deberet. Varia iudicum
genera; nummarii pauci sed omnes irati. Vt qui accipere
in campo consuerunt eis candidatis quorum nummos sup-
pressos esse putant inimicissimi solent esse, sic eius modi
iudices infesti tum reo venerant; ceteri nocentissimum esse
arbitrabantur, sed exspectabant sententias eorum quos cor-
ruptos esse putabant ut ex eis constituerent a quo iudicium
corruptum videretur. Ecce tibi eius modi sortitio ut in **28**
primis Bulbo et Staieno et Guttae esset iudicandum! Summa
omnium exspectatio quidnam sententiae ferrent leves ac
nummarii iudices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione
condemnant. Hic tum iniectus est hominibus scrupulus et 76

3 HS Σ*s*, *om. cett.* XL *scripsi*: XXXX Σ*bψa* : DCXL (*vel* DCLX) quadragena *Mσ* milia . . . distributa] milibus . . . distributis *as* 6 quod] quodam Σ*a* 12 illo *P* : Aelio Σ*t* : Staieno *cett.* 18 quid] quod Σ*a* deberet Σ*a* : deberetur *Mμ* 23 exspectabant Σ*a* : spectabant (spera- *ψ*[1]) *Mμ* 24 esse *P* : *om. Mμa* 25 ut] fuit ut *aa*

quaedam dubitatio quidnam esset actum. Deinde homines sapientes et ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent neque eum de quo esset orta suspicio pecunia oppugnatum re illa incognita primo condemnare vellent, NON LIQVERE dixerunt. Non nulli autem severi homines qui hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret spectari oportere, etsi alii pecunia accepta verum iudicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere; itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia sive misericordia sive aliqua suspicione sive ambitione adducti absolverunt.

77 Condemnato Oppianico statim L. Quinctius, homo maxime popularis, qui omnis rumorum et contionum ventos conligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia minus iam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera contio vehemens et gravis; accepisse pecuniam iudices ut innocentem reum condemnarent tribunus plebis clamitabat; agi fortunas omnium dicebat; nulla esse iudicia; qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negoti, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum et hominem pudentissimum pecunia oppressum esse arbitrarentur, incensi suspicione rem in medium vocare coeperunt et causam illam totam deposcere.
78 Atque illo ipso tempore in aedis T. Anni, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Staienus arcessitus ab Oppianico venit. Iam cetera nota sunt omnibus, ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia, ut ille se redditurum

1 actum] factum *aa* 2 et ex *P*: ex *Mμa* qui *PΣa*: *om. Mμ* 6 statuerant *coni. Peterson* 11 impudentia *b²a* 12 abducti *Σt* absolverunt *Pb¹a*: absolverent *Mb²σψ* 16 possit *Σa* 19 clamitabat *Mσa*: clamabat *P* 20 iudicia esse *a* 24 esse *P*: *om. Mμa*

esse dixerit, ut eum sermonem audierint omnem viri boni qui tum consulto propter in occulto stetissent, ut res patefacta et in forum prolata et pecunia omnis Staieno extorta atque erepta sit. Huius Staieni persona populo iam nota 29 atque perspecta ab nulla turpi suspicione abhorrebat; suppressam esse ab eo pecuniam quam pro reo pronuntiasset qui erant in contione non intellegebant; neque enim docebantur. Versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant, innocentem reum condemnatum audiebant, Staieni sententia condemnatum videbant; non gratiis id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis non nullis suspicio consistebat. Itaque confiteor—licet enim iam impune hoc praesertim in 79 loco confiteri—quod Oppianici non modo vita sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro videretur circumventum esse innocentem pecunia, hanc deinde suspicionem augeret Staieni improbitas et non nullorum eius similium iudicum turpitudo, causam autem ageret L. Quinctius, homo cum summa potestate praeditus tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus, summam illi iudicio invidiam infamiamque esse conflatam. Atque in hanc flammam recentem tum C. Iunium qui illi quaestioni praefuerat iniectum esse memini, et illum hominem aedilicium iam praetorem opinionibus omnium constitutum non disceptatione dicendi sed clamore hominum de foro atque adeo de civitate esse sublatum.

Neque me paenitet hoc tempore potius quam illo causam 80

1 eum sermonem aud. omnem *P*: eorum sermonem omnem aud. *Mμ* 3 Staieno *P*: ab (a *μ*) Staieno *Mμa* 9 sentiebant *aa*: . . . ebant *M*: sciebant *σ*: aiebant *b*[1] condemnatum . . . sententia *om. a* 10 gratiis Σ: gratis *cett.* 19 L. *om.* Σ*a* 20 praeditus *om.* Σ*a*, *del. Baiter* accommodatus Σ*a*: commodatus *Mμ* 21 illi] Habito Σ iudicio *aa*: *om. Mμ* 22 recentem *om. s* 23 esse iniectum Σ*a* 25 omnium *Peterson*: hominum *Mμa* 26 hominum *om. a* 27 tempore potius Σ*a*: potius tempore *Mμ*

A. Cluenti defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest, temporis iniquitas atque invidia recessit, ut quod in tempore mali fuit nihil obsit, quod in causa boni fuit prosit. Itaque nunc quem ad modum audiar sentio, non modo ab eis quorum iudicium ac potestas est sed etiam ab illis quorum tantum est existimatio. At tum si dicerem, non audirer, non quod alia res esset,
30 immo eadem, sed tempus aliud. Id adeo sic cognoscite. Quis tum auderet dicere nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc audet negare? Quis tum posset arguere ab Oppianico temptatum esse iudicium pecunia? quis id hoc tempore infitiari potest? Cui tum liceret docere Oppianicum reum factum esse tum denique cum duobus proximis praeiudiciis condemnatus esset? quis est qui id
81 hoc tempore infirmare conetur? Qua re invidia remota quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit, quid est praeterea quod in causa relinquatur?

Versatam esse in iudicio pecuniam constat; ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore an ab reo. Dicit accusator haec: 'Primum gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset; postremo, etiam si absolutus fuisset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret.' Quid contra reus? 'Primum ipsam multitudinem criminum et atrocitatem pertimescebam; deinde Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis me esse condemnatum sentiebam: postremo in eum casum veneram ut omnis mearum fortunarum status unius iudici periculo contineretur.'

7 at *σ* : ac *Mbψa* non quod] quod *Σa* 10 audet *Σa* : id audet *Mμ* 11 temptatum esse iud. *Σa* : iud. temptatum esse *Mμ* 19 esse *om. a* 20 an ab] an a *s* : an *t* dicit accusator *Σa* : accusator dicit *Mμ* 24 fuisset *Σa* : esset *Mμ* 25 ipsam *Mμ* : iam *aa* 26 criminum et atroc. *Σa* : et atroc. criminum *Mμ* 29-30 omnes . . . continerentur *s*

Age, quoniam corrumpendi iudici causas ille multas et 82 gravis habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. Haec autem res habet hoc certe ut nihil possit neque additum neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo cum ista causa in ista meditatione versatur, cum omnia quae ad eam rem pertinent et ex huius et ex aliorum tabulis agitatis, tractatis, inquiritis, cum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est an ad ipsum cubile vobis ducibus venire possumus? Tenentur uno in loco HS $\overline{\text{DCXL}}$, tenentur apud hominem audacissimum, tenentur apud iudicem; quid voltis amplius? At enim Staienus non fuit ab Oppianico 83 sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus. Cur eum, cum in consilium iretur, Cluentius et Cannutius abesse patiebantur? cur, cum in consilium mittebant, Staienum iudicem cui pecuniam dederant non requirebant? Oppianicus querebatur, Quinctius flagitabat; sine Staieno ne in consilium iretur tribunicia potestate effectum est. At condemnavit. Hanc enim condemnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris ut destitutus ab Oppianico videretur. Qua re si istinc causa corrumpendi iudici, si istinc pecunia, istinc Staienus, istinc denique omnis fraus et audacia est, hinc pudor, honesta vita, nulla suspicio pecuniae, nulla corrumpendi iudici causa, patimini veritate patefacta atque omni errore sublato eo transire illius turpitudinis infamiam ubi cetera maleficia consistunt, ab eo invidiam discedere aliquando ad quem numquam accessisse culpam videtis.

7 agitatis $\Sigma b\psi a$: agitis $M\sigma$ 9 Abbiana $\Sigma\psi^2 s$ 10 ducibus $M\mu$: iudicibus ΣBa : indicibus *Nettleship* 11 $\overline{\text{DCXL}}$ $M\mu$: xxxx Σa (*add.* milia Σs) 15 eum $\Sigma b^2\psi a$: enim $Mb^1\sigma$ 16 cur cum $\Sigma b^2\psi a$: cum $Mb^1 s$ 17 cui $M\mu$: cui quod *as* : quod *t* : qui *Classen* requirebant (-bantur *M*) $M\mu$: quaerebant *as* 19 effectum $\Sigma b^2\psi^1 a$: perfectum $M\sigma$: confectum ψ^2 20 condemnavit σa : damnavit $M\mu$ 22 iudicii si $b^2 a$: iudicii $M\mu$ 24 vita Σa : vita et $M\mu$ 25 patiamini *t* 27 consistunt σa : consistant $M\mu$

31
84 At enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus non ad corrumpendum iudicium sed ad conciliationem gratiae. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum! Sapientissimum esse dicunt eum cui quod opus sit ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is cui nihil in mentem venit quam ille qui quod stulte alteri venit in mentem comprobat. Ita Staienus tum recenti re, cum faucibus premeretur—*sive* ultro excogitavit sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus *est*—istam dedit concilia-
85 tionis et gratiae fabulam. Nam fuisse hunc tum hominum sermonem recordari potestis, Cethegum, quod hominem odisset et quod eius improbitatem versari in re publica nollet et quod videret eum qui se ab reo pecuniam, cum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse, minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse; sin erat eius modi causa ut Staienus nummos se accepisse negare non posset, nihil autem erat periculosius nec turpius quam ad quam rem accepisset
86 confiteri, non est consilium Cethegi reprendendum. Verum alia causa tum Staieni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille cum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret quam si quod erat factum fateretur; te vero illud idem quod tum explosum et eiectum est nunc rettulisse demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico

2 conciliationis (reconc. ψ^2) gratiam *aa* 9 Ita *scripsi*: istam *codd.*: conciliationem gratiae *add. Mμ*: conciliationis (reconc. ψ^2) gratiam *add. aa*: *ego delevi* 10 sive ultro *scripsi*: iutro *hab. Σ ante* dedit: *om. Mμa* 11 est *Kayser*: *om. Mμa* istam . . . fabulam *om. a*: *del. Baiter* (*cf. Zielinski p.* 200) conciliationis gratiae *Manutius* 12 tum *Σa*: *om. Mμ* 18 fuisset *aa* 23 fuit *om. Σa*
de
26 retulisse (rei tul- *M*) *Mb*¹*σ*: re intulisse *ψ*: detulisse *b*²*a*

Cluentius, qui cum matre? Haerebat in tabulis publicis reus et accusator; condemnati erant Fabricii; nec elabi alio accusatore poterat Albius nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. An vero praevarica- 32
retur? nam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. 87 Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino quam ob rem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur et amicum necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus quasi de re obscura disputo, cum ipsa pecunia quae Staieno data est numero ac summa sua non modo quanta fuerit sed etiam ad quam rem fuerit ostendat? Sedecim dico iudices ut Oppianicus absolveretur corrumpendos fuisse; ad Staienum DCXL milia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio milium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena milia nummum sedecim iudicibus darentur, non Archimedes melius potuit discribere.

At enim iudicia facta permulta sunt a Cluentio iudicium 88
esse corruptum. Immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium numquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu iactata ista res est ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam his iudicibus freta miserit. Verum tamen ista multa iudicia quae sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi et sic paravi ut docerem quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similiora aut

1 matre habebat simultates *aa* 4 Cluentius poterat $b^2\sigma\psi^2a$ vero *scripsi* : ut $M\mu$: iis $b^2\psi^2a$: is *Baiter* 5 nam b^1, *Pantagathus* : iam $Mb^2\sigma\psi a$ 6 quod Σ*a* 11 disputo *ca* 15 DCXL σ : sexcenta et (*om.* et Σ*a*) quadraginta *cett.* 18 nummum *om.* *a* 19 discribere *Kayser*: describere $M\mu a$ 23 ista res *del. Garatoni* 26 ista multa Σ*ba* : multa ista $M\sigma\psi$ 28 aut] partim autem $b^2\psi^2a$ (? Σ)

tempestati quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Habitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eius modi ut neque appellata umquam iudicia
89 sint neque existimata. Hic ego magis ut consuetudinem servem quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis ut me, dum de his singulis disputo, iudices,
33 attente audiatis. Condemnatus est C. Iunius qui ei quaestioni praefuerat; adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus cum esset iudex quaestionis. Non modo causae sed ne legi quidem quicquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud rei publicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. At quam quaestionem? Voltus enim vestri, iudices, me invitant ut quae reticenda putaram libeat
90 iam libere dicere. Quid? illa tandem quaestio aut disceptatio aut iudicium fuit? Putabo fuisse. Dicat qui volt hodie de illo populo concitato, cui tum populo mos gestus est, qua de re Iunius causam dixerit; quemcumque rogaveris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum fuisse oportuit qua accusatur Habitus. At ipse ea lege quaerebat. Paucos dies exspectasset Quinctius. At neque privatus accusare nec sedata iam invidia volebat. Videtis igitur non in causa sed in tempore ac
91 potestate spem omnem accusatoris fuisse. Multam petivit. Qua lege? Quod in legem non iurasset, quae res nemini umquam fraudi fuit, et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmis-

1 similis fuisse Σs^1 6 iudices *Garatoni*: iudiciis *Mμa* 13 ad quam quaestionem abreptus est Σ*s* 14 putaram *Manutius*: putarem *Mμa* libeat *Mμ* : iubeant $b^2\psi^2 a$ (? Σ) 17 tum populo Σ*a*: tum *Mμ* 18 rogaveris *σa* : rogaris *Mμ* 21 fuisse *Mψ* : esse *bσ* : *om.* *a* 22 respectasset Σ 23 iam *om.* Σ*a* 26 iura essent *a* (? Σ)

simis, quas omnino in iudicium adferri non oportuit. Itaque oppressus est non causa sed tempore. Hoc vos Cluentio 34
iudicium putatis obesse oportere? quam ob causam? Si 92
ex lege subsortitus non erat Iunius aut si in aliquam legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? 'Non' inquit; 'sed ille idcirco illis legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat.' Qui hoc confitentur, possunt idem illud iudicium fuisse defendere? 'Ergo' inquit 'idcirco infestus tum populus Romanus fuit C. Iunio, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur.' Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudici, alia natura totius negoti nunc est ac tum fuit? Non opinor ex eis rebus quae gestae sunt rem ullam potuisse mutari. Quid 93
ergo est causae quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tum Iunio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat praeter invidiam, errorem, suspicionem, contiones cotidianas seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in contionibus, idem ad subsellia; ad iudicium non modo de contione sed etiam cum ipsa contione veniebat. Gradus illi Aurelii tum novi quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur; quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo sed ne surgendi quidem potestas erat. Nuper apud C. Orchivium, conlegam meum, locus ab 94
iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus, non quo illi aut exlegem esse Sullam aut causam

4 aliquam Σa : *om.* $M\mu$ 7 illis $P\Sigma a$: his $M\mu$ aliam] aeliam as 8 iidem (idem) illud $P\sigma a$: illud idem $Mb\psi$ 9 inquit idcirco $P\Sigma a$: idcirco inquit $M\mu$ 10 populus Rom. Σa : PR. $P\psi^1$: praetor $Mb^1\sigma$: tr. pl. $b^2\psi^2$ fuit C. Iunio P : Iunio fuit $M\mu a$ 13 natura *om.* P 16 tum (cum s) Σa : tunc $M\mu$ 18 seditiones a 25 C. Orchivium Σa : Corchium P : C. Orchinium $M\mu$ ab $\Sigma Mb^1\psi$: a $b^2\sigma s$ 26 residuis $M\mu$: repetundis aBa 27 quo $M\mu a$, *Nonius p.* 10. 25 : quod P, *Priscian.* (*K.* ii. 280) esse Sullam arbitrantur *Priscian.*

pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarent, sed quod accusante tribuno plebis condicione aequa disceptari posse non putaverunt. Quid conferam? Sullamne cum Iunio, an hunc tribunum plebis cum Quinctio, an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, adfinibus, necessariis, clientibus plurimis, haec autem apud Iunium parva et infirma et ipsius labore quaesita atque conlecta; hic tribunus plebis modestus, pudens, non modo non seditiosus sed etiam seditiosis adversarius, ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus; tempus hoc tranquillum atque placatum, illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae cum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt iniqua condicione reum causam dicere, cum adversario eius ad ius accusationis summa vis
35 potestatis accederet. Quam quidem rationem vos, iudices,
95 diligenter pro vestra sapientia et humanitate cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi uni cuique nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et contionibus seditiose concitatis. Optimis hercule temporibus, tum cum homines se non iactatione populari sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popilius neque Q. Metellus, clarissimi viri atque amplissimi, vim tribuniciam sustinere potuerunt, nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus sine vestra sapi-
96 entia ac sine iudiciorum remediis salvi esse possimus. Non fuit illud igitur iudicium iudici simile, iudices, non fuit, in quo non modus ullus est adhibitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa; vis illa fuit et, ut saepe iam dixi,

1 atque *om. P* putarunt *Nonius* 3 posse *Mσ* : p. Σ : posse publice *b* : posse p. r. ψ^1 : posse publice non ψ^2 : publice *a* putarunt *a* 8 pudens *cod. Graevii* : prudens *Mμa* 11 placatum Σ*a* : pacatum *PMμ* 13 illi iudices *om. σ* 16 et humanitate *om.* Σ*ba* 18 vestrum Σ*b*[1]*a* 22 P. *Sylvius* : L. Σ*a* : C. *Mbψ* : Sex. *σ* neque Σ*a* : nec *Mμ* viri atque ampliss. Σ*a* : atque ampliss. viri *Mμ* 26 illud igitur Σ*a* : igitur illud *Mμ* 27 ullus est adhibitus *σa* : est habitus *Mμ*

35 96

ruina quaedam atque tempestas et quidvis potius quam iudicium aut disceptatio aut quaestio. Quod si quis est qui illud iudicium fuisse arbitretur et qui his rebus iudicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere. Ab illo enim, sive quod in legem non iurasset sive quod ex lege subsortitus iudicem non esset, multa petita esse dicitur; Cluenti autem ratio cum illis legibus quibus a Iunio multa petita est nulla potest ex parte esse coniuncta.

97 At enim etiam Bulbus est condemnatus. Adde 'maiestatis,' ut intellegas hoc iudicium cum illo non esse coniunctum. At est hoc illi crimen obiectum. Fateor, sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico C. Cosconi litteris et multorum testimoniis planum factum est, quod crimen erat proprium illius quaestionis et quae res lege maiestatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. Iam ista divinatio est; qua si uti licet, vide ne mea coniectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi ex tota causa Bulbi quod tibi commodum est eligis ut id esse secutos iudices dicas.

36 98 Quapropter hoc Bulbi iudicium non plus huic obesse causae debet quam illa quae commemorata sunt ab accusatore duo iudicia P. Popili et Ti. Guttae, qui causam de ambitu dixerunt, qui accusati sunt ab eis qui erant ipsi ambitus condemnati; quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos quod planum fecerint illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse sed quod iudicibus probarint,

3 arbitretur *σ*: arbitraretur *Mbψ* 6 ex] e *a* iudicem *del. Garatoni* 8 ex causa parte Σ 10 enim Σ*a*: *om. Mμ* 13 Coscinii Σ 16 ei *om.* Σ 25 Ti. *a*, *Quintil.* v. 10. 108: T. *Mμ* 26 dixerunt qui] dixerunt, quia *Nettleship*: dixerunt. Quid? *Peterson* 29 probarint *Mbσ*: probaverint *ψa*

cum in eodem genere in quo ipsi offendissent alios reprendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluenti vestroque iudicio coniuncta esse possit.

99 Quid quod Staienus est condemnatus? Non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse condemnatum; non recito testimonia hominum honestissimorum quae in Staienum sunt dicta ab eis qui Mam. Aemilio, clarissimo viro, legati et praefecti et tribuni militares fuerunt; quorum testimoniis planum factum est maxime eius opera, cum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflatam; ne illa quidem testimonia recito quae dicta sunt de HS $\overline{\text{DC}}$ quae ille, cum accepisset nomine iudici Safiniani, sicut in Oppianici iudicio postea,
100 reticuit atque suppressit. Omitto et haec et alia permulta quae illo iudicio in Staienum dicta sunt; hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, honestis hominibus et disertis, controversiam cum Staieno quem accusabant quae nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem quod ego dico, Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse ut iudicium corrumperet; Staienus conciliandae
101 gratiae causa se accepisse dicebat. Inridebatur haec illius reconciliatio et persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis quas posuit ad Iuturnae, quibus subscripsit reges ab se in gratiam esse reductos. Exagitabantur omnes eius fraudes atque fallaciae, tota vita in eius modi ratione versata aperiebatur, egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur, nummarius interpres pacis et concor-

1 cum] quod σ, *ed. V* 8 condemnatum Σa: damnatum $M\mu$ 10 Mam. Aemilio *Manutius* (*consul erat A.V.C.* 677): M. Aemilio $M\mu a$ 14 $\overline{\text{DC}}$ $M\mu$: xxxx *aa* 15 in *om.* Σa 16 reticuit $\Sigma b^1\psi^2 a$: retinuit *cett.* repressit Σ 17 in illo *coni. Müller* (*cf.* § 99) 18 honestis $\Sigma b^2 a$: honestissimis $M\mu$ 20 est $M\mu$: sit Σa 23 se *om.* Σa 25 ad Iuturnae $b^2\psi^2\varsigma^2$: adiutura Σ: ad Diuturnae $PM\mu\varsigma^1$ 26 a se Σba eius omnes a

diae non probabatur. Itaque tum Staienus cum idem defenderet quod Attius condemnatus est; Cominii cum 102
hoc agerent quod nos in tota causa egimus probaverunt. Quam ob rem, si Staieni damnatione Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam iudicatum est, *et*, cum ita constitutum sit ut in illa culpa aut Cluentius sit aut Oppianicus, Cluenti nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperitur, Oppianici pecunia post iudicium factum ab iudice ablata est: potest esse dubium quin illa damnatio Staieni non modo non sit contra Cluentium sed maxime nostram causam defensionemque confirmet? Ergo adhuc Iuni iudi- 37 103
cium video esse eius modi ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium quam iudicium appellandum putem. Quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam quae ab Iunio petita sit cum Cluenti causa posse coniungi. Illud igitur Iunianum per vim factum est, Bulbi et Popili et Guttae contra Cluentium non est, Staieni etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud iudicium quod pro Cluentio sit proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula qui Oppianicum condemnarat, cum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit et bis quidem dixit. In summam enim L. Quinctius invidiam contionibus eum cotidianis seditiosis et turbulentis adduxerat. Vno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere neque ex lege sedisset. Paulo sedatiore tempore est accu-

3 tota causa] *hinc usque ad vv.* non quaerunt (§ 107) *defic. Mb*[1]*σ* : *lac. supplet Σ in pag. insuta : supplem. hab. in mg. b, in textu χψa*
6 est, et *scripsi*: est *codd.* (*fort.* si *post* Oppianicus *supplendum*)
7 ut *P*: uti *cett.* illa] ulla Σ : nulla *bχψ*[2] 8 reperietur *P*
9 ab *P*: a *cett.* 15 quis *P* (?) : qui *mei* 17 sit] est *Halm*
20 ecquod *b*[2] : et quod *cett.* 21 possumus Σ*s* 22 Fidiculanius *P*Σ : Fidiculanus *cett.* 27 unos Σ

satus quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine. Quia nulla in iudicio seditio neque vis nec turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem; nihilo minus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam, *sicut causam pecunia ob rem iudicandam* capta nusquam Staienus ea quidem lege dixit. Proprium crimen illud quaestionis
104 eius non fuit. Fidiculanius quid fecisse dicebatur? Accepisse a Cluentio HS $\overline{\text{cccc}}$. Cuius erat ordinis? Senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus honestissime est absolutus. Acta est enim causa more maiorum sine vi, sine metu, sine periculo; dicta et exposita et demonstrata sunt omnia. Adducti iudices sunt non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari qui non perpetuo sedisset sed, aliud si is iudex nihil scisset, nisi quae praeiudicia de
38 105 eo facta esse constaret, audire praeterea nihil debuisse. Tum etiam illi quinque qui imperitorum hominum rumusculos aucupati tum illum absolverunt iam suam clementiam laudari magno opere nolebant; a quibus si qui quaereret sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent; si interrogarentur num quo crimine is esset accusatus praeterquam veneni eius quod quaesitum Habito diceretur, negarent; si deinde essent rogati quid iudicassent, condemnasse se dicerent; nemo enim absolvit. Eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent; tametsi ille una sententia est absolutus, sed illam

2 nec Σ*a* : neque *bχψ* 5 sicut causam pecunia ob rem iudicandam *supplevi* : *om. codd.* (pecuniam quam Staienus qui causam nusquam e. l. d. *Naugerius*) capta nusquam] captanus quam Σ : causam nusquam *Madvig* 7 ea quidem *Kayser* : eadem *codd.* : ea de re *Madvig* 8 Fidiculanus Σ*b* fecisset Σχ accepisse . . . $\overline{\text{cccc}}$ *om.* ψ[1] 14 adducti *b*ψ[2]*a* (*cf. Fin.* I. 14) : ad docti Σψ[1] : at ducti χ : addocti *unus det.* 16 aliud si *Halm*: aliud is (si is *t*) *codd.* : si aliud is *Beroaldus* 17 constaret *Naugerius* (2) : constarent *codd.* (*cf. Rosc. Am.* 118)

unam nemo tum istorum suam dici vellet. Vter igitur 106 facilius suae sententiae rationem redderet, isne qui se et sibi et rei iudicatae constitisse dicit, an ille qui se in principem malefici lenem, in adiutores eius et conscios vehementissimum esse respondit? Quorum ego de sententia non debeo disputare; neque enim dubito quin ei tales viri suspicione aliqua perculsi repentina de statu suo declinarint. Qua re eorum qui absolverunt misericordiam non reprendo, eorum qui in iudicando superiora iudicia secuti sunt sua sponte, non Staieni fraude, constantiam comprobo, eorum vero qui sibi non liquere dixerunt sapientiam laudo, qui absolvere eum quem nocentissimum cognorant et quem ipsi bis iam antea condemnarant nullo modo poterant, condemnare, cum tanta consili infamia et tam atrocis rei suspicio esset iniecta, paulo posterius patefacta re maluerunt. Ac ne ex facto solum sapientes illos iudicetis, 107 sed etiam ex hominibus ipsis quod hi fecerunt rectissime ac sapientissime factum probetis, quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior aut sanctior commemorari potest? Non absolvit. Quis Q. Considio constantior, quis iudiciorum atque eius dignitatis quae in iudiciis publicis versari debet peritior, quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? Ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere, quaeque iam cognita sunt ab omnibus verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vir M. Iuventius Pedo fuit ex vetere illa iudiciorum disciplina, qualis L. Caulius Mergus, M. Basilus, C. Caudinus! qui omnes in iudiciis publicis

5 respondet *cod. Graevii* 6 ii Σ : *om. a* 8 declinarint *mg. Lambini* : declinarent *codd.* 13 iam *sup. lin. hab.* Σ, *om. a* 17 nominibus *Naugerius* (2) hi Σ*a* : ii *b*χψ fecerunt *ba* : fecerint Σχψ 21 quis Q. $b\psi^{2}a$: quisque $\Sigma\chi\psi^{1}$ 24 ita] illa *Torrentius* 25 quaeque iam *scripsi* : quae quia *codd.* 27 iudiciorum (-or- *sup. lin.*) Σ, *Manutius* : iudicum *cett.* (*cf.* § 76) 28 Basilus *Lambinus* : Basilius *codd.*

iam tum florente re publica floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius pari et integritate et prudentia; quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque in his omnibus natu minimus, ingenio et diligentia et religione par eis quos antea commemoravi, P. Saturius, in eadem
108 sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo qui absolvit ambitiosus, qui distulit cautus, qui condemnavit constans existimatur.

39 Haec tum agente Quinctio neque in contione neque in iudicio demonstrata sunt; neque enim ipse dici patiebatur nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse postquam Iunium pervertit, totam causam reliquit; paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus et hominum studia defervisse intellegebat. Quod si, per quos dies Iunium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio potestas facta non esset. Ac primo quidem omnibus illis iudicibus qui Oppiani-
109 cum condemnarant minabatur. Iam insolentiam noratis hominis, noratis animos eius ac spiritus tribunicios. Quod erat odium, di immortales! quae superbia, quanta ignoratio sui, quam gravis atque intolerabilis adrogantia! qui illud iam ipsum acerbe tulerit, ex quo illa nata sunt omnia, non sibi ac defensioni suae condonatum esse Oppianicum; proinde quasi non satis signi esse debuerit ab omnibus eum fuisse desertum qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum in municipio suo nobilem,
40 si honeste putasset eius modi causam posse defendi. Nam
110 Quinctius quidem quam causam umquam antea dixerat,

2 Heius $M\mu$: Heiutus (Hevi- a) Σa 4 in $b^2\psi^2 a$: ex $M\mu$ 9 agente Σa : agitante $M\mu$ 13 totam causam Σa : causam totam $M\mu$ 20 ignoratio $M\psi^1$: ignorantia $b\sigma\psi'' a$ 22 iam Σa : etiam $M\mu$ 23 condonatum $Mb^2\sigma\psi^2$: condemnatum $\Sigma b^1\psi^1 a$

cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum umquam non modo in patroni sed in lautioris advocati loco viderat? qui quod rostra iam diu vacua locumque illum post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat multitudinemque desuefactam iam a contionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocarat, idcirco cuidam hominum generi paulisper iucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea fuit illis ipsis per quos in altiorem locum ascenderat! neque iniuria. Facite enim ut non solum 111
mores et adrogantiam eius sed etiam voltum atque amictum atque etiam illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum se ex iudicio discessisse victum, rem ab subselliis ad rostra detulit. Et iam querimur saepe hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam umquam fuisse maiores; ubi si quis ignobili loco natus ita vivit ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. Si quis autem hoc uno nititur quod sit igno- 112
bilis, procedit saepe longius quam si idem ille esset cum isdem suis vitiis nobilissimus. Vt Quinctius—nihil enim dicam de ceteris—si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit, ita tulerunt ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere, superbiam autem atque adrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis quam pertimescendam. Sed ut illuc revertar, quo **41**
tempore Fidiculanius est absolutus, tu qui iudicia facta

2 lautioris Σ*B* : laudatoris aut (*om.* aut $b^1\psi^1$) *Mμ* 5 desuefactam iam Σ*a* : iam desuefactam *Mμ* 6 revocarat Σ*ba* : revocaverat *Mσψ* 8 fuit illis ipsis *Baiter* : suis ipsis Σ*a* : suis illis ipsis fuit *Mμ* 9 facite *Mμ* : fecit *σBa* 10 et arrog. eius Σ*a* : eius et (*om.* et *bψ*) arrog. *Mμ* 11 etiam *σa* : *om.* *Mμ* 13 ab *Mψ* : a *bσa* ad *σa* : in *Mμ* 14 et iam *Mμ* : etiam *σa* 16 ita] sit ita Σ*Ba* 21 vitiis] civis *a* 24 a *Naugerius* : in *codd.* 28 absolutus est *s* iudicia Σ*a* : ea iudicia *Mμ*

commemoras quid tum esse existimas iudicatum? certe
113 gratiis iudicasse. At condemnarat, at causam totam non
audierat, at in contionibus omnibus a L. Quinctio, tribuno
plebis, vehementer erat et saepe vexatus. Illa igitur omnia
Quinctiana iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa
iudices iudicaverunt. Esto, potuit esse innocens Falcula.
Iam ergo aliquis Oppianicum gratiis condemnavit, iam non
eos Iunius subsortitus est qui pecunia accepta condemna-
rent, iam potest aliquis ab initio non sedisse et tamen
Oppianicum gratiis condemnasse. Verum, si innocens
Falcula, quaero quis sit nocens; si hic gratiis conde-
mnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam cuiquam
illorum obiectam quae Fidiculanio non obiecta sit, aliquid
fuisse in Fidiculani causa quod idem non esset in cete-
114 rorum. Aut hoc iudicium reprehendas tu cuius accusatio
rebus iudicatis nitebatur necesse est aut, si hoc verum
esse concedis, Oppianicum gratiis condemnatum esse
fateare.

Quamquam satis magno argumento esse debet quod ex tam multis iudicibus absoluto Falcula nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus conligitis alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis quam ambitus. Nam si in ambitus iudiciis hoc eis obfuit, cum alia lege causam dicerent, certe, si propria lege huius pec-

1 quid Σ (?) *a* : quaero, quid *Mμ* 3 omnibus *om. s* trib. pl. Σ*s* : *om. cett.* 4 omnia] *fort.* crimina 6 iudices *supplevi* : *om. codd.* (*cf. Rab. perd.* 7, *Pis.* 94) iudicaverunt (-arunt *B*) Σ*Ba* : iudicia fuerunt *Mμ* (*cf. Zielinski p.* 137) 7 aliqui *a* 9 potest *scripsi* : putarer Σ (*cum v. l.* potuerunt) : potuit *Mμ* : putaretur $b^2\psi^2 a$ (*Fuitne* pōt *in archetypo*? *cf.* § 94). *Cf. Quintil.* vii. 1. 50 *iam multum acti est. Potest aliquis non adfuisse et heres esse.* aliqui *Mσa* 10 condemnasset $\Sigma\psi^2 a$ 11 quis sit b^2 : qui sit Σ (?) $\psi^2 a$: quis *Mμ* 12 cuiquam *Madvig* : in quemquam *Mμa* 13 non obiecta Σ*a* : obiecta non *cett.* aliquid *Mμa* : nego aliquid *Angelius* : aut quicquam *Madvig* 16 nitebatur Σ*a* : niti videbatur *Mμ* 24 iis *ba* : his *Mσψ*

cati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta 115 vis fuit istius criminis ut, qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret, cur in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? Hic profertur id quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam. Cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Numquam enim ea diligentia quae solet adhiberi in ceteris iudiciis, eadem reo damnato adhibita est. In litibus aesti- 116 mandis fere iudices aut, quod sibi eum quem semel condemnarunt inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis inlata est, non admittunt aut, quod se perfunctos iam esse arbitrantur cum de reo iudicarunt, neglegentius attendunt cetera. Itaque et maiestatis absoluti sunt permulti quibus damnatis de pecuniis repetundis lites maiestatis essent aestimatae, et hoc cotidie fieri videmus ut reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos idem iudices absolvant; quod cum fit, non iudicia rescinduntur sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus frequentissimis Apuliae testibus. Omni contentione pugnatum est uti lis haec capitis aestimaretur. Quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel isdem vel aliis inimicis reus hac lege ipsa factus esset.

Sequitur id quod illi iudicium appellant, maiores autem 42 117 nostri numquam neque iudicium nominarunt neque proinde ut rem iudicatam observarunt, animadversio atque auctoritas censoria. Qua de re ante quam dicere incipio, per-

12 si qua Σ*s* : si quae *cett.* 13 non] non inviti *Mommsen* 14 cum quod Σ 16 maiestatis *oa* : *om.* *Mμ* 19 eos idem *Baiter* : eosdem Σ*a* : eos illi *Mμ* 21 iudicium *om.* Σ*a* 23 uti Σ*a* : ut *Mμ* 25 ab isdem *Madvig* 28 animadversio atque auctoritas censoria *Manutius* : animadversionem atque auctoritatem censoriam *Mμa*

pauca mihi de meo officio verba facienda sunt, ut a me cum huiusce periculi tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus qui censores proxime fuerunt ambobus est amicitia; cum altero vero, sicuti plerique vestrum sciunt, magnus usus et summa utriusque officiis constituta necessi-

118 tudo est. Qua re quicquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo ut omnem orationem meam non de illorum facto sed de ratione censoria habitam existimari velim; a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus quos a populo Romano adeptus est honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis cum fidem et diligentiam tum vim animi libertatemque dicendi, ex hac mihi concedat ut tantum mihi sumam quantum sine huius periculo praeterire non possim. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetemptimque dicentur ut neque fides huius defensionis relicta neque cuiusquam aut dignitas laesa aut amicitia violata esse videatur.

119 Video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consili Iuniani, cum istam ipsam causam subscriberent. Hic illud primum commune proponam, numquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam ut rebus iudicatis fuisse. Neque in re nota consumam tempus; exempli causa ponam illud unum, C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem esse ipsum postea factum

1 faciunda *a* 2 periculi tum] periculo *a* 5 sicuti Σ*a*: sicuti et *Mμ* vestri *a* 6 officiis *Manutius*: officii *Mμa* necessitudo *Mμ*: consuetudo σ*a*: censuit *B* 7 est *om. a* 8 orationem *Angelius*: rationem *Mμa* 14 cum Σ*a*: *om. Mμ* tum] eam Σ 15 ex Σ*a*: in *Mμ* 17 possim Σ*a*: possum *Mμ* 18 huius *Mμ*: eius Σ*a* 23 illud primum Σ*a*: primum illud *Mμ* 26 exempli causa ψ²*a* ? Σ unum illud *s* 28 esse ipsum postea Σ*a*: ipsum postea esse *Mμ*

et, cuius mores erant a censoribus reprehensi, hunc postea et populi Romani et eorum qui in ipsum animadverterant moribus praefuisse. Quod si illud iudicium putaretur, ut ceteri turpi iudicio damnati in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia notatis neque ad honorem aditus neque in curiam reditus esset. Nunc si 120
quem Cn. Lentuli aut L. Gelli libertus furti condemnarit, is omnibus ornamentis amissis numquam ullam honestatis suae partem reciperabit; quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ei non modo in senatum redierunt sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt. Neminem voluerunt 43
maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus quibus exceptum est de quibus causis aut magistratum capere non liceat aut iudicem legi aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est. Timoris enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. Itaque non solum illud ostendam quod iam videtis, populi 121
Romani suffragiis saepenumero censorias subscriptiones esse sublatas, verum etiam iudiciis eorum qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices, senatores equitesque Romani, in compluribus iam reis quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est suae potius religioni quam censorum opinioni paruerunt. Deinde praetores urbani qui iurati debent optimum quemque in lectos iudices referre numquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt.

1 erant a censoribus Σ*a*: a censoribus erant *Mμ* 7 libertum Σ*s*[1] 9 ipse] ille Σ 12 ei *om. μ* illarum *om. Mσ* 19 causa est praetermissa *Zielinski p.* 200 20 causam *om. a* 23 sublatas Σ*a*: delatas *M*: deletas *μ* 26 accepisse Σ*a*: cepisse *Mμ* 29 lectos Σ*a*: selectos *Mμ* sibi numquam *a*

122 Censores denique ipsi saepe numero superiorum censorum iudiciis, si ista iudicia appellare voltis, non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur ut alter alterius iudicium non modo reprehendat sed etiam rescindat, ut alter de senatu movere velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimet, ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet. Qua re qui vobis in mentem venit haec appellare iudicia quae a populo Romano rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus neglegi, ab eis qui eandem potestatem adepti sunt commutari, inter conlegas discrepare videatis?

44

123 Quae cum ita sint, videamus quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. Ac primum illud statuamus utrum, qüia censores subscripserint, ita sit, an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si quia subscripserint, videte quid agatis ne in unum quemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis, ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus quam illa acerbissima proscriptio possit adferre, ne censorium stilum cuius mucronem multis remediis maiores nostri rettuderunt aeque posthac atque illum dictatorium gladium pertimescamus.
124 Sin autem quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse, hoc quaeramus verum sit an falsum; removeantur auctoritates censoriae, tollatur id ex causa quod in causa non est; doce quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quem ad modum dederit; unum denique aliquod a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde bonum virum fuisse Oppianicum, hominem integrum, nihil de illo umquam secus

2 appellare Σ*a* : appellari *M*μ 5 praescindat Σ*a* 6 aerarios (-ium b^1) referri *M*b^2σ : aerario referre Σψ*a* 7 tribum Σ : tribus *B* moveri *M*μ : movere Σ*Ba* 8 Romano *om. a* 14 censores] de illo corrupto iudicio *add.* $b^2\psi^2s^2$ 15 quia Σ*s* : ideo quia *M*μ 21 gladium *om. s* (*contra B*) : *del. Baiter* 26 quem . . . dederit *om. a* 27 aliquod a Cluentio *M*μ : a Cluentio aliquid Σ*Bs* : a Cluentio *t* 28 bonum virum Σ*a* : virum bonum *M*μ

esse existimatum, nihil denique praeiudicatum. Tum auctoritatem censoriam amplexato, tum illorum iudicium cum re coniunctum esse defendito. Dum vero eum 125
fuisse Oppianicum constabit qui tabulas publicas municipi manu sua corrupisse iudicatus sit, qui testamentum interleverit, qui supposita persona falsum testamentum obsignandum curaverit, qui eum cuius nomine id obsignatum est interfecerit, qui avunculum fili sui in servitute ac vinculis necaverit, qui municipes suos proscribendos occidendosque curaverit, qui eius uxorem quem occiderat in matrimonium duxerit, qui pecuniam pro abortione dederit, qui socrum, qui uxores, qui uno tempore fratris uxorem speratosque liberos fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit, qui, cum venenum privigno suo dare vellet, manifesto deprehensus sit, cuius ministris consciisque damnatis ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrumpendas, dum haec, inquam, de Oppianico constabunt neque ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est quod te ista censoria sive voluntas sive opinio fuit adiuvare aut hunc innocentem opprimere posse videatur? Quid igitur censores secuti sunt? 45 126
Ne ipsi quidem, ut gravissime dicam, quicquam aliud dicent praeter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil aliquo gravi argumento comperisse, nihil denique causa cognita statuisse dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia quae summa est, non rem

2 censoriam *Σbψa*: censorum *Mσ* amplexato *bψ*, *Priscian.* (*K.* ii. 393): amplexator *Mσa* 3 cum re coniunctum esse *Mμ*: coniunctum cum re esse *s* (? Σ): coniunctum esse cum re *t* 5 manu sua *a* (? Σ): sui *Mμ* iudicatum *b*¹*a* 7–9 curaverit . . . necaverit *aa*: curarit . . . necarit *Mμ* 10 curaverit *ψ²s* (? Σ): curarit *Mμ*: curavit *t* 11 abortione *aBa*: potione *Mμ* 12 uxores *Σa*: uxorem *Mμ* 14 dare vellet *aa*: quaereret *Mμ* 15 deprehensus sit *Σa*: sit deprehensus *Mμ* 18 neque *Σa*: nec *Mμ* 24 aliquo gravi *Σa*: gravi aliquo *Mμ*

veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Iunium Q. Publicium praetores et M. Plaetorium C. Flaminium aedilis curulis, persuasi ut scribam iurati legerent eum quem idem isti censores aerarium reliquissent. Cum enim in homine nulla culpa inveniretur, quid ille meruisset, non quid de eo
127 statutum esset, quaerendum esse duxerunt. Nam haec quidem quae de iudicio corrupto subscripserint quis est qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? In M'. Aquilium et in Ti. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia iudicant; ceteri videlicet gratiis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non oppressus pecunia, non, ut in illa Quinctiana contione habebatur, omnes qui Oppianicum condemnarunt in culpa sunt ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum adfinis ei turpitudini iudicari. Aut illud adferant, aliquid eos quod de his duobus habue-
46 rint compertum de ceteris comperisse. Nam illud quidem
128 minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos *e* consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita maiores nostri ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortito in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnis, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu

3 Macrinium (-inum *s*) Σ*b*²*s* 4 Pretorium Σ*s* 6 reliquissent *Mσ*: reliquisse subscripserunt (scripserunt *s*) Σ*bψa*: reliquisse subscripserint *b*²*ψ*² 8 dixerunt Σ*a* 9 iudicio corrupto] *hinc defic. Mσ usque ad* § 132, opinione standum, *lac. supplet* Σ *in pag. insuta, supplem. in textu hab. bχψa* subscripserunt *cod. Graevii* 11 M'. *Manutius*: M. *codd.* Ti. *Schütz*: T. (Titum) *codd.*, *cf.* § 98 12 iudicant *Madvig*: dicant *codd.*: quid *Angelius* 13 gratiis Σ: gratis *cett.* 14 in illa Quinctiana contione habebatur *Graevius*: illa Quinctiana contiones habebantur (haberebantur Σ) Σχψ: illae Quinctianae contiones habebantur *cett.* 18 eos *Peterson*: esse *codd.*: sese *Leclerc* 21 e *Baiter*: *om. codd.*: a *Naugerius* 23 sortito *Classen*: sortitio Σ*a*: sortitione *bχψ* *cf.* § 129

dignitatis et in iudicio civium et in animadversione vitiorum qui convenit? Nam miles qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior et vir bonus et civis utilis. Qua re ne *quis* in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis et supplici metus est a maioribus constitutus; ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. Hoc tu idem facies censor in senatu 129
legendo? Si erunt plures qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, tu non animadvertes in omnis, sed carpes, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiere? Habebit igitur te sciente et vidente curia senatorem, populus Romanus iudicem, res publica civem sine ignominia quemquam qui ad perniciem innocentis fidem suam et religionem pecunia commutarit, et qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus moribus, tu magister veteris disciplinae ac severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu scelere tanto contaminatum aut statuis qui in eadem culpa sit non eadem poena adfici convenire? Aut quam condicionem supplici maiores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si hoc exemplum ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit, sortito id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad poenam et hominum delictum fortunae iudicio committere minime censorium est, certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam et turpitu-

4–5 ne quis . . . delinqueret *scripsi*: ne . . . delinqueret $\Sigma b^1 \chi \psi^1$: qui . . . deliquerat $b^2 \psi a$ 10 tu] ut $\Sigma b^1 \psi^1$ animadvertes *Lambinus*: animadvertis (-tas $b^1 \psi^1$) *codd.* 18 ac *P*: et *cett.* 20 quis in $\Sigma b \psi a$ 21 convenire aut quam *P*: oportere convenire ut (ut ad *a*) quam *cett.* 23 constituas *a* 25 sortito *scripsi*: sortitio Σ: sortitione *cett.* (*cf.* § 128) 26 et *P*: ad *cett.* 28 et turpitudinem *om. P* (*cf. Verr.* i. 23)

47 130 dinem non oportet. Verum omnes intellegimus in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quaesitum. Iactata res erat in contione a tribuno seditioso; incognita causa probatum erat illud multitudini; nemini licitum est contra dicere, nemo denique ut defenderet contrariam partem laborabat. In invidiam porro magnam illa iudicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabellarum invidia versata. Praetermitti ab censoribus et neglegi macula iudiciorum posse non videbatur. Homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infamis videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis quod illo ipso tempore illis censoribus erant iudicia cum equestri ordine communicata, ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate *rem* reprendisse.

131 Quod si hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia praeditis certe probavissem; res enim indicat nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex tota ista subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in P. Popilium qui Oppianicum condemnarat subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset quo innocentem condemnaret. Iam id ipsum quantae divinationis est, scire innocentem fuisse reum quem fortasse numquam viderat, cum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de eis qui condemnarunt, causa cognita sibi dixerint non liquere!

132 Verum esto; condemnat Popilium Gellius, iudicat *eum*

3 a tribuno seditioso *om. P* 4 erat illud *P*: illud erat *cett.* multitudini nemini licitum *P*, *Ant. Augustinus*: multitudinem inilicitum Σ: multitudinem illicitum *cett.* 8 tabellarum *P*, *Garatoni*: tabularum *cett.* 9 ab *P*: a *cett.* 12 ipso in $\Sigma b^2\psi^2 a$ 15 rem *scripsi*: iudicia *P*: illa iudicia cum equestri ordine *cett.* (*cf. Zielinski p.* 177) 16 eosdem *P*: eos *cett.* 17 praeditis *P*: *om. cett.* 19 ista *Ernesti*: ipsa *codd.* 20 P. *Vrsinus*: L. *codd.* 25 iis $b\chi\psi$: his Σa 26 sibi $b\chi\psi$: sibi esse Σa dixerint *ed. R*: dixerunt *codd.* 27 iudicat eum *scripsi*: iudicat . . . Σ: iudicat *cett.*

accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus; nam Popilium, quod erat libertini filius, in senatum non legit, locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta relinquit et eum omni ignominia liberat. Quod cum facit, iudicat eius sententia gratiis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popilium postea Lentulus in ambitus iudicio pro testimonio diligentissime laudat. Qua re si neque L. Gelli iudicio stetit Lentulus neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius, et si uterque censor censoris opinione standum non putavit, quid est quam ob rem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnis fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

At in ipsum Habitum animadverterunt. Nullam quidem 48 133 ob turpitudinem, nullum ob totius vitae non dicam vitium sed erratum. Neque enim hoc homine sanctior neque probior neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest; neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam iudici corrupti secuti sunt; neque ipsi secus existimant quam nos existimari volumus de huius pudore, integritate, virtute, sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, cum animadversum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi 134 viri, P. Africani, praetereundum videtur; qui cum esset censor et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodisset, clara voce ut omnis contio audire posset dixit se scire illum verbis conceptis peierasse; si qui contra vellet dicere, usurum esse eum suo testimonio. Deinde cum nemo contra diceret, iussit equum traducere. Ita is cuius arbitrio

3 relinquit *Lambinus* : reliquit *codd.* 5 gratiis Σ : gratis *cett.* 10 standum ne Σb^1χψ 12 putet *M*μ : putat Σ*a* 21 potuisse] posse *Madvig* 22 tota *om. a* 27 periurasse Σ vellet dicere Σ*a* : dicere vellet *M*μ 28 nemo contra Σ*a* : contra nemo *M*μ 29 ita Σ*a* : itaque *M*μ

et populus Romanus et exterae gentes contentae esse consuerunt ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Habito facere licuisset, facile illis ipsis iudicibus et falsae suspicioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

135 Vnum etiam est quod me maxime perturbat, cui loco respondere vix videor posse, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnati patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi, idcirco se exheredasse filium quod is ob Oppianici condemnationem pecuniam accepisset. De cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam; hoc testamentum ipsum quod recitas eius modi est ut ille, cum eum filium exheredaret quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos adiungeret quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres censeo diligenter utrum censorium iudicium grave velis esse an Egnati. Si Egnati, leve est quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium quem tu gravem esse vis ex senatu eiecerunt; sin autem censorium, hunc Egnatium quem pater censoria subscriptione exheredavit censores in senatu, cum patrem eicerent, retinuerunt.

49

136 At enim senatus universus iudicavit illud corruptum esse iudicium. Quo modo? Suscepit causam. An potuit rem delatam eius modi repudiare? cum tribunus plebis, populi concitator, rem paene ad manus revocasset, cum vir optimus et homo innocentissimus pecunia circumventus diceretur, cum invidia flagraret ordo senatorius, potuit nihil decerni, potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo rei publicae repudiari? At quid est decretum?

1 consuerunt *Mμa*: consuerant *Angelius* 6 perturbat *aa*: conturbat *Mμ* 7 vix videor posse $\Sigma\psi^2 a$: posse vix videor *Mμ* 9 ob ab *t*) *aa*: ad *Mμ* 10 condemn. $\Sigma\psi^2 a$: damn. *Mμ* 14 adiungeret *aa*: coniungeret *Mμ* 15 censorium Σ*a*, *Quintil.* v. 13. 33: censorum *Mμ* 18 censorium *Quintil.*: censorum (-rem $b^2 s$) *Mμa* 24 populi concitator rem *scripsi*: populi concitatorem Σ: populo concitato rem *cett.* 26 diceretur Σ*a*: esse diceretur *Mμ*

Quam iuste, quam sapienter, quam diligenter! Si qvi svnt qvorvm opera factvm sit vt ivdicivm pvblicvm corrvmperetvr. Vtrum videtur id senatus factum iudicare an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur, aliam non diceret atque ei dixerunt quorum sententiis Cluentium condemnatum esse
dicitis. Sed quaero a vobis num istam legem ex isto sena- 137
tus consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit, num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos tum consules designatos idem illud senatus decreverat. Non tulerunt; et quod tu Habiti pecunia factum esse arguis neque id ulla tenuissima suspicione confirmas, factum est primum illorum aequitate et sapientia consulum, ut, quod senatus decreverat ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus qui L. Quincti fictis querimoniis antea concitatus rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iuni fili, pueri parvoli, lacrimis commotus maximo clamore et concursu totam quaestionem illam et
legem repudiavit. Ex quo intellegi potuit, id quod saepe 138
dictum est, ut mare quod sua natura tranquillum sit ventorum vi agitari atque turbari, sic populum Romanum sua sponte esse placatum, hominum seditiosorum vocibus ut violentissimis tempestatibus concitari.

Est etiam reliqua permagna auctoritas quam ego turpiter 50
paene praeterii; mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione nescio qua Attius quam meam esse dicebat cohortationem quandam iudicum ad honeste iudicandum et com-

3 id senatus Σ*a* : senatus id *M*μ 10 decreverat Σ*a* : decreverit *M*μ 13–15 ut quod . . . id postea *Peterson*: ut id quod . . . id postea *M*μ*a* : *fort.* ut id quod . . . ii postea 15 referendum α*a* : perferendum *M*μ : ferendum *Manutius* 16 Quinctii Σ*a* : Quinctii, tribuni plebis *M*μ 17 ante Σ*s* 19 quaest. illam et legem Σ*a* : illam legem et quaest. *M*μ 21 natura sua Σ*a*, *contra Rufinian.* (*Rhet. M. p.* 44) 22 sic Σ*a*, *Rufinian.* : sic et *M*μ

memorationem cum aliorum iudiciorum quae probata non
essent tum illius ipsius iudici Iuniani; proinde quasi ego
non ab initio huius defensionis dixerim invidiosum illud
iudicium fuisse aut, cum de infamia iudiciorum disputarem,
potuerim illud quod tam populare esset illo tempore prae-
139 terire. Ego vero si quid eius modi dixi, neque cognitum
commemoravi neque pro testimonio dixi, et illa oratio potius
temporis mei quam iudici et auctoritatis fuit. Cum enim
accusarem et mihi initio proposuissem ut animos et populi
Romani et iudicum commoverem, cumque omnis offensiones
iudiciorum non ex mea opinione sed ex hominum rumore
proferrem, istam rem quae tam populariter esset agitata
praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in
orationibus nostris quas in iudiciis habuimus auctoritates
nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae
causarum ac temporum sunt, non hominum ipsorum aut
patronorum. Nam si causae ipsae pro se loqui possent,
nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur ut ea dicamus,
non quae auctoritate nostra constituantur sed quae ex re
140 ipsa causaque ducantur. Hominem ingeniosum, M. Anto-
nium, aiunt solitum esse dicere 'idcirco se nullam umquam
orationem scripsisse ut, si quid aliquando non opus esset
ab se esse dictum, posset negare dixisse'; proinde quasi, si
quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi litteris mandari-
51 mus, hominum memoria non comprehendatur. Ego vero
in isto genere libentius cum multorum tum hominis eloquen-
tissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor qui,
cum Cn. Plancum defenderet accusante M. Bruto, homine

1 cum Σ*Ms* : tum *bψ* : *om.* *σt* aliorum *Ernesti* : illorum *Mμa* 4 iudicium fuisse Σ*a* : fuisse iudicium *Mμ* 5 illo *a* : in illo *Mμ* 15 illae Σ*Bs* (*om. t*) : illae orationes *Mμ* 16 temporis *B* aut $\Sigma\psi^2 a$: ac *Mμ* 19 auctoritate nostra *Ma* : nostra auctoritate *μ* 20 dicantur Σ*t* 21 numquam ullam Σ*s* 23 negare Σ*Ba* : se negare *Mμ* quasi si *σa* : quasi *Mμ* 24 mandarimus Σ*a* : mandaverimus *Mμ* 26 isto *Mμ* : ipso Σ*a* 28 Cn. *Cic. de Or.* ii. 220 : C. Σ*a*, *Quintil.* vi. 3. 43 : L. *Mμ*

in dicendo vehementi et callido, cum Brutus duobus recitatoribus constitutis ex duabus eius orationibus capita alterna inter se contraria recitanda curasset, quod in dissuasione rogationis eius quae contra coloniam Narbonensem ferebatur quantum potest de auctoritate senatus detrahit, in suasione legis Serviliae summis ornat senatum laudibus, et multa in equites Romanos cum ex ea oratione asperius dicta recitasset quo animi illorum iudicum in Crassum incenderentur, aliquantum esse commotus dicitur. Itaque in respondendo 141
primum exposuit utriusque rationem temporis ut oratio ex re et ex causa habita videretur, deinde ut intellegere posset Brutus quem hominem et non solum qua eloquentia verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset, tris ipse excitavit recitatores cum singulis libellis quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. Eorum initia cum recitarentur, ea quae vobis nota esse arbitror: 'Forte evenit ut ruri in Privernati essemus ego et Brutus filius,' fundum Privernatem flagitabat; 'In Albano eramus ego et Brutus filius,' Albanum poscebat; 'In Tiburti forte cum adsedissemus ego et Brutus filius,' Tiburtem fundum requirebat; Brutum autem, hominem sapientem, quod fili nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret testificari voluisse dicebat. Quod si potuisset honeste scribere se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset; eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est ut illum recitationis suae paeniteret; moleste enim fortasse tulerat se in eis orationibus reprehensum quas de re publica

2 eius *om.* Σ*Ba* 9 in *Mμ* : *om. ca* 11 et ex *as* : ex *t* : et *Mμ* 14 ipse Σ*a* : et ipse *Mμ* 17 Privernati *Cic. de Or. l. c.*, *Quintil. l. c.* : Privernate *Mμ* essem Σ*Bs* Brutus] Marcus (*Cic. de Or.*, *ita mox bis*) 19–20 Albanum . . . filius *om. Mσs* forte *om.* Σ cum adsedissemus] adsedimus *Cic. de Or.* ego et Brutus filius *om. bψ* 22 testificari se Σ*ψ*^{2}*a* 23 voluisse dicebat Σ*ψ*^{2}*a* : dicebat (*add.* se *b*^{2}) voluisse *Mμ*

habuisset, in quibus forsitan magis requiratur constantia.
142 Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore quod tum erat, neque ab ea causa quae tum agebatur aliena fuerunt: neque mihi quicquam oneris suscepi, cum ita dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri me causam A. Cluenti nunc cognosse, antea fuisse in ea opinione populari, quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrari sit aequissimum quod ego et ab initio petivi et nunc peto ut, si quam huc graviorem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc causa perspecta atque omni veritate cognita deponatis.

52 143 Nunc, quoniam ad omnia quae abs te dicta sunt, T. Atti, de Oppianici damnatione respondi, confiteare necesse est te opinionem multum fefellisse, quod existimaris me causam A. Cluenti non facto eius sed lege defensurum. Nam hoc persaepe dixisti tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur, et est nescio quis de eis quos amicos nobis arbitramur qui nostra consilia ad adversarios deferat. Quisnam hoc tibi renuntiavit, quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est; nimirum tibi istud lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor ut tota in causa mentionem ullam legis fecerim, num secus hanc causam defendisse ac si lege Habitus teneretur? Certe, ut hominem

2 esse *aa* : *om.* *Mμ* 5 ita Σ*a* : ista *Mμ* : illa *Halm* 7 cognosse (*ante lac. bψ*) *μs* : cognosce *Mt* ea Σ*a* : illa *Mμ* populari opinione *aa* 11 huic Σ*a* (s^1) attulissetis Σ*a* 13 T. *om.* Σ*a* 14 confitearis *a* 19 imprud. videlicet Σ*s*, *Quintil.* v. 13. 47 : videlicet imprud. *Mμ* 20 iis (is *M*) *Mb* : his *σψa* nobis *Mμ*, *Quintil.* : nostros *ca* 21 adversarium *Quintil.* hoc tibi Σ*a*, *Quintil.* : tibi hoc *Mμ* 22 autem *om.* *σa* (*contra Quintil.*) 23 est *Quintil.* : est et Σ*a* : est sed *Mμ* istud *Quintil.* : istunc (-tuc *μ*) *Mμ* 25 legis fecerim Σ*a* : fecerim legis *Mμ* 26 defendisse *Manutius* : defendissem *Mμa*

confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. Quid ergo est? quaeret 144
fortasse quispiam displiceatne mihi legum praesidio capitis periculum propulsare. Mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. In hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi sed multum etiam eius quem defendo et consilio et voluntati obtempero. Nam ut haec ad me causa delata est, qui leges eas ad quas adhibemur et in quibus versamur nosse deberem, dixi Habito statim eo: 'QVI COISSET QVO QVIS CONDEMNARETVR' illum esse liberum, teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare atque obsecrare coepit ne sese lege defenderem. Cum ego quae mihi videbantur dicerem, traduxit me ad suam sententiam; adfirmabat enim lacrimans non se cupidiorem esse civitatis retinendae quam existimationis. Morem 145
homini gessi et tamen idcirco feci—neque enim id semper facere debemus—quod videbam per se ipsam causam sine lege copiosissime posse defendi. Videbam in hac defensione qua iam sum usus plus dignitatis, in illa qua me hic uti noluit minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum nisi ut hanc causam obtineremus, lege recitata perorassem.

Neque me illa oratio commovet, quod ait Attius indignum 53
esse facinus, si senator iudicio quempiam circumvenerit, legibus eum teneri; si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. Vt tibi concedam hoc indignum esse quod 146
cuius modi sit iam videro, tu mihi concedas necesse est multo esse indignius in ea civitate quae legibus contineatur discedi ab legibus. Hoc enim vinculum est huius dignitatis

3 fortassis Σa displicetne a capitis Σa : a capite $M\mu$ 10 eo capite t 12 ne sese (se a) Σa : ut ne sese $M\mu$ 13 videbantur Σa : viderentur $M\mu$ 20 esset] fuisset $\Sigma\psi^2 a$ 21 obtineremus $P\Sigma b^2 a$: obtinerem $M\mu$ 23 commovet P : commoveret $M\mu a$ 24 quempiam $P\Sigma\psi^2 a$: quemquam $M\mu$ 26 sibi $\Sigma\psi^2 a$ 28 contineatur $P\Sigma\psi^2 a$: teneatur $M\mu$ 29 ab P : a $M\mu a$

qua fruimur in re publica, hoc fundamentum libertatis, hic
fons aequitatis: mens et animus et consilium et sententia
civitatis posita est in legibus. Vt corpora nostra sine mente,
sic civitas sine lege suis partibus ut nervis ac sanguine
et membris uti non potest. Legum ministri magistratus,
legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes
147 servi sumus ut liberi esse possimus. Quid est, Q. Naso,
cur tu in isto loco sedeas? quae vis est qua abs te hi iudices
tali dignitate praediti coerceantur? Vos autem, iudices,
quam ob rem ex tanta multitudine civium tam pauci de
hominum fortunis sententiam fertis? Quo iure Attius quae
voluit dixit? Cur mihi tam diu potestas dicendi datur?
Quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid ceteri quos
apparere huic quaestioni video volunt? Opinor haec omnia
lege fieri totumque hoc iudicium, ut ante dixi, quasi mente
quadam regi legis et administrari. Quid ergo? haec
quaestio sola ita gubernatur? Quid M. Plaetori et C.
Flamini inter sicarios, quid C. Orchivi peculatus, quid mea
de pecuniis repetundis, quid C. Aquili apud quem nunc de
ambitu causa dicitur, quid reliquae quaestiones? Circum-
spicite omnis rei publicae partis; omnia legum imperio et
148 praescripto fieri videbitis. Si quis apud me, T. Atti, te
reum velit facere, clames te lege pecuniarum repetundarum
non teneri; neque haec tua recusatio confessio sit captae
pecuniae sed laboris et periculi non legitimi declinatio.
54 Nunc quid agatur et quid abs te iuris constituatur vide.
Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem

4 sic] ita *Quintil.* v. 11. 25 ut *om.* Σ*Bs* (*contra Quintil.*) et sanguine *P* (*contra Quintil.*) 6 et legum Σ*Bψ²a* legum denique *Mμa*: LEGIB. NIQ. *P*: legibus denique *Baiter* 7 servi sumus *Mμa*: servimus *P* 8 iudices hi Σ 13 illi *om.* Σa 15 ante *P*Σ*a*: antea *Mμ* 16 ergo *P*Σ*ψ²a*: ergo est *Mμ* 17 et *om. a* 19 de ambitu *Mμ*: ambitu Σ: ambitus *ψ²a* 22 quis *σa*: qui Σ*Mbψ* T. Acci, te Σ*a*: te, T. Acci *Mμ* 25 et Σ*a*: sed *Mμ* 27 ea in qua Σ

quaestionis, hoc est Q. Voconium, cum eis iudicibus qui ei obvenerint—vos appellat, iudices—quaerere de veneno. In quem quaerere? Infinitum est. QVICVMQVE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABVERIT, DEDERIT. Quid eadem lex statim adiungit? recita. DEQVE EIVS CAPITE QVAERITO. Cuius? qui coierit, convenerit? Non ita est. Quid ergo est? dic. QVI TRIBVNVS MILITVM LEGIONIBVS QVATTVOR PRIMIS, QVIVE QVAESTOR, TRIBVNVS PLEBIS—deinceps omnis magistratus nominavit—QVIVE IN SENATV SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT. Quid tum? QVI EORVM COIIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT QVO QVIS IVDICIO PVBLICO CONDEMNARETVR. 'Qui eorum'? quorum? Videlicet qui supra scripti sunt. Quid intersit utro modo scriptum sit, etsi est apertum, ipsa tamen lex nos docet. Vbi enim omnis mortalis adligat, ita loquitur: 'QVI VENENVM MALVM FECIT, FECERIT.' Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur. Si idem de coitione voluisset, adiunxisset: 'QVIVE COIERIT.' Nunc ita est: DEQVE EIVS CAPITE QVAERITO QVI MAGISTRATVM HABVERIT QVIVE IN SENATV SENTENTIAM DIXERIT, QVI EORVM COIIT, COIERIT. Num is est Cluentius? 149
Certe non est. Quis ergo est Cluentius? Qui tamen defendi causam suam lege noluit. Itaque abicio legem, morem Cluentio gero. Tibi tamen, Atti, pauca quae ab huius causa seiuncta sunt respondebo. Est enim quiddam in hac causa quod Cluentius ad se, est aliquid quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse se re ipsa et gesto negotio, non lege defendi; ego autem mea existimo interesse me nulla in disputatione ab Attio videri esse super-

1 coniunctum *post* iudicibus *add.* ψ^2, *ante* cum b^2s 4 emerit *om.* a 6 coierit] coegerit Σ 8 quid] quid id Σ$\psi^2 s$ 8 quaestor Σ : quaestores *cett.* deinceps] deinde Σa 10 quid tum ΣM : qui tum μa 11 condemnetur Σ 13 intersit aa : interest $M\mu$ 14 ipsa tamen lex nos Σa : tamen ipsa lex (*add.* nos b^2) $M\mu$ 17 idem aa : item $M\mu$ 19 quive in $M\sigma$: inve $b\psi t$: in s 22 noluit Σt : nolit *cett.* 26 se *om.* Σa

atum. Non enim mihi haec causa sola dicenda est; omnibus hic labor meus propositus est quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo quemquam eorum qui adsunt existimare me quae de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quam ob rem, Cluenti, de te tibi obsequor; neque ego legem recito neque hoc loco pro te dico, sed ea quae a me desiderari arbitror non relinquam.

55 150 Iniquum tibi videtur, Atti, esse non isdem legibus omnis teneri. Primum, ut id iniquissimum esse confitear, eius modi est ut commutatis eis opus sit legibus, non ut his quae sunt non pareamus. Deinde quis umquam hoc senator recusavit ne, cum altiorem gradum dignitatis beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum condicionibus uti oportere? Quam multa sunt commoda quibus caremus, quam multa molesta et difficilia quae subimus! atque haec omnia tamen honoris et amplitudinis commodo compensantur. Converte nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines easdem vitae condiciones; non perferent. Putant enim minus multos sibi laqueos legum et condicionum ac iudiciorum propositos esse oportere qui summum locum civitatis aut non potuerunt ascen-
151 dere aut non petiverunt. Atque ut omittam leges alias omnis quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati, hanc ipsam legem: 'NE QVIS IVDICIO CIRCVMVENIRETVR,' C. Gracchus tulit; eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, cum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret qua vos hoc tempore iudicatis, populum Roma-

1 dicenda est] *hinc defic. Mσ usque ad* quae tunc § 154, *lac. supplet Σ in pag. dimidiata, supplem. in textu hab. bχψa* 4 sint Σ *mg.* 6 ego] enim *t* 7 a (ad ψ^1) me desiderari $b^1\chi\psi^1$: te a me desiderar$\overset{o}{\text{i}}$ Σb^2 : te a me desiderare $\psi^2 a$ 10 eis] eis Σ : *fort.* ideo 12 recusavit ne *Baiter* : accusavit ut *codd.* cum] quo *Lambinus* 15 et Σ*a* : ac *bχψ* 16 tamen Σ, *Lambinus* : tantum *cett.* 21 qui in summum *plures dett.*

num quem ab hoc genere liberum acceperat adligare novo quaestionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset, pro illo odio quod habuit in equestrem ordinem nihil fecisset libentius quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suae qua est usus in veteres iudices in hanc unam quaestionem contulisset. Nec nunc quicquam agitur—mihi 152
credite, iudices, et prospicite id quod providendum est—nisi ut equites Romani in huiusce legis periculum concludantur; neque hoc agitur ab omnibus sed a paucis. Nam ei senatores qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis et ceteri qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt; sed ei qui sese volunt posse omnia neque praeterea quicquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum sit ut de eis qui rem iudicarint huiusce modi iudicia fieri possint. Vident enim auctoritatem huius ordinis confirmari, vident iudicia comprobari; hoc metu proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. Quis enim de homine audeat 153
paulo maioribus opibus praedito vere et fortiter iudicare, cum videat sibi de eo quod coierit aut consenserit causam esse dicendam? O viros fortis, equites Romanos, qui homini 56
clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restiterunt, cum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta quae tum erat nobilitate, nisi ut ei qui rem iudicassent huiusce modi quaestionibus in iudicium vocarentur! Tum C. Flavius

5 qua est usus *Manutius*: questus *codd.* 6 obtulisset $b^1\psi^1$ 8 equites Romani *codd. Lambini*: eques R. $\Sigma b^1\chi\psi^1$: equester ordo $b^2\psi^2a$ concludantur *codd. Lambini*: concludatur $\Sigma\psi^2a$: includatur $b\chi\psi^1$ 11 vere $b\psi^2$: vero *cett.* 16 potestatem suam *Manutius*: potestate sua *codd.* sit *Lambinus*: est *codd.* 17 iudicarint *Manutius*: iudicarent *codd.* 24 restiterunt $b^2\psi^2a$: restituerunt (-u- Σ) *cett.* 25 cum *ed. Hervag.*: quam cum *codd.* tum erat nobilitate *ed. Hervag.*: tum (cum Σ) erant nobilitatis *codd.* 26 ut ii qui b^2, *Halm*: uti qui ψ^2, *Manutius*: utique *cett.* 27 tum *Müller*: tunc *codd.*

Pusio, Cn. Titinius, C. Maecenas, illa robora populi Romani, ceterique eiusdem ordinis non fecerunt idem quod nunc Cluentius, ut aliquid culpae suscipere se putarent recusando, sed apertissime repugnarunt, cum et recusarent et palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse iudicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent. Sese vidisse in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas; quae se non contempsisse sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum et

154 huiusce modi iudiciorum sequi maluisse. Aut sibi ad honores petendos aetatem integram restitui oportere aut, quoniam id non posset, eam condicionem vitae quam secuti petitionem reliquissent manere. Iniquum esse eos qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem praetermisissent populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere. Senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea condicione proposita petere coepisset quodque permulta essent ornamenta quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, insignia, fasces, exercitus, imperia, provinciae; quibus in rebus cum summa recte factis maiores nostri praemia tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant ne ea lege accusarentur qua nunc Habitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia—intellegebant enim ea lege equestrem ordinem

2 eiusdem *Klotz* : eiuscemodi (huiusce- $b\psi$) *codd.* 4 et recusarent *Manutius* : haec recusarent *codd.* : haec reputarent *Madvig* 14 secuti *Angelius* : secum *codd.* 21 splendor apud] splendore ΣB 22 toga *Naugerius* : toga et *codd.* 24 cum summa $b^1\chi$: consumma $\Sigma\psi^1 t$: summum $b^2\psi^2 s$ praemia tum *Orelli* : premixtum $\Sigma b^1\chi\psi t$: praemium $b^2\psi^2 s$ 26 ne ea Σa : ea ne $b\chi\psi$ 27 tunc Σa : tum $M\mu$

non teneri — sed ne nova lege adligarentur laborabant.
Habitus ne hoc quidem umquam recusavit quo minus vel 155
ea lege rationem vitae suae redderet qua non teneretur.
Quae si vobis condicio placet, omnes id agamus ut haec
quam primum in omnis ordines quaestio perferatur.

Interea quidem, per deos immortalis! quoniam omnia 57
commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus
obtinemus, a legibus non recedamus, simul et illud quam
sit iniquum cogitemus, populum Romanum aliud nunc
agere, vobis rem publicam et fortunas suas commisisse, sine
cura esse, non metuere ne lege ea quam numquam ipse
iusserit et quaestione qua se solutum liberumque esse
arbitretur per paucos iudices astringatur. Agit enim sic 156
causam T. Attius, adulescens bonus et disertus, omnis civis
legibus teneri omnibus; vos auditis et attenditis silentio,
sicut facere debetis. A. Cluentius, eques Romanus, causam
dicit ea lege, qua lege senatores et ei qui magistratum habue-
runt soli tenentur; mihi per eum recusare et in arce legis
praesidia constituere defensionis meae non licet. Si obtinuerit
causam Cluentius, sicuti vestra aequitate nixi confidimus,
omnes existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter inno-
centiam, quoniam ita defensus sit; in lege autem quam
attingere noluerit praesidi nil fuisse. Hic nunc est quiddam 157
quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo
Romano praestare debeam, quoniam is meae vitae status
est ut omnis mihi cura et opera posita sit in hominum
periculis defendendis. Video quanta et quam periculosa et
quam infinita quaestio temptetur ab accusatoribus, cum
eam legem quae in nostrum ordinem scripta sit in populum

3 ea] ex Σ*a* teneretur *Mμ*: tenetur Σ*a* 10 remque Σ*ψ*² sine *Mμ*: se sine *aa*: ipsum sine *Manutius* 13 arbitretur Σ*a*: arbitraretur *Mμ* 15 vos (ius) auditis et attenditis Σ: vos attenditis et auditis *cett.* 16 causam dicit eques Rom. *a* 17 qua lege *Mμ*: qua Σ*a* 23 quoddam *a* 25 vitae meae *a* 26 et Σ*a*: atque *Mμ*

Romanum transferre conentur. Qua in lege est: 'QVI COIERIT,' quod quam late pateat videtis. 'CONVENERIT'; aeque incertum et infinitum est. 'CONSENSERIT'; hoc vero cum infinitum tum obscurum et occultum. 'FALSVMVE TESTIMONIVM DIXERIT'; quis de plebe Romana testimonium dixit umquam cui non hoc periculum T. Attio auctore paratum esse videatis? nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum sit, neminem
158 umquam esse confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius causam legis praesidio defensurum et vel his iudicibus vel horum similibus facillime probaturum, et omni me defensione usurum esse legis, qua nunc ut utar ab eo cuius voluntati mihi obtempe-
58 randum est non conceditur. Non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa eius modi delata sit eius qui lege non teneatur, etiam si is invidiosus aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis et religioni potius vestrae
159 quam odio pareatis. Est enim sapientis iudicis cogitare tantum sibi a populo Romano esse permissum quantum commissum sit et creditum, et non solum sibi potestatem datam verum etiam fidem habitam esse meminisse; posse quem oderit absolvere, quem non oderit condemnare, et semper non quid ipse velit sed quid lex et religio cogat cogitare; animadvertere qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Cum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, cum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse nec sibi quodcumque concupierit

3 incertum et infinitum Σ*a*: infinitum et incertum *Mμ* 4 occultum Σ*a*: occultum est *Mμ* 6 dixerit Σ*a* 10 facesseret *s* 19 religionibus . . . vestris (nostris *s*) Σ*a* 20 iudicis] meminisse se hominem *add.* $b^2\psi^2a$ (? Σ) 25 cogat *om.* *a* 30 reputare solum esse Σ*a*: putare esse solum *Mμ* nec Σ*b*: neque *cett.*

licere, sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem; libidinem autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnis amovere maximique aestimare conscientiam mentis suae quam ab dis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus. Haec si T. Attius aut 160 cognovisset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem quod ei videatur statuere et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluenti voluntate nimium, pro rei dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor.

Reliqua perpauca sunt; quae quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi et proferenda ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil praeter invidiam attulissent. Atque ut existimetis me 59 necessario de his rebus de quibus iam dixerim pluribus egisse verbis, attendite reliqua; profecto intellegetis ea quae paucis demonstrari potuerint brevissime esse defensa.

Cn. Decidio Samniti, ei qui proscriptus est, iniuriam in 161 calamitate eius ab huius familia factam esse dixit. Ab nullo ille liberalius quam a Cluentio tractatus est. Huius illum opes in rebus eius incommodissimis sublevarunt, atque hoc cum ipse tum omnes eius amici necessariique cognorunt. Anchari et Paceni pastoribus huius vilicos vim et manus attulisse. Cum quaedam in callibus, ut solet, controversia pastorum esset orta, Habiti vilici rem domini et privatam

3 maximique *Manutius*: maximeque *codd.* 5 a Σ*bs*: ab *cett.* 11 rei Σ*a*: rei publicae *Mμ* 14 fingenda esse sibi *a* (Σ?): sibi fingenda esse *Mμ* 16 me necessario Σ*a*: necessario me *Mμ* 19 potuerint Σ*a*: potuerunt *Mμ* 20 Decidio *bψa* (*cf. C. I. L.* 1187. 8): Decitio *M*: Decio *σ* (*cf. Tac. Dial.* 21) 21 dixit Σ*a*: dixisti *Mμ*: dixistis *Manutius* a nullo *Bs* 24 omnes eius amici necessariique (*om.* omnes *σ*) Σ*Mμ*: eius amici necessariique omnes *a* 25 villicos Σ, *Sylvius*: villicum *cett.* 26 callibus *Ernesti*: collibus *Mμa*

possessionem defenderunt. Cum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata sine iudicio controversiaque disces-
162 sum est. P. Aeli testamento propinquus exheredatus cum esset, heres hic alienior institutus est. P. Aelius Habiti merito fecit, neque hic in testamento faciendo interfuit, idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Floro legatum ex testamento infitiatum esse. Non est ita; sed cum HS $\overline{\text{xxx}}$ scripta essent pro HS $\overline{\text{xxxx}}$ neque ei cautum satis videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. Primo deberi negavit, post sine controversia solvit. Cei cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem cum emisset a sectoribus, quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio
163 reddidit Ceio. Ennium esse quendam cuius bona teneat Habitus. Est hic Ennius egens quidam calumniator, mercennarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde aliquando cum servis Habiti furti egit, nuper ab ipso Habito petere coepit. Hic illo privato iudicio, mihi credite, vobis isdem fortasse patronis calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitum, A. Bivium quendam, coponem de via Latina, subornatis qui sibi a Cluentio servisque eius in taberna sua manus adlatas esse dicat. Quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem
164 accipiemus ut moleste ferat se de via decessisse. Habetis, iudices, quae in totam causam de moribus A. Cluenti quem illi invidiosum esse reum volunt annos octo meditati accu-

6 Floro Σ*a* : Florio *Mμ* 8 $\overline{\text{xxx}}$] sexcenta triginta Σ $\overline{\text{xxxx}}$ Σ : xxẍ *M* : $\overline{\text{ccc}}$ *μa* cautum satis Σ*a* : satis cautum *Mμ* 10 deberi *Mμ* : debere *a* 11 Cei Σψ^2*a* : GN. *Mμ* 12 a Σ*a* : de *Mμ* 14 Ceio *a* : Celo (-io *μ*) *Mμ* 17 servis *a* : servi Σ : servo *Mμ* 18 illo] *fort.* in illo nobis *ed. V* 20 hospitem Σ*a* 21 A. Bivium Σ*Ms* : A. Brivium *bψ* : Ambivium *t* 26 causam *σa* : vitam *Mμ* 27 esse reum volunt Σ*a* : reum re niti ($b^2\psi^2$) volunt esse *Mμ*

satores conlegerint, quam levia genere ipso, quam falsa re,
quam brevia responsu! Cognoscite nunc id quod ad vestrum 60
ius iurandum pertinet, quod vestri iudici est, quod vobis
oneris imposuit ea lex qua coacti huc convenistis, de crimini-
bus veneni, ut omnes intellegant quam paucis verbis haec
causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint quae
ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime
pertinerent.

Obiectum est C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio 165
veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide
et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator qui illius
Vibi hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romae
habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus.
At heres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum
possessionemque eius bonorum ex edicto praetoris huic
illius sororis filio, adulescenti pudentissimo et in primis
honesto, equiti Romano, datam, N. Cluentio quem videtis.

Alterum venefici crimen Oppianico huic adulescenti, cum 166
eius in nuptiis more Larinatium multitudo hominum pran-
deret, venenum Habiti consilio paratum; id cum daretur in
mulso, Balbutium quendam, eius familiarem, intercepisse,
bibisse, statimque esse mortuum. Hoc ego si sic agerem
tamquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis
dicerem per quae nunc paucis percurrit oratio mea. Quid 167
umquam Habitus in se admisit ut hoc tantum ab eo facinus
non abhorrere videatur? quid autem magno opere Oppiani-
cum metuebat, cum ille verbum omnino in hac ipsa causa
nullum facere potuerit, huic autem accusatores viva matre
deesse non possint? id quod iam intellegetis. An ut de

1 collegerint Σ : collegerunt *cett.* 2 responsu $M\sigma$: responso σa : responsa $b^1\psi^1$ 9 C. *om.* a Capacem $M\mu$: Capacum Σ : Cappadocem $b^2\psi^2a$ 11 Pretorius Σa 14 at (aut M) heres est Cluentius $M\sigma$: *om.* $b\psi a$ esse dico Σ 15 ex edicto praetoris $\psi^2 a$ (? Σ) : praetoris edicto $M\mu$ 23 verbis *om. Quintil.* ix. 2. 48 24 per σa : *om.* $M\mu$ 28 viva matre Σa : matre viva $M\mu$ 29 possint Σa : possent $M\mu$ id Σa : *om.* $M\mu$

causa eius periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi illo die, illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt quae dici possunt, sed non committam ut videar non dicendo voluisse dicere; res enim se ipsa defendit.
168 Nego illum adulescentem quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis omnino illo die esse mortuum. Magnum crimen et impudens mendacium! Perspicite cetera. Dico illum, cum ad illud prandium crudior venisset et, ut aetas illa fert, sibi tamen non pepercisset, aliquot dies aegrotasse et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? Idem qui sui luctus, pater; pater, inquam, illius adulescentis, quem propter animi dolorem pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat: quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paulisper exsurge; perfer hunc dolorem commemorationis necessariae, in qua ego diutius non morabor quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti ut ne cui innocenti maeror tuus calamitatem et falsum crimen adferret.

61 169 Vnum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis quod a me initio orationis meae dictum est, quicquid mali per hosce annos A. Cluentius viderit, quicquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negoti, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse quod ei datum sit in pane per M. Asellium quendam, familiarem illius, idque Habiti consilio factum esse dicitis. In quo primum illud quaero quae causa Habito

2 illa Σ*a*, *Quintil.*: in illa *Mμ* 3 porro] deinde *Quintil.* 6 enim Σ*a*: enim iam *Mμ* defendit Σ*a*: defendat *Mμ*: defendet *C. Stephanus* 8 crimen *σa*: *om. Mμ* 10 illa *om.* Σ*B* 11 tamen *ed. V*: tum *Mμa* 12 quis] qui Σ 13 quem] ad (ad *s*) quem Σ*a* 15 loco] luctu *Sylvius* hunc *Mμ*: nunc Σ*a* 19 ut Σ*bψa*: uti *Mσ* 20 adferret] adderet Σ: adduceret *s* 23 hosce Σ*a*: hos *Mμ* 24 habeat *Mμ*: habuit Σ*a*: habuerit *Klotz*

fuerit cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim fuisse confiteor; sed homines inimicos suos morte adfici volunt aut quod eos metuunt aut quod oderunt. Quo 170
tandem igitur Habitus metu adductus tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat quod iam Oppianicum poena adfectum pro maleficiis et eiectum e civitate quisquam timeret? quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito, an ne accusaretur a damnato, an ne exsulis testimonio laederetur? Si autem quod oderat Habitus inimicum, idcirco illum vita frui noluit, adeone erat stultus ut illam quam tum ille vivebat vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus, quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo adire, nemo adloqui, nemo aspicere vellet? Huius igitur Habitus vitae invidebat? Hunc si 171
acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis erat perfugium calamitatis? Qui si quid animi et virtutis habuisset, ut multi saepe fortes viri in eius modi dolore, mortem sibi ipse conscisset, huic quam ob rem id vellet inimicus offerre quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur ut existimemus illum ad inferos impiorum supplicia perferre ac pluris illic offendisse inimicos quam hic reliquisse, a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum Poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intellegunt, quid ei tandem aliud eripuit mors praeter sensum

1 enim Σ*a* : enim inter ipsos *M*μ 3 eos Σ*a* : *om.* *M*μ 8 damnato $\Sigma\psi^2 a$: condemnato *M*μ 9 si Σ*a* : sin *M*μ inimicum *ca* : *om.* *M*μ 13 adire *Naugerius* : audire *M*μ aspicere Σ*a* : respicere *M*μ 14 Habitus vitae Σ*a* : vitae Habitus *M*μ 18 et Σ*a* : ac *M*μ 22 ineptiis ac (atque *b*ψ) *M*μ : ineptis *a* ad Σ*a* : apud *M*μ 24 a *M*σ : ab Σ : an *b*ψ*a* ab uxorum *M*μ : an uxoris $b^2\psi^2 a$ a fratris a *M*μ : an fratris an (*om.* an *s*) $b^2\psi^2 a$ 26 atque *M*μ : ac Σ*a* 27 aliud (*om.* aliud *b*) mors eripuit *M*μ : mors eripuit aliud *s* : eripuit mors *t*

172 doloris? Age vero, per quem venenum datum? Per M.
62 Asellium. Quid huic cum Habito? Nihil, atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. Eine igitur quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et scelus suum et illius periculum committebat? Cur igitur tu qui pietate ad accusandum excitatus es hunc Asellium esse inultum tam diu sinis? cur non Habiti exemplo usus es ut per illum qui
173 attulisset venenum de hoc praeiudicaretur? Iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum! Faciliusne potuit quam in poculo, latentius potuit abditum aliqua in parte panis quam si totum conliquefactum in potione esset, celerius potuit comestum quam epotum in venas atque in omnis partis corporis permanare, facilius fallere in pane, si esset animadversum, quam in poculo, cum ita confusum esset ut secerni nullo modo
174 posset? At repentina morte periit. Quod si esset ita factum, tamen ea res propter multorum eius modi casum minime firmam veneni suspicionem haberet; si esset suspiciosum, tamen potius ad alios quam ad Habitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intellegatis et mortem eius et quem ad modum post mortem in Habitum sit crimen a matre quaesitum cognoscite.

175 Cum vagus et exsul erraret atque undique exclusus Oppianicus in Falernum se ad L. Quinctium contulisset, ibi primum in morbum incidit ac satis vehementer diuque aegrotavit. Cum esset una Sassia eaque Sex. Albio quo-

1 per quem venenum Σ*a* : venenum per quem *Mμ* 2 ideo Σ*s* 5 scelus suum Σ*ba* : suum scelus *Mσψ* 6 igitur *σa* : deinde *Mμ* 12 latentius *Naugerius* : latius *Mμa* 13 comestum *ca* : comesum *Mμ* 14 partis omnis Σ*Bt* 18 casum minime $b^2\psi^2a$: mortem satis *Mμ* 19 haberet *σa* : non haberet *Mμ* si] quodsi *σa* 20 potius ad alios Σ*a* : ad alios potius *Mμ* 25 L. Quinctium *ca* : C. Quinctilium *Mμ* 27 eaque Sex. $b^2\psi^2a$: ea questio Σ ; et Statio *Mμ*

dam colono, homine valenti, qui simul esse solebat familiarius uteretur quam vir dissolutissimus incolumi fortuna pati posset, et ius illud matrimoni castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur, Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servolus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur domino renuntiare solitus esse. Interea Oppianicus cum iam convalesceret neque improbitatem coloni in Falerno diutius ferre posset et huc ad urbem profectus esset—solebat enim extra portam aliquid habere conducti—cecidisse de equo dicitur et homo infirma valetudine latus offendisse vehementer et, postea quam ad urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, eius modi est ut aut nihil habeat suspicionis aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur. Post 63
176 mortem eius Sassia moliri statim, nefaria mulier, coepit insidias filio; quaestionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio quo erat usus Oppianicus medico Stratonem quendam, quasi ut idem faceret quod Habitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone et de Ascla quodam servo suo quaesituram esse dixit. Praeterea servum illum Nicostratum quem nimium loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur ab hoc adulescente Oppianico in quaestionem postulavit. Hic cum esset illo tempore puer et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur, etsi illum servum et sibi benivolum esse et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus ornati. Tormentis

1 valenti Σ*a* : valente *Mμ* 3 pati non possit Σ 6 domino renunt. Σ*a* : renunt. domino *Mμ* 7 improb. col. in Fal. Σ*a* : in Fal. improb. col. *Mμ* 10 de Σψ^2*a* : ex *Mμ* 15 moliri statim Σ*a* : statim moliri *Mμ* 17 Rutilio Σ*s* 18 quendam] *hic defic. Mσ usque ad* honestissimorum § 182, *lac. supplet* Σ *in pag. dimidiata : supplem. in textu hab. bχψa* 19 Ascla Σ*t* : Asela ψ^2*s* : assecla *bχ* 20 esse] sese *Baiter*

omnibus vehementissimis quaeritur. Cum essent animi servorum et spe et metu temptati ut aliquid in quaestione dicerent, tamen, ut arbitror, auctoritate advocatorum adducti in veritate manserunt neque se quicquam scire dixe-
177 runt. Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quaestio; nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur; aversari advocati et iam vix ferre posse, furere crudelis atque importuna mulier sibi nequaquam ut sperasset ea quae cogitasset procedere. Cum iam tortor atque essent tormenta ipsa defessa neque tamen illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus et summa virtute praeditus, intellegere se dixit non id agi ut verum inveniretur sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam ceteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est satis videri esse quae-
178 situm. Redditur Oppianico Nicostratus, Larinum ipsa proficiscitur cum suis maerens quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen sed ne ficta quidem suspicio perveniret, et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinae exercendae causa tabernam dedit.
64 Vnum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius quam id struere
179 et moliri videretur. Tum interim *Q.* Hortensio Q. Metello

1 vehementissime *a* 3 advocatorum] et vi tormentorum *add. codd., del. Halm* 5 dimissa $b^2\chi\psi^2$: demissa *cett.* 8 aversari *Manutius* : adversarii (-i *t*) *codd.* et iam *Manutius* : etiam *codd.* 11 tormenta essent *Ernesti* 19 non modo in Σ 23 a Stratone (-nem Σ) $\Sigma b^1\chi\psi^1$: Stratonem $\psi^2 t$: per Stratonem $b^2 s$ illo] illud ψ^2 28 Q. *Orelli* : *om. codd.*

consulibus ut hunc Oppianicum aliud agentem ac nihil eius modi cogitantem ad hanc accusationem detraheret invito despondit ei filiam suam, illam quam ex genero susceperat, ut eum nuptiis adligatum simul et testamenti spe devinctum posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eius modi. Cum esset in aedibus armarium in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri, noctu duos conservos dormientis occidit in piscinamque deiecit; ipse armari fundum exsecuit et HS .x. et auri quinque pondo abstulit uno ex servis puero non grandi conscio. Furto postridie cognito omnis 180
suspicio in eos servos qui non comparebant commovebatur. Cum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, homines quonam modo fieri potuisset *requirebant*. Quidam ex amicis Sassiae recordatus est se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte dentatam et tortuosam venire serrulam qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa, perquiritur a coactoribus, invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto et aperte insimulato Stratone puer ille conscius pertimuit, rem omnem dominae indicavit; homines in piscina inventi sunt, Strato in vincula coniectus est, atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. Constituitur quaestio de furto. 181
Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni reciperata, occisis hominibus institutam esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est quod minus veri simile proferre potuistis? deinde, ut omittam cetera, triennio post

1 aliud *Sylvius*: aliquid *codd.* 5 posset *Manutius*: possit *codd.* 10 x *Manutius*: *om. codd.* 14 homines] homines quaerebant $\psi^2 a$ requirebant *Zielinski* (*in litteris ad me datis*): *om. codd.* (*cf. Class. Rev.* xix. 168 17 dentatam *Priscian.* (*K.* ii. 113): dentum (-tium *t*) *codd.* serrolam $\Sigma Bb\psi^1$ 18 circumsecari *Angelius*: circumsecare *codd.* (*etiam B*) 26 reciperata $\Sigma\psi^1 a$: recuperata *rett.* 29 possitis *Madvig*

mortem Oppianici de eius morte quaerebatur? Atque etiam incensa odio pristino Nicostratum eundem illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Postea cum illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum non in quaestionem detulit sed plane

65 182 ad supplicium dedidit. Post triennium igitur agitata denuo quaestio de viri morte habebatur. At de quibus servis? nova, credo, res obiecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? Itane tandem, mulier iam non morbo sed scelere furiosa, cum quaestionem habuisses Romae, cum de T. Anni, L. Rutili, P. Saturi, ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset satis quaesitum videri, eadem de re triennio post isdem de hominibus nullo adhibito non dicam viro, ne colonum forte adfuisse dicatis, sed bono viro, in fili

183 caput quaestionem habere conata es? An hoc dicitis—mihi enim venit in mentem quid dici possit, tametsi adhuc non esse hoc dictum mementote—cum haberetur de furto quaestio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, iudices, saepe multorum improbitate depressa veritas emergit et innocentiae defensio interclusa respirat, quod aut ei qui in fraude callidi sunt non tantum audent quantum excogitant, aut ei quorum eminet audacia atque proiecta est a consiliis malitiae deseruntur. Quod si aut confidens astutia aut callida esset audacia, vix ullo obsisti

4 cum *Lambinus*: quam *codd.* 6 detulit *Mommsen*: tulit *codd.* 7 dedidit *Arusian. s. v.* dedo: dedit *codd.* denuo *Halm*: denique *codd.* 8 at *Lambinus*: et *codd.* servis] habebatur *add. codd.*, *ego delevi* (*cf.* § 89) 13 habuisses Σψ²*a*: habuisset *Mμ* L. *om. a* 14 ceterorum Σ*a*: et ceterorum *Mμ* 18 es ψ²*a*: est *Mμ* 19 adhuc *Mμ*: ab hoc ψ*a* 20 esse hoc Σ*s*: esse *cett.* 24 in fraude *scripsi*: in fraudem Σ*s*: ad fraudem *Mμ* 27 ullo iis *a* (*contra B*)

modo posset. Vtrum furtum factum non est? At nihil clarius Larini. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? At is et ex serrula insimulatus et a puero conscio est indicatus. An id actum non est in quaerendo? Quae fuit igitur alia causa quaerendi? An id quod vobis dicendum est, et quod tum Sassia dictitavit: cum de furto quaereretur, tum Stratonem isdem in tormentis dixisse de veneno? Hem hoc illud est quod ante dixi: 184
mulier abundat audacia, consilio et ratione deficitur. Nam tabellae quaestionis plures proferuntur quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae quas tum obsignatas esse dixit; in quibus tabellis de furto nulla littera invenitur. Non venit in mentem primum orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquod dictum adiungere de veneno quod non percontatione quaesitum sed per dolorem expressum videretur? Quaestio de furto est, veneni iam suspicio superiore quaestione sublata; quod ipsum haec eadem mulier iudicarat quae, ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus adfecerat. Cum igitur de furto quaere- 185
retur, et eo furto quod ille sine controversia fecerat, tum ille de eo quod quaerebatur verbum nullum fecit? de veneno statim dixit, de furto si non eo loco quo debuit, ne in extrema quidem aut media aut aliqua denique parte quaestionis verbum fecit ullum? Iam videtis illam nefa- **66**

1 possit Σ*B* utrum] verum *a* 2 Larini Σ*a*: Larini fuit *M*μ 5 igitur alia Σψ^2*a*: alia igitur *cett.* vobis dicendum Σ*a*: dicendum vobis *M*μ 7 Stratonem . . . dixisse *aa*: Strato . . . dixit *M*μ 8 hem *scripsi*: item *aa*: en *M*μ 10 vobisque *Angelius*: nobisque *M*μ*a* 11 illae istae Σ*a* 12 nulla littera *aa*: littera nulla *M*μ 13 primum *aa*: primam *M*μ orationem *M*μ: in ratione Σ: in oratione $b^2\psi^2s$: *fort.* narrationem 14 aliquod dictum adiung. Σ*a*: aliquid (-quod ψ^2) adiung. dictum *M*μ 15 per dolorem Σψ^2*a*: dolore *M*μ 16 suspicio Σ*a*: suspicione *M*μ 17 ipsa Σ*a* 20 illum ut Σ 25 aliqua Σ*a*: in aliqua *M*μ

riam mulierem, iudices, eadem manu qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem dicite qui obsignarit unum aliquem nominatim. Neminem reperietis, nisi forte eius modi hominem quem ego proferri malim
186 quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius litteris conscriptas in iudicium adferes neque earum auctorem litterarum neque obsignatorem neque testem ullum nominabis? et quam tu pestem innocentissimo filio de matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto, in tabellis nihil est auctoritatis; quid? ipsa quaestio iudicibus, quid? amicis hospitibusque Oppianici quos adhibuerat antea, quid? huic tandem ipsi tempori cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nico-
187 strato? Quaero abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas, quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, iudices, in crucem esse actum exsecta scitote lingua; quod nemo Larinatium est qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium, sed, quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit ne condemnaretur extrema servoli voce morientis.

188 Quod hoc portentum, di immortales! quod tantum monstrum in ullis locis, quod tam infestum scelus et immane

3 qui *Baiter*: quis *Mμa* obsignavit *σ*, *ed. V* 4 nominatim Σ*a* : nominat *Mσ* : nominate *bψ* 6 T. *om.* Σ 8 afferes Σ, *ed. Mediol.* : afferas *cett.* 10 de *aa* : ex *Mμ* 11 hi] ii Σ comprobarunt Σ 14 reservata *Mμ* : servata Σ*a* 16 te ab Oppianici Σ 21 esse actum Σ*a* : actum esse *Mμ* 22 Larin. est Σ*a* : est Larin. *Mμ* 26 servuli (-ili *Mσ*) *Mμ* : serva Σ : servi *a* emorientis *coni. Müller* (*cf. Zielinski p.* 200) 28 illis Σ*b*[1]*s*

aut unde natum esse dicamus? Iam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis causis principio orationis meae de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis iniuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam, quae nondum ad huiusce vitae periculum sed ad commune familiae dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror, quarum illa cum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in privignorum funus nupsit. Praetereo quod A. Aurium cuius illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, cum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosset, eam sibi domum sedemque delegit in qua cotidie superioris viri mortis indicia et spolia fortu-
narum videret. Illud primum queror de illo scelere quod 189
nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni, quod iam tum recens suspiciosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata mater; nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum; quod si esset, certe postea deprehensa re non illa ut a viro improbo discessisset sed ut a crudelissimo hoste fugisset domumque illam in per-
petuum scelere omni adfluentem reliquisset. Non modo 190
id non fecit sed ab illo tempore nullum locum praetermisit in quo non strueret insidias aliquas ac dies omnis atque noctes tota mente mater de pernicie fili cogitaret. Quae primum ut illum confirmaret accusatorem filio suo, donis,

6 cupiditatem *a* 8 pertinebat *a* 12 quod A. *t*: quodam Σ: quod M. *s*: quod *Mμ* 16 de Σ*a*: ab *Mμ* 21 quod si Σ*a*: quod nisi *Mμ* 22 a viro improbo Σ*a*: ab improbo viro *Mμ* 24 scelere omni *Mμ*, *Arusian. s. v.* affluit illa re (*K.* vii. 457): scelere omnium Σ: scelerum omnium *a* 26 strueret (filio *add. t*) Σ*a*: instrueret *Mμ* atque Σ*a*: ac *Mμ* 27 tota mente Σ*b*²*a*: totas mente *Mμ* 28 accusatorem Σ: Oppianicum accusatorem *cett.*

muneribus, conlocatione filiae, spe hereditatis obstrinxit.
67 Ita quod apud ceteros novis inter propinquos susceptis inimicitiis saepe fieri divortia atque adfinitatum discidia vidimus, haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem eius ante duxisset. Ceteri novis adfinitatibus adducti veteres inimicitias saepe deponunt; illa sibi ad confirmandas inimicitias adfinitatis coniunctionem pignori fore putavit.
191 Neque in eo solum diligens fuit ut accusatorem filio suo compararet sed etiam cogitavit quibus eum rebus armaret. Hinc enim illae sollicitationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones, quibus finem aliquando non mulieris modus sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones, eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum; ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae; totius denique huius ab
192 illa est et inventa et adornata comparatio criminis. Atque his rebus cum instructum accusatorem filio suo Romam misisset, ipsa paulisper conquirendorum et conducendorum testium causa Larini est commorata; postea autem quam appropinquare huius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit ne aut accusatoribus diligentia aut pecunia testibus deesset, aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris
68 amitteret. Iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse existimatis? quod ego propter vicinitatem Aquinatium et Fabraternorum ex multis audivi et comperi; quos concursus

2 ita quod] itaque *codd. VR* 4 vidimus Σbψa : videmus *Mσ* 6 ante *Mμ* : antea Σa 8 adfinitates coniunctiones Σ 17 huius *Mμ* : eius Σa 18 ornata *s* 19 rebus] *hic desinit M* 20 misisset, ipsa Σψ^2a : ipsa misisset *cett.* et conducendorum *om. s* 21 quam Σψ^2a : cum *cett.* 24 mater] *reliquam partem orationis pallidiore atramento add.* Σ : *finem orationis 'noviter repertum' (ita monitum est in πφ) habent praeter bχψa novi testes Aπφ* 28 Fabraternorum *Beroaldus* : Afraternorum *codd.* : Alfaternorum *Gruter* (*cf. Plin. N. H.* iii. 5. 63)

in his oppidis, quantos et virorum et mulierum gemitus esse
factos? Mulierem quandam Larino advolare, usque a mari
supero Romam proficisci cum magno comitatu et pecunia
quo facilius circumvenire iudicio capitis atque opprimere
filium posset? Nemo erat illorum, paene dicam, quin 193
expiandum illum locum esse arbitraretur quacumque illa
iter fecisset, nemo quin terram ipsam violari quae mater
est omnium vestigiis consceleratae matris putaret. Itaque
nullo in oppido consistendi potestas ei fuit, nemo ex tot
hospitibus inventus est qui non contagionem aspectus
fugeret; nocti se potius ac solitudini quam ulli aut urbi
aut hospiti committebat. Nunc vero quid agat, quid molia- 194
tur, quid denique cotidie cogitet quem ignorare nostrum
putat? Quos appellarit, quibus pecuniam promiserit,
quorum fidem pretio labefactare conata sit tenemus. Quin
etiam nocturna sacrificia quae putat occultiora esse scelera-
tasque eius preces et nefaria vota cognovimus; quibus illa
etiam deos immortalis de suo scelere testatur neque intellegit
pietate et religione et iustis precibus deorum mentis, non
contaminata superstitione neque ad scelus perficiendum
caesis hostiis posse placari. Cuius ego furorem atque
crudelitatem deos immortalis a suis aris atque templis
aspernatos esse confido. Vos, iudices, quos huic A. Cluentio **69**
quosdam alios deos ad omne vitae tempus fortuna esse 195
voluit, huius importunitatem matris a fili capite depellite.
Multi saepe in iudicando peccata liberum parentum miseri-
cordiae concesserunt; vos ne huius honestissime actam
vitam matris crudelitati condonetis rogamus, praesertim
cum ex altera parte totum municipium videre possitis.

2 Larino advolare *scripsi* (*cf. supr. et* §§ 18, 25) : Larino atque illam *codd.* : Larinatim illim *Müller* : Larino adesse atque illam *Peterson* 5 possit $\Sigma^1\pi\phi$ 11 aut urbi] aut turpi $\Sigma A\pi\phi$ 13 nostrum *pauci dett.* : nostrorum *mei* 16 putat $\phi\chi$: putet *cett.* 24 quosdam alios $\Sigma A\pi\phi$: quos alios *t* : alios *cett.* : quasi aliquos *Classen* 26 parentium $A\phi t$ (*cf. Rosc. Am.* 67)

Omnis scitote, iudices—incredibile dictu est, sed a me verissime dicetur—omnis Larinatis qui valuerunt venisse Romam ut hunc studio frequentiaque sua quantum possent in tanto eius periculo sublevarent. Pueris illud hoc tempore et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in praesentia communi Italiae pace, non domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos aeque et eos quos praesentis videtis huius exspectatio iudici dies noctesque sollicitat.
196 Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur sed de totius municipi statu dignitate commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, iudices, hominis in communem municipi rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnis homines iustitia et fides. Praeterea nobilitatem illam inter suos locumque a maioribus traditum sic tuetur ut maiorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem adsequatur. Itaque eis eum verbis publice laudant ut non solum testimonium suum iudiciumque significent verum etiam curam animi ac dolorem. Quae dum laudatio recitatur, vos, quaeso, qui eam detulistis adsurgite.

197 Ex lacrimis horum, iudices, existimare potestis omnis haec decuriones decrevisse lacrimantis. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benivolentia, quanta cura est! Non illi in libellis laudationem decretam miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentis adesse et hunc praesentis laudare voluerunt. Adsunt Ferentani, homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate; Teano Apulo atque Luceria equites Romanos, homines honestissimos, laudatores videtis; Boviano totoque

3 possent *a* : possint (-it χ) *cett.* 6 communi Italiae pace *om.* π^1, *ed. Guar.* non *Madvig*: in *codd.* 7 tutum *Naugerius*: totum *codd.* 16 itaque iis b^2a : itaque χ : ita quis *cett.* 19 eam *a* : iam *cett.* 20 existumare ΣA 22-23 quam . . . cura est *om.* $b^1\chi\psi^1$ 23 laudationem decretam $b^2\psi a$: laudationum decreta *cett.* 26 Ferentani b^2a : Frentrani $\Sigma A\pi b^1$: Frentani $\phi\chi\psi$ Marrucini πb : Marrucinii *cett.* 28 honestissimos homines $b\psi$ Boviano *Beroaldus*: Boiano *codd.*

ex Samnio cum laudationes honestissimae missae sunt, tum
homines amplissimi nobilissimique venerunt. Iam qui in 198
agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent,
honesti homines et summo splendore praediti, difficile dictu
est quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab
uno sic diligi videntur ut hic ab his universis.

Quam doleo abesse ab huius iudicio L. Volusenum, 70
summo splendore hominem ac virtute praeditum! Vellem
praesentem possem P. Helvidium Rufum, equitem Romanum
omnium ornatissimum, nominare. Qui cum huius causa
dies noctesque vigilaret et cum me hanc causam doceret, in
morbum gravem periculosumque incidit; in quo tamen
non minus de capite huius quam de sua vita laborat. Cn.
Tudici senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium
ex testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe sed
maiore verecundia de te, P. Volumni, quoniam iudex es
in A. Cluentium, dicimus. Et ne longum sit, omnium
vicinorum summam esse in hunc benivolentiam confirmamus.
Horum omnium studium, curam, diligentiam meumque una 199
laborem, qui totam hanc causam vetere instituto solus
peroravi, vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater! Quam
caecam crudelitate et scelere ferri videtis, cuius cupiditatem
nulla umquam turpitudo retardavit, quae vitiis animi in
deterrimas partis iura hominum convertit omnia, cuius ea
stultitia est ut eam nemo hominem, ea vis ut nemo feminam,
ea crudelitas ut nemo matrem appellare possit. Atque
etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen
et iura mutavit, uxor generi, noverca fili, filiae paelex; eo

3 Larinate Σ*A* pecuarias *Manutius*: pecuniarias *codd.* 4 et . . . praediti *om.* b^1 6 iis Σχ*a* 7 quam doleo *Classen*: quando *codd.* Volusenum *Naugerius*: Volusienum *codd.* 9 posse *ed. Guar.* 15 ex *Graevius*: et (*om.* *a*) *codd.* 19 omnium horum *s* 21 vostramque Σ*A* 22 atque Σ*A*πφ 23 crudelitatem et sceleri Σ*A* 29 pelex Σ: pellex *cett.*

iam denique adducta est uti sibi praeter formam nihil ad
200 similitudinem hominis reservarit. Qua re, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a fili sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum, patimini matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem bonitatem virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam aliorum facto et cupiditate excitatam spe vestrae aequitatis erigere animum et paulum respirare a metu coepit, cui posita sunt in vobis omnia, quem servatum
201 esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. Orat vos Habitus, iudices, et flens obsecrat ne se invidiae quae in iudiciis valere non debet, ne matri cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis, ne Oppianico, homini
71 nefario, condemnato iam et mortuo condonetis. Quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio adflixerit innocentem, ne iste miser, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. Quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset sed multorum medicamentum maerorum; postremo etiam fortasse mater exsequias illius funeris prosecuta mortem se fili lugere simulasset. Nunc vero quid erit profectum nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum conservata, mors sepulcro patris privata esse videatur?
202 Satis diu fuit in miseriis, iudices, satis multos annos ex

1 uti $\Sigma A\pi\phi t$: ut *cett.* 2 homini $\Sigma A\pi$ reservaret $\Sigma A\pi a$ 3 prohibite *a* 6 vostra $\Sigma\psi$ 7 bonitatem] veritatem $b^2\psi^? a$ 19 miser, iudices, si $b\chi\psi$ in vita remanebit $Ab\psi$: vitare manebis Σ: vita (et vita $\phi\chi$) remanebit *cett.* 20 queretur (-itur b^1) $b^2\chi\psi$: quereretur *cett.* 23 maerorum *Incerti art. gramm. fragm.* § 149 (*ed. Eichenfeld p.* 102): laborum *codd.* 24 fortasse *Landgraf*: fortassis *codd.* (*cf.* § 144) 25 se *om. a*

invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus praeter parentem fuit cuius animum *non* iam expletum putemus. Vos qui aequi estis omnibus, qui ut quisque crudelissime oppugnatur eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium, restituite incolumem municipio; amicis, vicinis, hospitibus quorum studia videtis reddite, vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, iudices, vestrae dignitatis, vestrae clementiae; recte hoc repetitur a vobis ut virum optimum atque innocentissimum plurimisque mortalibus carum atque iucundum his aliquando calamitatibus liberetis, ut omnes intellegant in contionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

1 iniquos Σ*ABπ* parentum Σ*A* 2 animum non *bχψ* : animum Σ*ABπφ* : non animum *a* putemus *B* : esse putemus *cett.* (*cf. Zielinski p.* 164) 10 carum] carissimum *Lambinus* iucundum *Peterson* : iucundissimum *codd.*

M. TVLLI CICERONIS

IN L. CATILINAM

ORATIO

SIGLA

C = cod. Cluniacensis 498, nunc Holkhamicus 387, saec. ix (*continet* I §§ 1–5 Quo usque . . . iam pridem, §§ 17–ii. 11 viderem . . . quacumque, §§ 15–iii. 1 ne mihi sit . . . ac resti, §§ 9–19 huius . . . urbis atque, §§ 23–27 ac miserrimo . . . condicio, iv. §§ 8–15 constituta . . . quo studio)
A = cod. Ambrosianus, C. 29 inf., saec. x
V = cod. Vossianus, Lat. O. 2, saec. xi
a = cod. Laur. XLV. 2, saec. xiii
h = cod. Harleianus 2682, saec. xi
b = cod. Benedictoburanus, nunc Monacensis 4611, saec. xii
l = cod. Harleianus 2716, saec. x/xi (*om.* ii. §§ 8–24 incredibile . . . cohortem)
s = cod. Salisburgensis, nunc Monacensis 15964, saec. xi.
o = cod. Oxon., Coll. Corporis Christi 57, saec. xii
t = cod. Tegernseensis, nunc Monacensis 19472, saec. xi
u = cod. Egmontanus, nunc Bruxellensis 10060, saec. xi
x = cod. Laur. L. 45, saec. xi
α = codd. (*C*) *A Va*
β = codd. *b* (*l*) *s* in Orr. i–iii : in Or. iv. = *bs*
γ = codd. *otux*

i = cod. Indersdorfensis nunc Monacensis 7809, saec. xii.

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO

QVA L. CATILINAM EMISIT

IN SENATV HABITA

Qvo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? I
quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem 1
sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum
praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi,
nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus
habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque move-
runt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam
horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non
vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi
fueris, quos convocaveris, quid consili ceperis quem no-
strum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus 2
haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo
vero etiam in senatum venit, fit publici consili particeps,
notat et designat oculis ad caedem unum quemque no-
strum. Nos autem fortes viri satis facere rei publicae
videmur, si istius furorem ac tela vitamus. Ad mortem te,
Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te
conferri pestem quam tu in nos omnis iam diu machinaris.
An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. 3
Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae

2 nos *om. A et Iulius Victor* (*Rhet. M. p.* 439): *post* diu *hab. bs* 8 tuam *om. CAV* 16 vitamus *CAV*: vitemus *cett.* 18 pestem *a* (*C pr. scr.*): pestem istam *cett.* (*C corr. m.* 1) nos *om. A* (*in lac.*) *V* omnis *om. γ*: omnis iam diu *om. bs*

privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave, non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte,
2 consules desumus. Decrevit quondam senatus uti L. Opi-
4 mius consul videret ne quid res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim eius modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque con-
5 demno. Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata, crescit in dies singulos

1 Catilinam *Aah*, *Quintil.* viii. 4. 13: Catilinam vero *C cett.* 2 perferremus *C* 3 quod C.] quodque *CAah*: quod Q. *Vβγ* 7 habemus *a*: habemus enim *hβγ* 8 et grave *sup. lin. in C* (m^1): *om. AV* 10 uti *CAVh*: ut *aβγ* 13 avo *om. oux*: natus *t* 14 maioribus] a maioribus *hγ* 18 vero *om. ah* 20 eius *CAV*: huiusce *ah*: huius *βγ* verum *a* (C^1)o^1u: verum tamen *cett.* (C^2) 22 te interfectum esse *ah*: interfectum te esse (esse te *o*) *βγ* 25 non *ah*; me non *βγ* 26 sed iam *a*o^1: sed etiam *cett.*

hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem
ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu
videtis intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae
molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici
iussero, credo, erit verendum mihi ne non hoc potius
omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum
esse dicat. Verum ego hoc quod iam pridem factum esse
oportuit certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum
denique interficiere, cum iam nemo tam improbus, tam
perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure
factum esse fateatur. Quam diu quisquam erit qui te 6
defendere audeat, vives, et vives ita ut nunc vivis, multis
meis et firmis praesidiis obsessus ne commovere te contra
rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures
non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque
custodient.

Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, 3
si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata
domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest,
si inlustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam men-
tem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum.
Teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia
omnia, quae iam mecum licet recognoscas. Meministine 7
me ante diem XII Kalendas Novembris dicere in senatu
fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI
Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque
administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo
res tanta tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod
multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in

3 videtis *ah*: videmus *βγ* 4 iam *om. Quintil.* ix. 3. 19, *sup. lin. hab. Ao* 9 interficiam te *γ* 9, 10 nemo tam perditus *AV* 12 sed vives *Weiske* nunc *aho*: *om. cett.* 13 obsessus *ah*: oppressus *βγ* commovere te] commovere *ao* 18 coetus *a*: coeptus *hβγ* 19 tuae *om. AVot* 20 lustrantur *Nonius p.* 335. 33 25 VI *at*: III *u*: VIII *hio*: VIIII *bs* 28 tam atrox *om. AV*

senatu caedem te optimatium contulisse in ante diem v
Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis
Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum
reprimendorum causa profugerunt. Num infitiari potes
te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circum-
clusum commovere te contra rem publicam non potuisse,
cum tu discessu ceterorum nostra tamen qui remansis-
8 semus caede contentum te esse dicebas? Quid? cum
te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum
nocturno impetu esse confideres, sensistin illam coloniam
meo iussu meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam?
Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas quod *non* ego
non modo audiam sed etiam videam planeque sentiam.
4 Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem; iam
intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad
perniciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter
falcarios—non agam obscure—in M. Laecae domum; con-
venisse eodem compluris eiusdem amentiae scelerisque
socios. Num negare audes? quid taces? Convincam, si
negas. Video enim esse hic in senatu quosdam qui tecum
9 una fuerunt. O di immortales! ubinam gentium sumus?
quam rem publicam habemus? in qua urbe vivimus? Hic,
hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis
terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro
omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis
terrarum exitio cogitent. Hos ego video consul et de re
publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat,
eos nondum voce volnero! Fuisti igitur apud Laecam illa

6 commovere te] commoveri te (*om.* te o^1) *AVo* contra rem p. *om. AV* 8 te *om.* bh^1, *ante* contentum *hab.* ah^2 9 te *a*: tu te *cett.* 10 sensistin *ah*: sensistine *βγ* 12, 13 non ego non modo *Halm*: ego non modo non *V*: ego non modo *cett.* 14 tandem mecum *ah* 22 in qua urbe vivimus, quam rem p. habemus *ah* *contra Donatum ad Ter. Andr.* iv. 5. 51 *et Mart. Cap.* (*Rhet. M. p.* 471) 24 nostro *ah*: nostrum *Vβγ* 25 de orbis *ah*: orbis *βγ* 26 hos *ah*: hosce *βγ*

nocte, Catilina, distribuisti partis Italiae, statuisti quo quemque proficisci placeret, delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres, discripsisti urbis partis ad incendia, confirmasti te ipsum iam esse exiturum, dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani qui te ista cura liberarent et se illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lecto interfecturos esse pollicerentur. Haec ego omnia vixdum etiam coetu vestro 10 dimisso comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi, exclusi eos quos tu ad me salutatum mane miseras, cum illi ipsi venissent quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere **5** aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. Nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnis tuos, si minus, quam plurimos; purga urbem. Magno me metu liberaveris, modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam. Magna dis im- 11 mortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. Quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis nullo tumultu publice concitato; denique, quotiens-

4 paulum *a*: paululum *hβγ* 5 quoad *Hirschfelder* 6 se *ah*: sese *βγ* 7 lecto *AVt*, *Probus K.* iv. 29, *Claudius Sac. K.* vi. 481: lectulo *cett.* esse *om. a* 9 meam *om. a* 18 liberaveris *Lambinus*: liberaberis *AV*: liberabis *cett.* modo *AV*: dum modo *cett.* 23 horribilem] terribilem *V* (*voc.* terribilem *post* gratia *hab. A*)

cumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse
12 coniunctam. Nunc iam aperte rem publicam universam petis, templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium et vastitatem vocas. Qua re, quoniam id quod est primum, et quod huius imperi disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei publicae.
13 Quid est, Catilina? num dubitas id me imperante facere quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exsilium? Non iubeo,
6 sed, si me consulis, suadeo. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit. Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adulescentulo quem corruptelarum inlecebris inretisses non aut ad audaciam ferrum aut ad
14 libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper cum morte superioris uxoris novis nuptiis locum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulavisti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata

5 Italiam *a*: Italiam denique *hβγ* et *ah*: ac *βγ* 8 lenius ad *ah*: lenius et ad *cett.* 12 tuorum comitum *del. Halm* 19 non oderit] te *ante* non *add. at*, *post* non *h* 21 haeret in fama *Ant. Augustinus*: haeret (inhaeret *h*) infamiae (-ia *a*) *codd.*: inhaeret in fama *Madvig* 23 afuit *V*: abfuit *cett.* 26 locum *ah*: domum *βγ* vacuefecisses] vacuumfecisses *a*: vacuefecisti *h* 27 cumulavisti *Wüst*: cumulasti *codd.* 28 sileri *aho*: *om. cett.*

esse videatur? Praetermitto ruinas fortunarum tuarum quas omnis proximis Idibus tibi impendere senties: ad illa venio quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi haec lux, Catilina, 15
aut huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias esse horum neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo, manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse, sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum sed Fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto—neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa postea—quotiens tu me designatum, quotiens vero consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas ut vitari posse non viderentur parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! Nihil agis, nihil adsequeris, neque tamen conari ac velle desistis.
Quotiens iam tibi extorta est ista sica de manibus, quotiens 16
excidit casu aliquo et elapsa est! Quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere. Nunc vero quae 7
tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis

2 proximis Idibus tibi impendere *Aah* : impend. tibi (tibi impend.) prox. Id. *cett.* 4 tuam *om. AV* 7, 8 horum esse *h* : horum *ot* 8 qui nesciat] qui sciat A^1 : quin sciat *a* : qui non sciat *h* 12 tuum *om.* ao^1u fortunam *vulg.* 14, 15 quotiens vero *om. a* : quotiens me *bs* : quotiens *h* 15 conatus es] voluisti *βx* 17, 18 nihil agis *om.* $\beta o^1 tx$ 18 adsequeris *AV* : adsequeris, nihil moliris *cett.* (*cf.* § 8) 19 tibi iam *ah* quotiens *ah* : quotiens vero *cett.* 20 elapsa est] tamen ea carere diutius non potes *add. codd.* (*ex* § 24), *del. Heumann* 21 ac] aut (ut *V*) *AV* 26 totque ex *a*

exspectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem
17 animo tibi ferendum putas? Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallem: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas quorum mentis sensusque volneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ratione ulla placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudi-
18 cium sequere nec vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quaestiones verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen ut potui tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod

6 tibi *ah* : hoc tibi *βγ* 8 arbitrare *V*: arbitraris. c. *A* 15 neque eos] nec eos *bs*: neque illos *V* ratione ulla *ah* : ulla ratione *βγ* 16 tu opinor *Cobet* 17, 18 odit ac *om. a* 18 diu nihil te *CAV*: diu de te nihil *a* : de te diu nihil *t* : diu nihil de te *cett.* 21 agit] ait *ahlou* 22 existit *CAV* 25 evertendas *ou* : evincendas *βx* : vincendas *at* : devincendas *h*

a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.' 8
Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare 19
debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te in custodiam dedisti, quod vitandae suspicionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? A quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meae te adservarem rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, quia magno in periculo essem quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti. A quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere qui se ipse iam dignum custodia iudicarit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori 20
aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam fugae solitudinique mandare?

'Refer' inquis 'ad senatum'; id enim postulas et, si hic ordo placere sibi decreverit te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intellegas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silen-

4 ut] ita ut *aho*^{2} 6 tu te *CAVb*: tu te ipse *cett.* 7 ad *a*, *Servius ad Aen.* i. 24: apud *cett.* 11 quia *ah*: qui *βγ* 14 M. Metellum] Metellum *a*: M. Marcellum *cett.* 15 te *om. a* 18 ipse *a*: ipsum *cett.* 24 placere sibi *CAV*: *om.* sibi *a*: sibi placere *cett.* 27 ex urbe] de urbe *t*: de turba *CAV* 29 quid est *a*: quid est Catilina *cett.*

tium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem 21 loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adulescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant, neque hi solum quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam ut te haec quae vastare iam pridem studes relinquentem usque ad portas prosequantur.

9 Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat, tu ut
22 umquam te corrigas, tu ut ullam fugam meditere, tu ut ullum exsilium cogites? Vtinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est tanti, dum modo tua ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a
23 furore revocarit. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis

2 at *ao*[2]: ac *cett.* 5 senatus *hoc loco hab. ah*: *post* optimo *βγ* 10 circumstant *ah*: stant circum (-ca *l*) *cett.* tu et] et tu *CAVt*: *fort.* tu *delendum* 14 vastare *hoc loco hab. ah*: *post* pridem *cett.* 18 ullum *om. lγ* 19 duint *C*: duent *a*: dent *h*: donent *AV*: donarent *cett.* tametsi *aho*[2]: etsi *cett.* 23 ista tua *hβo* 26 is es . . . ut te] sis (scis *a*) . . . si te *a* (*contra Quintil.* ix. 3. 62) 27 pudor umquam *Quintil.* 28 revocaverit *Vhou et Quintil.*

invidiam, recta perge in exsilium; vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis iveris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos civis, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam 24 sciam esse praemissos qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati, cui sciam pactam et constitutam cum Manlio diem, a quo etiam aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium sceleratum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa carere diutius possis quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium 10 transtulisti? Ibis tandem aliquando quo te iam pridem 25 tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. Hic 26 tu qua laetitia perfruere, quibus gaudiis exsultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! Ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum verum

1 recta *au*: rectam *βtx*: recte *o*: recta via *h* 2 si id feceris *om. CAV* 3 iveris *Zielinski*: ieris *codd.* 8 isse *aho*^{2}: esse *cett.* 10 cui *Gulielmius*: cum (cum sciam iam *a*) *mei*: cui iam *Müll.* 12 confido perniciosam *ah*: perniciosam esse confido *cett.* 13 sceleratum *scripsi* (*cf.* obsceno sacrario *Liv.* xxxix. 15): scelerum *a*: scelerum tuorum *cett.*, *del. Halm* 18 ista tua *absh* 27 *post* videbis *add. K* (*i.e. Kaput*) *a* (*sup. lin. C*) 29 ad obsidendum . . . solum *om. CAV*

etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem
somno maritorum verum etiam bonis otiosorum. Habes
ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris,
inopiae rerum omnium quibus te brevi tempore confectum
27 esse senties. Tantum profeci, cum te a consulatu reppuli,
ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam
posses, atque ut id quod esset a te scelerate susceptum
latrocinium potius quam bellum nominaretur.

11 Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam
patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso,
diligenter quae dicam, et ea penitus animis vestris menti-
busque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita
mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica
loquatur: 'M. Tulli, quid agis? Tune eum quem esse
hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem
exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem
sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et
civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus
ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne
hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo sup-
plicio mactari imperabis? Quid tandem te impedit? mosne
28 maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica
perniciosos civis morte multarunt. An leges quae de
civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam
in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenue-
runt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero
populo Romano refers gratiam qui te, hominem per te co-
gnitum, nulla commendatione maiorum tam mature ad sum-
mum imperium per omnis honorum gradus extulit, si propter

3 tuam *hoc loco hab.* a, *om.* h, *post* patient. o, *post* illam *cett.* 5 profeci tum cum a : profectum cum *Diomedes K.* i. 392 (*contra Charis. K.* i. 226, *Dosith. K.* vii. 419) 7 esset] est *Vbs* a te *ah* : abs te *βγ* 11 diligenter *om.* a 12 patria mea *Quintil.* ix. 2. 32, *Isid. Origg.* ii. 13. 1 14 sic loquatur *Quintil.* 19 nonne] non *Lambinus* 20 vincla a : vincula *cett.* 25 qui a : ii (hi) qui *cett.* 27 refers a : referes *cett.*

invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum
neglegis. Sed si quis est invidiae metus, non est vehemen- 29
tius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac ne-
quitiae pertimescenda. An, cum bello vastabitur Italia,
vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas
invidiae incendio conflagraturum? His ego sanctissimis 12
rei publicae vocibus et eorum hominum qui hoc idem
sentiunt mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc opti-
mum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte
multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non
dedissem. Etenim si summi viri et clarissimi cives Satur-
nini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium
sanguine non modo se non contaminarunt sed etiam hone-
starunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida
civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret.
Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo fui
semper ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam
putarem. Quamquam non nulli sunt in hoc ordine qui 30
aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident
dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt
coniurationemque nascentem non credendo conroborave-
runt; quorum auctoritate multi non solum improbi verum
etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et
regie factum esse dicerent. Nunc intellego, si iste, quo
intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stul-
tum fore qui non videat coniurationem esse factam, nemi-
nem tam improbum qui non fateatur. Hoc autem uno
interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper
reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si sese

2 non *codd. mei*: num *pauci dett.* 9 factu *C²Vabho*: factum *C¹A*: facto *cett.* 11 summi viri et clar. cives *βγ*: summi et clar. viri cives (-vis *CA*) *CAVh*: summi et clarissimi viri *a* 14 mihi verendum *Al* 15 mihi *om. a* 16, 17 fui semper *ah*: semper fui *βγ* 19 vident *C¹*: *fort.* vident . . . dissimulant 22 auctoritate multi *a*: auctoritatem secuti multi (multi sec. *h*) *cett.* 26 qui non] quin *ah* (*contra Priscian. K.* iii. 246) factam esse *a* (*contra Priscian.*) 29 sese *CAV*: se *cett.*

eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis verum etiam
13 stirps ac semen malorum omnium. Etenim iam diu, patres
31 conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Nunc si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Vt saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque adflictantur, sic hic morbus qui est in re publica relevatus istius poena vehementius reliquis vivis
32 ingravescet. Qua re secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

33 Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere

7 nunc *scripsi*: hic *CAVβtx*: quod *ahou*: *fort.* hoc 13 biberunt *a*: biberint *cett.* 16 ingravescit *βux*[1] 17 quod *a*: id quod *cett.* 18 discernantur *βux* 19 praetoris urbani] pr. urbis *CA* (urb' *C*): p. r. *Va*: *om.* *t* 28 ominibus *Paris.* 15138 *in mg.*: omnibus *cett.* 29 cum tua *ah*: et cum tua *βγ*

ad impium bellum ac nefarium. Tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperi vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

1 tu *ah* : tum tu *βγ*   4 tuis *α* : tuis aris (sacris *o*) *cett.*   5 omnium *ah*o^2 : *om. cett.*

M. TVLLI CICERONIS

IN L. CATILINAM ORATIO SECVNDA

HABITA AD POPVLVM

I Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem
1 audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molien-
tem, vobis atque huic urbi ferro flammaque minitantem
ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem
verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit.
Nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moeni-
bus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem
unum huius belli domestici ducem sine controversia vici-
mus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur,
non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra
domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est,
cum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste nullo
impediente bellum iustum geremus. Sine dubio perdidi-
mus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis
2 insidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod vero
non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis
egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod
incolumis civis, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem
illum maerore esse adflictum et profligatum putatis? Iacet
ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque ab-
iectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad

3 ferro flammaque *a* : ferrum flammamque *cett.* minitantem *CAah* : minantem *V cett.* 5 abit *C* 7 comparatur *ah* 11 pertimescemus *ahlγ o²* : pertimescimus *CAVo¹* : perhorrescemus *b* 12 cum ex (ex *sup. lin. in l*) urbe est expulsus *β* 13 iustum *om. bs* gerimus *Abx* 20 prostratus, Quirites *a(C¹)h* : prostratusque est *cett.* *C²*

hanc urbem quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

2 3 Ac si quis est talis qualis esse omnis oportebat, qui in hoc ipso in quo exsultat et triumphat oratio mea me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperi severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non crederent, quam multos qui propter stultitiam non putarent, quam multos qui etiam defenderent, quam multos qui propter improbitatem faverent? Ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae verum etiam vitae periculo sustulissem. 4 Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus etiam tum re probata si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi ut tum palam pugnare possetis cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam illud moleste fero quod ex urbe parum comitatus exierit. Vtinam ille omnis secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit quem amare in praetexta coeperat, Publicium

2 mihi laetari *ah* : laetari mihi *cett.* 8 Quirites *aht* : *om. cett.* 12 quam . . . putarent *post* defenderent *hab. CAVh*, *om. a* (*cf. Zielinski p.* 202) : *del. Halm* 14 quam . . . faverent *del. Bloch* 17 ne vobis quidem omnibus *a* : rem quidem omnibus vobis *CAV* : re quid ne vobis omnibus *h* : ne vobis quidem omnibus re *βγ* : re ne vobis quidem omnibus *Lambinus* 18 re probata *scripsi* : reprobatam *C* : rei p. probatam *V* : *om. A in* 10 *litt. lac.* : probata *cett.* 22 Quirites *om. a* : Quirites, hostem *h* 23 quod *pauci dett.* : qui *mei* illud *om. βx* : illud etiam *h* 26 praetexta *ι* : praetexta (-tata *A*) calumnia (*fort. ex* K *cf.* I. 26) *cett.*

et Minucium quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat: reliquit quos viros, quanto aere alieno, quam valentis, quam nobilis!
3 5 Itaque ego illum exercitum prae Gallicanis legionibus et hoc dilectu quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex eis qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos qui exercitum deseruerunt pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis quod quid cogitent me scire sentiunt neque
6 tamen permoventur. Video cui sit Apulia attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? Ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

4 Quod exspectavi, iam sum adsecutus ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si quis est qui Catilinae similis cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. Vnum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum

4 prae] pro *cod. Lambini*: ex *cett.* 6 et ex his iis (*AV*) *ah*: et prae his *coni. Müller* 17 cogitant *a* 21 delata *βx* 23 hi *om. a* 28 si *del. Madvig* 29 lenitati *ah*: lenitatis *βγ*

tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam 7
rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! Vno me hercule Catilina exhausto levata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est, quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quae 8
tanta umquam in ullo iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum conlegerat! Nemo non modo Romae sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit. Atque 5 9
ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus frigore et fame et siti et vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc 10

3 urbis *ah*: huius urbis *lγ*: urbis huius *bs* 4 levata *ah*: relevata *βγ* 14 ullo *ah*: ullo homine *βγ* 20 ne ullo quidem *unus cod. Halmii et cod. S. Marci* 255: ne ullo (nullo *unus det.*) *cett.* 25 esse fateatur *ahotu*: *om. cett.* 30 consumeret *aho*[2]: consumerentur *cett.*

vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatum, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae et tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa quae erat in abundantia libido permanet. Quod si in vino et alea comissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertis homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientis vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris eructant sermonibus suis caedem bonorum
11 atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla enim est natio quam pertimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt quacumque ratione sanabo, quae resecanda erunt non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant aut quiescant

5 et *ah*: ac *βγ* 7 obliguriérunt *cod. Mureti* pridem] deseruit *add. ao²*: defecit *add. x²* 9 manet *βx* 13 ebrios *ah*: ebriosos *βγ* mihi *om. β* 22 est enim *Vβγ* 25 intus insidiae sunt *om. CAV* 31 manare *Manutius*

11 aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.]

6 12 At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eicerem qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit. Quin hesterno die, cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit, quis salutavit, quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum ad quam ille accesserat nudam atque inanem reliquerunt. 13 Hic ego vehemens ille consul qui verbo civis in exsilium eicio quaesivi a Catilina in nocturno conventu ad M. Laecam fuisset necne. Cum ille homo audacissimus conscientia convictus primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci eo quo iam pridem pararet, cum arma, cum securis, cum fascis, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam cui ille etiam sacrarium domi suae fecerat scirem esse praemissam. 14 In exsilium eiciebam quem iam ingressum esse in bellum videram? Etenim, credo, Manlius iste centurio

1 et in eadem] in eadem *AVo* 3 Quirites *om. ah* eiectum esse Catilinam *scripsi*: in exsilium *ante* esse *add. a, post* Catilinam *h, ante* eiectum *cett.* 7 paruit, ivit *Graevius* 8 quin *scripsi*: qui *AVo*[2]: quid ut *ah*: qui (quod *o*[1]) ut *cett.*: *fort.* Quirites 9 convocavi *aho*: vocavi *cett.* 17 in] an *ah et Schol. Gron.*: an in *o*: *om. Priscian. K.* iii. 249, 275 19 ubi fuisset *om. x et Priscian. K.* iii. 250 20 in proxima *βx*: proxima *Priscian.* 25 sacrarium *x*: scelerum *post* sacr. *add. ahot, ante* sacr. *β* 27 videram *AV*: videbam *cett. et Diomedes K.* i. 470

qui in agro Faesulano castra posuit bellum populo Romano
suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem
exspectant, et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt,
7 non in haec castra confert. O condicionem miseram
non modo administrandae verum etiam conservandae rei
publicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis
meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sen-
tentiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi
abiecerit, et ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam
atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis
audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia,
non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus innocens
in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur: et
erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum sed miserum,
me non diligentissimum consulem sed crudelissimum tyran-
15 num existimari velint! Est mihi tanti, Quirites, huius in-
vidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo
a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur.
Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exsilium.
Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego ab dis
immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae relevandae
causa ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in
armis volitare audiatis, sed triduo tamen audietis; multoque
magis illud timeo ne mihi sit invidiosum aliquando quod
illum emiserim potius quam quod eiecerim. Sed cum sint
homines qui illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant,
16 idem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti
qui Catilinam Massiliam ire dictitant non tam hoc que-
runtur quam verentur. Nemo est istorum tam misericors
qui illum non ad Manlium quam ad Massiliensis ire malit.

4 confert *AVb*: conferet *cett.* 9 et ex] ex *βx*: et *o*¹ ac *ah*: et *cett.* 10 atque exsilium *Aah* 14 miserum] timidum *βhx* (*contra Priscian.* K. iii. 246 20 ab *a*: a *cett.* 21 levandae *x et Schol. Gron.* 25 potius *om. CAV*

Ille autem, si me hercule hoc quod agit numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exsulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur.

Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de eo hoste 8 17 qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque id qua re fieri non possit, si iam me audire volent, intellego. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam consili atque orationis meae, si quam potero, adferam. Vnum 18 genus est eorum qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima —sunt enim locupletes—voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites de possessione detrahere, adquirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum? Quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putes? an tabulas novas? Errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferuntur, verum auctionariae; neque enim isti qui possessiones habent alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines

8 quem γ: *om.* *aβh* 11 posset *βtux et Schol.* 13 si iam me *scripsi*: si a me *CAah*: si me *cett.* volent *ah*: volunt *βγ* 25 putes *a*(*C*¹)*h*: putas *cett.* (*C*²) 27 proferentur γ

minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota
9 facturi contra rem publicam quam arma laturi. Alterum
19 genus est eorum qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, honores quos quieta re publica desperant perturbata se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut desperent id quod conantur se consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam *ordinum*, maximam multitudinem, magnas praeterea militum copias; deos denique immortalis huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentis auxilium esse laturos. Quod si iam sint id quod summo furore cupiunt adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupiverunt, consules se aut dictatores aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere quod, si adepti sint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit
20 necesse? Tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum; quo ex genere iste est Manlius cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex eis coloniis quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen ei sunt coloni qui se *in* insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis lectis, familiis magnis, convi-

6 se consequi *ah*: consequi se *βγ* 9 id *post* se *hab. βγ* 12 ordinum *supplevi*: *om. codd.* maxima multitudine *a*: in maxima multitudine *Halm* 13 militum copias *ah*: copias militum *cett.* 16 cum summo $C^1γ$ 18 consules se *ah*: se consules *cett.* 20 sit concedi *a* 22 iste est *ah*: est ipse *cett.* 23 hi *om. βx* 24 quas *a*: quas Faesulas *cett.* 26 ei sunt] insunt *Eberhard* in *Ernesti*: *om. codd.* 28 praediis] praesidiis *Aaou* lectis *a*: lecticis *cett.*

viis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt ut, si salvi esse velint, Sulla sit eis ab inferis excitandus: qui etiam non nullos agrestis homines tenuis atque egentis in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque in eodem genere praedatorum direptorumque pono, sed eos hoc moneo, desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati ut iam ista non modo homines sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. Quartum 10 genus est sane varium et mixtum et turbulentum ; qui iam 21 pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant, qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum defetigati permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acris quam infitiatores lentos esse arbitror. Qui homines *quam* primum, si stare non possunt, conruant, sed ita ut non modo civitas sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intellego quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis quam si soli pereant arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, deni- 22 que omnium facinerosorum. Quos ego a Catilina non revoco; nam neque ab eo divelli possunt et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero verum etiam genere ipso atque vita quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu ; quos pexo capillo, nitidos, aut imberbis aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos,

2 eis ab] ab *a* : ab his *h* 5 utrosque *oh* : Quirites (Quirites utrosque o^2) *cett.* 14 proscriptione *ah* : proscriptionibus $\beta\gamma$ defetigati $A^1 tux^1$: defaet. *a* : defat. CA^2 *cett.* 17 quam *Halm* : *om. codd.* 21 pereunt *ah* 24 divelli ab eo $\beta\gamma$

non togis; quorum omnis industria vitae et vigilandi labor
23 in antelucanis cenis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari neque saltare et cantare sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt. Qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. Verum tamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Appenninum atque illas pruinas ac nivis perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

XI
24 O bellum magno opere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus. Et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque
25 egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas quae inter se confligunt contendere velimus, ex eo ipso quam valde illi iaceant intellegere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus;

1 vitae] vita *ah* 22 urbes] vires *Muretus*: arces *Garatoni* 25 rebus omnibus γ 26 Romanis] R. *ahls*: R. P. *b*: R. populo *oux*

hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In eius modi certamine ac proelio nonne, si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? **12** 26 Quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea dixi, vestra tecta vigiliis custodiisque defendite; mihi ut urbi sine vestro metu ac sine ullo tumultu satis esset praesidi consultum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae facile urbis suas finisque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi aut opprimet hominem aut eius omnis motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27 Nunc illos qui in urbe remanserunt atque adeo qui contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit ut id quod

2 hinc denique] hinc γ (*contra Isidorum Origg.* ii. 21. 5) 5 copia *bh et Isidorus* : copiae *cett.* 8 si *ah* : etiam si *cett.* 11 antea dixi] ante *cod. Mureti* custodiis vigiliisque γ (*cf.* iii. 29) 12 metu] mutu *C* : *om. h* : motu *βx* 16 manum certissimam *ah* (cert. man. *h*) : manum fortissimam certissimamque *β* : fortissimam manum et cert. *o* : maximam manum et cert. *tux* 20 omnis eius *oux* 26 nati *om. aβ* (*contra Claud. Sac. K.* vi. 445) 27 monitos eos *h*γ : monitos esse *Claud. Sac.* 28 spectavit *C*

latebat erumperet. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit cuius ego non modo factum sed vel inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantis, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

13 Atque haec omnia sic agentur ut maximae res minimo
28 motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes
29 salvi esse possitis. Quae quidem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defen-

4 portae *γ* 5 conivere (commovēre *x*) possum *tux et Schol.*, *Probus K.* iv. 35, *Claud. Sac. K.* vi. 487: consulere sibi possunt *cett.* 6 sed vel *bs*: sed ne (ne quid *o*) *alo*: sed *hux* 8 consulem vigilantem *h* 12 agentur *oh*: agentur, Quirites *cett.* 21 videtur *hβux*: videretur *aot*

dunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis ut, quam urbem pulcherrimam florentissimam potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

2 florentissimam potentissimamque (-mamque et potent. *o*) *Chγ*: florentissimamque *AVaβ*

M. TVLLI CICERONIS

IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA

HABITA AD POPVLVM

I

1 REM publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperi, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et
2 vobis conservatam ac restitutam videtis. Et si non minus nobis iucundi atque inlustres sunt ei dies quibus conservamur quam illi quibus nascimur, quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta condicio et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum qui hanc urbem condidit ad deos immortalis benivolentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignis circumdatosque restinximus, idemque gladios in rem publicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a iu-
3 gulis vestris deiecimus. Quae quoniam in senatu inlustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter ut et quanta et quam manifesta et qua ratione investigata et comprehensa sint vos qui et ignoratis et exspectatis scire possitis.

v

18 rettudimus (retu-) *ax* : retrosimus *h* : retrudimus *bstou* 20 breviter *ah* : breviter, Quirites, $\beta\gamma$ 21 et quam manifesta *om. at* 22 qui et *abu* : et qui *h* : qui *cett.*

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios huiusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum cum ex urbe 2 Catilinam eiciebam—non enim iam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit—, sed tum cum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos qui restitissent infirmos sine illo ac debilis fore putabam. Atque 4 ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnis dies noctesque consumpsi ut quid agerent, quid molirentur sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem ut tum demum animis saluti vestrae provideretis cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civis eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque eis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, tota res non solum a me sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprenderetur. Itaque 5 hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi. Illi au-

9 restitissent] remansissent *hγ* 11 ut *bsγ* : *om. ahl* 21 cum litteris mandatisque *post* civis *ponit Nohl* 23 esse T.] esse *Vhγ* ad Catilinam *ante* esse *hab. bs*, *post* litteras *h* : *del. Richter* 26 tota *hx* : ut tota *cett.* (*cf. Madvig ad Fin.* iii. 43, *Ac.* ii. 48. 139) 30 rem omnem *γ*

tem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipertito fuerunt ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortis viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina compluris delectos adulescentis quorum opera utor ad-
6 sidue in rei publicae praesidio cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobroges ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus; ducuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat nota solis, igno-
3 rabatur a ceteris. Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna quae erat commissa sedatur. Litterae quaecumque erant in eo comitatu integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me nihil dum suspicantem vocavi; deinde item arcessitus est L. Statilius et post eum Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter con-
7 suetudinem proxima nocte vigilarat. Cum summis et clarissimis huius civitatis viris qui audita re frequentes ad me mane convenerant litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim,

4 bipertiti *bshγ*   9 re (r.) p. praesidio *AVβho* : re publica, praesidio *Muretus*   11 Allobroges *al* : Allobrogum *cett.*   12 educuntur *hγ*   et *ante* ab illis *sup. lin. hab. l.*, *om. hγ*   15 quae erat commissa *del. Halm cum duobus dett.*   20 nihil tum *γ*   21 C. Cethegus *pauci dett.*   22 P. Lentulus *Eberhard*   26 deferri] referrem *a* : deferrem *Halm*

Quirites, si ea quae erant ad me delata reperta non
essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae
periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam.
Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. Atque 8
interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi qui ex aedibus Cethegi si
quid telorum esset efferret; ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit. Introduxi Voltur- 4
cium sine Gallis; fidem publicam iussu senatus dedi; hortatus sum ut ea quae sciret sine timore indicaret. Tum
ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum
cum exercitu accederet; id autem eo consilio ut, cum
urbem ex omnibus partibus quem ad modum descriptum
distributumque erat incendissent caedemque infinitam
civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientis exciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. Intro- 9
ducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras a P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt,
atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum ut
equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestris
sibi copias non defuturas. Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse
tertium illum Cornelium ad quem regnum huius urbis
atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se
et Sullam fuisse. Eundemque dixisse fatalem hunc annum
esse ad interitum huius urbis atque imperi qui esset
annus decimus post virginum absolutionem, post Capitoli autem incensionem vicesimus. Hanc autem Cethego 10
cum ceteris controversiam fuisse dixerunt quod Lentulo

8 et gladiorum] gladiorum *Aaβ* 9 fidem ei *hγ* 15 discriptum *Kayser* 19 a P.] ab *Halm* 20 datas *Vγ* : data *Aal* : datam *bs* 24 fatis *cod S. Marci* 255 *sup. lin.* : fastis *aβht* : libris *oux* 27 esse annum *bstux*

et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi
5 placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac ne
longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus quae a
quoque dicebantur datae. Primo ostendimus Cethego:
signum cognovit. Nos linum incidimus; legimus. Erat
scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo sese
quae eorum legatis confirmasset facturum esse; orare ut
item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. Tum
Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac
sicis quae apud ipsum erant deprehensa respondisset
dixissetque se semper bonorum ferramentorum studio-
sum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus
conscientia repente conticuit. Introductus Statilius co-
gnovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae
in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi
tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. Ad-
nuit. 'Est vero' inquam 'notum quidem signum, imago
avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et civis
suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revo-
11 care debuit.' Leguntur eadem ratione ad senatum Allo-
brogum populumque litterae. Si quid de his rebus dicere
vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit;
post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque
edito, surrexit, quaesivit a Gallis quid sibi esset cum eis,
quam ob rem domum suam venissent, itemque a Volturcio.
Qui cum illi breviter constanterque respondissent per quem
ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo ni-
hilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille
subito scelere demens quanta conscientiae vis esset osten-

2 videretur *tx*: videri *cett.* 4 primum γ Cethego: signum *Müller* (*ita AVo*): Cethego signum: *cett.* 5 linum] lignum *Vhγ* 8 recepissent *Muretus*: praecepissent *codd.* 10 deprehensae *ux* 13 conscientia convictus *hγ* introductus est γ 17 quidem *om. Votx, ante* notum *hab.* h^1 25 item a *a* 28 fatis *x*: fastis *cett.*

dit. Nam, cum id posset infitiari, repente praeter opinio-
nem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium
illud et dicendi exercitatio qua semper valuit sed etiam
propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impu-
dentia qua superabat omnis improbitasque defecit. Vol- 12
turcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet
quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. At-
que ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et
signum et manum suam cognovit. Erant autem sine no-
mine, sed ita: 'Quis sim scies ex eo quem ad te misi.
Cura ut vir sis et cogita quem in locum sis progressus.
Vide ecquid tibi iam sit necesse et cura ut omnium
tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius deinde
introductus, cum primo impudenter respondere coepisset,
ad extremum nihil ex eis quae Galli insimulabant negavit.
Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt 13
argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus,
denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa,
color, oculi, voltus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant,
sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter sese
aspiciebant ut non iam ab aliis indicari sed indicare se
ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, **6**
senatum consului de summa re publica quid fieri pla-
ceret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae
sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus.
Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum,
ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit ex-
ponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, 14
quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis
periculis sit liberata. Deinde L. Flaccus et C. Pomptinus

9 autem scriptae *htux* 10 quis *abho*: qui *cett.* 12 vide ecquid *Halm*: vide et quid *aβo*: et vide quid *htux* 21 indicare se ipsi] ipsi a se *tux* 22 Quirites *om. ao* 23 re p.] rei p. *h*: rei p. salute *γ*

praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur. Atque etiam viro forti, conlegae meo, laus impertitur, quod eos qui huius coniurationis participes fuissent a suis et a rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius qui omnes praesentes erant in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Ceparium cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium qui est ex eis colonis quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Vmbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica con-
15 servata reliquorum mentis sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his decreta verbis est: 'quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bello liberassem.' Quae supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud quod faciendum primum fuit factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius

7 qui *hγ* : *om. aβ* 12 colonis *l* : coloniis *cett.* quos *Naugerius* : quas *mei* 13 Annium *Halm* (*cf. Sall. Cat.* 50) : Manlium *codd.* : Magium *Sylvius* (*cp. Fam.* iv. 12. 2) 24 est, Quirites, quod *tx* 25 supplicationibus *mei* : *del. Halm* 26 gestae (-e *a*) *Val*[1] 27 rei p. *C* 29 patefacta *a* : patefacta re *coni. Halm* et confessionibus *hγ*

verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat quo minus C. Glauciam de quo nihil nominatim erat decretum praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosis- **7** 16
simique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnis Catilinae copias, omnis spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassi adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero, cum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego 17
hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem—dicam id quod sentio, Quirites—non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exiti ac fati diem rei publicae denuntiavisset neque commisisset ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt ut

3 C. *tux*: *om. cett.* 11 somnum b^1: somnium *cett.* 12 L. γ: C. *cett.* adipes γ: alipes *CAmg*: aupes *V*: *om.* $A^1h\beta$ (*in lac. A*) 16 ei] et *a/s*: *om. b* 17 neque manus neque lingua *ah* (*contra Schol.*) 26 vestris cervicibus *bs* 27 tanti *htx* 29 testes denique *tux*

nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum quam haec in tota re publica coniuratio manifesto comprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

8 18 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur. Idque cum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consili tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt ut eos paene oculis videre possimus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera quae tam multa nobis consulibus facta sunt ut haec quae nunc fiunt canere di immortales viderentur, hoc certe, Quirites, quod sum dicturus neque praetermittendum neque relin-
19 quendum est. Nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus compluris in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta et tactus etiam ille qui hanc urbem condidit Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactantem,

2 in tota *ahot*: tanta in *βux* 3 comprehensa *Nohl*: inventa comprehensa *a*: inventa atque comprehensa *ho*: inventa atque deprehensa *βtux* 7 cum] dum *βux* 10 nutu atque *om. a* 12 videtur *hβx*: videretur *aotu* humanis (*om. u*) consiliis *htux* tantam molem rerum gubernatio consequi *γ* 15 possemus *hγ* 17 relinquam, ut omittam cetera] ceteraque *tux* 18 tam] ita *βx* 19 Quirites *C*[1] (qui *C*) *lγ*: *om. cett.* 22 in *tux*: inde *o*: de *cett.* 23 cum et *bshtx*: et cum *Cl*: et tum *AVao* 25 et tactus etiam] tactus est etiam *γ et Servius ad Ecl.* i. 17 26 auratum *CAV* lactentem *Vhtu*

uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedis atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperi occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo
numine prope fata ipsa flexissent. Itaque illorum responsis 20
tum et ludi per decem dies facti sunt neque res ulla quae ad placandos deos pertineret praetermissa est. Idemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et contra atque antea fuerat ad orientem convertere; ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperi inlustrarentur ut a senatu populoque Romano perspici possent. Atque illud signum conlocandum consules illi locaverunt; sed tanta fuit operis tarditas ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem conlocaretur.
Hic quis potest esse tam aversus a vero, tam praeceps, tam 9 21
mente captus qui neget haec omnia quae videmus praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedis, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per civis, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? Quo conlocato

9 celso *Aahx* 10 ante *aoux* : *om. h* 12 curiamque] curiam *Aa* : et curiam *V* 14 ita inlustrarentur *coni. Halm* (ita *ante* collocandum *hab. ux*) 15 conlocatum *a* locaverunt *x* : collocaverunt *aβh* : statuerunt *otu* 18 quis *hγ* : qui *aβ* esse *ah*, *Priscian. K.* iii. 277 : esse, Quirites *βγ* 22 per civis] a perditis civibus *γ* 29 eo *bsγ* : et *aho* : et eo *l*

atque ad vos senatumque converso omnia et senatus et vos quae erant contra salutem omnium cogitata inlustrata et
22 patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio suppliciqque digni qui non solum vestris domiciliis atque tectis sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignis inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnis salvos esse voluit. Dis ego immortalibus ducibus hanc mentem voluntatemque suscepi atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio, iam ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris commissaeque litterae numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperi ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis, praesertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerunt?

10
23 Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione; togati me uno togato duce et imperatore vicistis.

1 et senatus et vos *om. duo dett.* 2 salutem] senatum salutemque et salutem *h* : *hβ* cogitata *post* erant *hab. bs* 10 ducibus *om. ah* mentem, Quirites *a* 18 et posse *hγ* 19 maximarum *aho* : amplissimarum *βtux* 20 neglegere *Aa* : neglegeret *V* anteponere *Aa* : anteponeret *V* 22 potuerint *Madvig* (*sed cf. Zielinski p.* 202) 28 erepti *aho* : et erepti *tux* : *om. β*

24 Etenim recordamini, Quirites, omnis civilis dissensiones, non solum eas quas audistis sed eas quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit: C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortis viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe conlegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. Vltus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum. 25 [Atque illae tamen omnes] dissensiones erant eius modi quae non ad delendam sed ad commutandam rem publicam pertinerent. Non illi nullam esse rem publicam sed in ea quae esset se esse principes, neque hanc urbem conflagrare sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt ut non reconciliatione concordiae sed internicione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta ut omnes qui salva urbe salvi esse possent in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent quantum infinitae caedi restitisset, tantum

3 oppressit] eiecit ex urbe *add.* *aβho*: ex urbe eiecit *add.* *tux*, *del.* *Lambinus* 11 deminutione] diminutione (demutatione C^1: dimicatione *x*) *codd.* 12 ac fortissimo *t sol.* 14 atque . . . omnes *seclusi* (tamen omnes *om.* *x*) 15 quae *ah*: Quirites, quae *βγ* 19-22 atque illae . . . sint *del.* *Bloch* 24 barbaries hx^2 27 omnes *om.* *bs*, *ante* salvi *hab.* *tux*

autem urbis quantum flamma obire non potuisset, et urbem

11 26 et civis integros incolumisque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulabo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnis triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et conlocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et conroborabuntur; eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos civis exstitisse quorum alter finis vestri imperi non terrae sed caeli regionibus terminaret, alter huius imperi domi-

12 27 cilium sedisque servaret. Sed quoniam earum rerum quas ego gessi non eadem est fortuna atque condicio quae illorum qui externa bella gesserunt, quod mihi cum eis vivendum est quos vici ac subegi, illi hostis aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi, ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae quam qui neglegunt,

2 integros incolumisque] omnes incolumes, Quirites (q. *l*) *β* 3 Quirites *om.* *C*[1] 4 postulo *bsx* 5 memoriam vestram *hβx* 9 possint *bsux* : possunt *cett.* 10 res nostrae *bs* 13 propagatam esse . . . mei] mei propagatam *γ* 16 huius] eiusdem *βtux* 19 eis] his *aβho* : illis *tux* 27 bonis *lγ* : nobis *absh*

cum me violare volent, se indicabunt. Est enim nobis is 28
animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus sed etiam omnis improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium depulsus a vobis se in me unum converterit, vobis erit videndum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam videam altius quo mihi libeat ascendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea quae gessi in con- 29
sulatu privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia in conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo ut meminerim semper quae gesserim, curemque ut ea virtute non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam est nox, venerati Iovem illum custodem huius urbis ac vestrum in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo, Quirites.

1 se *AaβO* : se ipsi *cett.* enim] etiam *tux* is *γ* : *om. aβh* 5 providendum *hγ* 7 obtulerint *alu* : obtulerunt *cett.* 11 profecto perficiam *β* 12 in *om. β* 17 nox est *bs* veneramini *hγ* 19 nocte fecistis *hx* 21 Quirites *om. abso*

M. TVLLI CICERONIS

IN L. CATILINAM ORATIO QVARTA

HABITA IN SENATV

I 1 Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos, video vos non solum de vestro ac rei publicae verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam per deos immortalis! deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate. Mihi si haec condicio consulatus data est ut omnis acerbitates, omnis dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter verum etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis populo-
2 que Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt ut vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestalis ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem,

16 honoris] sella (id est sella *t*) curulis *add. codd.* : *del. Muretus*
21 miserrima *AVβ* : miseria *cett.*

quaecumque mihi uni proponetur fortuna subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse? Qua re, patres conscripti, consulite vobis, pro- **2** 3
spicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnis deos qui huic urbi praesident pro eo mihi ac mereor relaturos esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvolus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille qui exspectans huius exitum diei stat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. Qua re, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, 4
circumspicite omnis procellas quae impendent nisi providetis. Non Ti. Gracchus quod iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus quod C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ei qui ad urbis incendium, ad vestram

1 proponeretur *a*   12 turpis] gravis *Quintil.* vi. 3. 109   13 misera sapienti *ht*: misera aspicienti (-cient *au*) *cett.*   21 uti] ut *Vh*: ut ii *coni. Halm*   23 quam et] *fort.* quam ut et   27 conatus est *h*: est conatus *V*: conatus *cett.*

omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt, tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur, id est initum consilium ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperi
3 calamitatem relinquatur. Haec omnia indices detulerunt,
5 rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coegistis; tum quod eum et ceteros de quibus iudicastis in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi ut ei qui in custodiam nominatim dati sunt sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. Illa praedicam quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam, sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc quicquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit videtis. Huic si paucos putatis adfinis esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam verum etiam transcendit Alpis et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id op-

4 id est *l*: idē *aβu*: item *o*: *om. a*: tale *h*   11 ut se abdicaret *lt*   17 ut ei (i *A*) *Ah*: uti (ut *o*) *cett.*   21 *fort.* integrum sit et

primi sustentando et prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet celeriter vobis vindicandum est. Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani qui 4 7 censet eos qui haec delere conati sunt morte esse multandos, alteram C. Caesaris qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur. Vterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos qui nos omnis, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere atque hoc genus poenae saepe in improbos civis in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intellegit mortem a dis immortalibus non esse supplici causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam 8 et, ut spero, reperiam qui id quod salutis omnium causa statueritis non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit; horribilis custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit ne quis eorum poenam quos condemnat aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem quae sola hominem in miseriis consolari solet. Bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore

1 et *AVβho*: aut *a*: ac *ltu* 7 sui *ltu* 9 qui populum Romanum *del. Bloch* 14 a *mei*: ab *Schol. Ambr. edd. recc.* 16 quietem esse *t sol.* 17 oppetiverunt *Aaβ*: optinuerunt *V*: appetiverunt *cett.* 23 putent *Ernesti*: putet *codd.* 24 municipibus *t* 25 dignas *i, Lambinus*: digna *cett.* 27 possit levare *β, Zielinski*

animi atque corporis *miserias* et omnis scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset proposita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

5 Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit.
9 Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam quae popularis habetur secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negoti contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem saluti populi consulentem.
10 Video de istis qui se popularis haberi volunt abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam civis Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrerit, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum

1 miserias *supplevi*: aerumnas *Halm*: *om. codd.* (animi atque corporis multos uno dolore *h*: multos una dolores animi atque corporis *Kayser*: multos uno dolore dolores *etc. Graevius*) 3 proposita *Müller*: posita *codd.* 9 in re p. *βho*: in rem p. *cett.* (*etiam C*) 14 vincat *Schol. Gron.*: vindicat *codd.* 21 is et] set *a*: at is et *Kayser* 24 quaesitori *ahu*: quaestori *βot* 25 decrerit *Ca*: decreverit *AV*: decrevit *cett.*

latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum ne quis huius supplicio levando se iactare et in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnis animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

6 11 Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populus Romanus *liberabit*, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor—quis enim est me mitior?—sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem. Cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium, versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. 12 Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exer-

1 iniussu *Bucherius* 2 Lentulum] *fort.* Lentulum, illum 8 se *hltu*: a se *βo* 14 vos *β* : vos a *cett.* 15 populus Romanus] populo Romano *a*, *Müller* : *om.* *lγ* liberabit *scripsi* (*cf. Har. Resp.* 49) : *om.* *a* : exsolvitis *βh* : defendetis *lγ* : eripiam *i* : purgabo *Müller* 21 moveor *AVβ*(*l*²) : movear *ahl*¹*γ* 25 sepulta in patria *Aah* : sepultam patriam *cett.* 28 se *om.* *ah*, *post* fatis *hab.* *β* 29 huic *CAab*¹ : hunc *cett.*

citu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos qui ea perficere voluerunt me severum vehementemque praebebo. Etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis *non* quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperi conlocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque
13 pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem legatum a patre missum in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum, quod initum delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam

2 vexationem *CV*: vexantium *Aahls*: vexantiam *bu* 6 praebeo *b* (*contra Arusian. K.* vii. 486) 8 servis] servo *cod. Paris.* 6602, *Lactantius. de ira Dei* I. 17 non quam *Lambinus*: numquam *Lactantius*: quam *codd.* 11 dolore ac (et *edd.*) cruciatu nocentis suum *b²shl¹*: dolore nocentis suum *o*: *om. cett.* cruciatumque (*om.* que *V*) *ahlo*: ac cruciatum *b²s*: cruciatu *tu* 19 summae *l¹γ*: summa *cett.* 22 lectissimae *C²*: electissimae *C¹ cett.* 24 suum *βl² et Schol.*: *om. cett.* 26 necatum] *fort.* e re p. necatos *excidit*

contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum volnus accepit, ne quid de summa rei publicae minueretur; hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros civis interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Vereamini minus censeo ne in hoc scelere tam immani ac nefando aliquid severius statuisse videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeles in patriam quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostis fuisse videamur.

7 14 Sed ea quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Iaciuntur enim voces quae perveniunt ad auris meas eorum qui vereri videntur ut habeam satis praesidi ad ea quae vos statueritis hodierno die transigenda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communis fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, *omnium generum*, omnium denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola in qua omnes sentirent unum atque

1 illo] eo *β* viri clarissimi *CAV* 3 summa rei p.] summa rei p. dignitate *a*: summa dignitate rei p. *βhx*: summa re p. *pauci dett.* 4 minueretur] diminueretur *βh* (minueretur . . . rei p. *om. CAV*) rei p. fundamenta *a* 7 Cassio *ox*: *om. cett.* 8 minus *hic inserui*, nimis *ante* aliquid *habent codd.* 9 severius] severe *βx* 16 ut] ut non *hl²*: ne non *β* 18 sunt *βl²x*: *om. cett.* 23 omnium generum *Putsche*: *om. codd.* denique *om. A* 25 loci ac templi *βx* 26 sentirent *lox*: sentire *atu*: sentiunt *β*: sentire videmus *Nohl* (*cf.* § 19)

idem praeter eos qui, cum sibi viderent esse pereundum,
15 cum omnibus potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consilique concedunt ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit. Quam si coniunctionem in consulatu confirmatam meo perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos quos, cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad salutem communem
16 esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et commune patriae solum cum sit carum tum vero dulce
8 atque iucundum? Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, vere hanc suam patriam esse iudicant quam quidam hic nati, et summo nati loco, non patriam suam sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce ordines atque homines commemoro quos

23 et] et hoc *βl²x* cum *ox* : non *h* (*om.* non *post* cui) : *om. cett.* 26 vere] verum *AV* : *om. β* 27 esse *om. β*, *post* suam *hab. a*, *post* iudicant *t* quidam *βhl* : qui (quã *V*) *cett.* loco nati *βo* 29 hosce ordines atque homines *V* : huiusce ordinisque homines *A* : huiusce ordinis hominesque *a* : huiusce ordinis homines (*om.* homines *u*) *lγ* : hosce homines ordinesque *βh* : hosce ordines hominesque *i*

privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique
libertas ea quae dulcissima est ad salutem patriae de-
fendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili
condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhor-
rescat, qui non haec stare cupiat, qui non quantum audet
et quantum potest conferat ad salutem voluntatis. Qua re 17
si quem vestrum forte commovet hoc quod auditum est,
lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas,
pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque impe-
ritorum, est id quidem coeptum atque temptatum, sed nulli
sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi qui
non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani
locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non
cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. Multo
vero maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero
—id enim potius est dicendum—genus hoc universum
amantissimum est oti. Etenim omne instrumentum, omnis
opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur
otio; quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid
tandem incensis futurum fuit? Quae cum ita sint, patres 18
conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos
ne populo Romano deesse videamini providete. Habetis 9
consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media
morte non ad vitam suam sed ad salutem vestram reser-
vatum. Omnes ordines ad conservandam rem publicam
mente, voluntate, voce consentiunt. Obsessa facibus et
telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria
communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis
arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum
ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa

3 modo] nunc modo *AV*: non modo *ah* 5 tantum quantum *βho* audeat *αβ* 6 quantum *βl*¹*x*: in quantum *cett.* communem *post* salutem *add. βh, ante* salutem *x* 13 illum suum *βl*²*x* 15 immo *cod. Oxon. Dorvill.* 79 *sup. lin.*, *et unus cod. Halmii*: nisi *cett.* 26 voluntate] voluntate studio virtute *βx*

atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis
19 vestris hodierno die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur; habetis omnis ordines, omnis homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne umquam posthac non modo non confici sed ne cogitari quidem possit a civibus hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos qui mihi studio paene praecurritis excitarem, locutus sum, sed ut mea vox quae debet esse in re publica princeps officio functa consulari videretur.

10 20 Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam turpem iudico et infirmam et abiectam. Quod si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, paenitebit. Etenim mors, quam illi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem quanta vos me vestris decretis honestastis nemo est adsecutus; ceteris enim semper bene gesta, mihi
21 uni conservata re publica gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est, ornetur

3 omnibus *x* 11 quam paene *h* 12 modo non] modo *ltux* 13 est *Aβhox*: *om. cett.* 20 turpem iudico *scripsi*: esse turpem iudico *At*: iudico esse turpem *β*: esse iudico turpem *cett.* et infirmam] et contemptam *add. βhx* 25 illi] illi mihi *βh*: mihi illi *x* 27 gestae *AVβ* 28 conservatae rei p. *Vβ* 30 ex Italia *β*

alter eximia laude Africanus qui duas urbis huic imperio infestissimas Karthaginem Numantiamque delevit, habeatur vir egregius Paulus ille cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit, sit aeterna gloria Marius qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit, anteponatur omnibus Pompeius cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus quam curare ut etiam illi qui absunt habeant quo victores revertantur. Quamquam 22 est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati hostes patriae semel esse coeperunt, eos, cum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis. Qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video. Id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo qui servatus est sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro pro- II vincia quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis in- 23 signibus quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor

14 recepti] recepto *h* : recepti in amicitiam *β* 21 in *x cod. S. Marci* 255 *sup. lin.* : *om. cett.* 24 coniunctionem *βx* : conductionem *cett.* 30 hospitiisque] hospitesque *AV* : hospitibusque *h*

quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac quam perspicitis ad conservandam rem publicam diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit in vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidi non solum ad salutem verum etiam ad dignitatem, si eius qui haec omnia suo solius periculo conservarit illum filium esse memineritis.
24 Quapropter de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

2 prospicitis *abt* : conspicitis *h* 10 solius *lx* : solus *cett.* esse filium *Zielinski* 16 decretis *om. A in lac.* 18 quoad possit *h*

M. TVLLI CICERONIS

PRO L. MVRENA

ORATIO

SIGLA

Σ = cod. Paris 14749, olim S. Victoris 91
B = Excerpta Bartolomaei de Montepolitiano, quae in cod. Laur. LIV. 5 inveniuntur
A = cod. Laur. XLVIII. 10 'A.D. 1415' a Ioanne Arretino scriptus (Lag. 10)
π = cod. Perusinus E. 71 'A.D. 1416' scriptus
ϕ = cod. Laur. LII. 1 (Lag. 65)
χ = cod. Laur. XLVIII. 25 (Lag. 25)
ψ = cod. Laur. (Gadd.) XC sup. 69
ω = cod. Laur. XLVIII. 26 (Lag. 26)

s = cod. Monacensis 15734
w = cod. Guelferbytanus 205

Schol. = Scholiasta Gronovianus

M. TVLLI CICERONIS

PRO L. MVRENA ORATIO

Qvae precatus a dis immortalibus sum, iudices, more I 1 institutoque maiorum illo die quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi fidei magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, eadem precor ab isdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat. Quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus ut eis quoque hominibus quibus hic consulatus me rogante datus esset ea res fauste feliciter prospereque eveniret. Quae cum ita sint, iudices, et cum 2 omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consulem vestrae fidei commendat qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur.

Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab

1 quae precatus *Naugerius* : quae deprecatus *codd.* (*cf. Quintil.* ix. 4. 107, *Creticus et initiis optimus.* Quod precatus a dis immortalibus sum) : quod precatus *Halm* (2) *cum Quintil.*   a $\Sigma^1\chi\psi$: ab $\Sigma^2 BA\pi$
3 fidei *Lambinus* : fides $\Sigma A\pi$, *om.* $B\chi\psi$ 5 eadem] idem *Boot*
16 tralata $\Sigma\pi$ 17 consulem *Boot* : consul ei (eum ω) *codd.*

accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem tempore sit offici mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

2 Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam
3 derigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum
omnium de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum
Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe
gesto consulatu causam L. Murenae attingere. Cuius
reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis,
iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni,
gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei pro-
bem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem
defendi quam a consule? Quis mihi in re publica potest
aut debet esse coniunctior quam is cui res publica a me
iam traditur sustinenda magnis meis laboribus et periculis
sustentata? Quod si in eis rebus repetendis quae mancipi
sunt is periculum iudici praestare debet qui se nexu
obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati
is potissimum consul qui consulem declaravit auctor bene-
4 fici populi Romani defensorque periculi esse debebit. Ac
si, ut non nullis in civitatibus fieri solet, patronus huic
causae publice constitueretur, is potissimum summo honore
adfecto defensor daretur qui eodem honore praeditus non
minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis.
Quod si e portu solventibus ei qui iam in portum ex alto

3 quidem *Lag.* 9: quidem in *cett.* 9 derigenti $\Sigma A\pi\phi$: dirigenti $\chi\psi\omega$ 18 a me iam *Klotz* : ame/77/a Σ (*m.* 2 *in lac.*) : a me una *cett.* : a me uno *Lambinus* : a me in manum *Müller* : *fort.* a me universa (universa a me *Landgraf*) 20 iis (is) ϕ^1 : his *cett.* 21 iudici *om.* *A* 23 consul *del.* *Madvig* 26 potissimum summo *Madvig* : potissimo -e ψ^2 *codd.* 29 e portu *Quintil.* v. 11. 23 : portu $B\psi$: portus *cett.* ei qui] qui *Quintil.*

invehuntur praecipere summo studio solent et tempestatum
rationem et praedonum et locorum, quod natura adfert
ut eis faveamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti
sumus ingrediantur, quo tandem me esse animo oportet
prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc
cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas?
Qua re si est boni consulis non solum videre quid agatur
verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio
loco quantum salutis communis intersit duos consules in
re publica Kalendis Ianuariis esse. Quod si ita est, non 5
tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam
res publica consulem ad communem salutem defendendam
vocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli ut 3
eam quam mihimet ipsi iam pridem tulerim de civium
periculis defendendis non abrogarem. Etenim si largi-
tionem factam esse confiterer idque recte factum esse
defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset;
cum vero nihil commissum contra legem esse defendam,
quid est quod meam defensionem latio legis impediat?

Negat esse eiusdem severitatis Catilinam exitium rei 6
publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio
ex urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. Ego
autem has partis lenitatis et misericordiae quas me natura
ipsa docuit semper egi libenter, illam vero gravitatis seve-
ritatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi
impositam sustinui, sicut huius imperi dignitas in summo
periculo civium postulabat. Quod si tum, cum res publica
vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehe-
mens fui quam cogebar, non quam volebam, nunc cum

1 solent et ψ^2 : solent ei $\Sigma A\pi\phi\omega$: solent eis $\chi\psi^1$ 2 adfert] fert *Victorius* (*contra Quintil.*) 4 ingrediantur $\pi\phi\omega$, *Quintil.* : ingrediuntur $\Sigma A\chi\psi$ animo esse *Quintil.* 6 rei p. *om. Quintil.* 14 tuleram *Bake* 15 abrogarim *Wesenberg* 20 negat] negas *Kayser* (Cato *ante* Catilinam *add. Hotoman*) 22 ex χ : et *cett.* 23 partis *Sylvius* : artis *codd.*

omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpici, conquestio quam Catonis accusatio commovebat qui gravissime et acerbissime *se* ferre dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenae contra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros. Nam cum grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est neglegendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus; mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem Murenae quantum tu a me postulare ausus sis,
8 tantum debuisse, contra salutem nihil debere. Neque enim, si tibi tum cum peteres *consulatum studui, nunc* cum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari sed ne concedi quidem potest ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos
4 defendamus. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si causa non esset, tamen

1 atque ad] atque $A\pi$ 7 accusatio commovebat] cattio acommovebat Σ : captio commovebat *A* 8 se ferre *Lambinus*: ferme *codd.* 17 abiit χψω : abit *cett.* 19 L. Murenae *Lambinus* 21 consulatum studui nunc *scripsi* (*ex Quintil.* xi. 1. 68 se studuisse petitioni Sulpicii contra honorem Murenae, non idem debere actioni contra caput) : consulatum adfui nunc ψ^2 : *om. cett.* 23 non modo non] non modo *Müller* 27 ab eodem (cod ΣB) *mei* : ab eo *ae*, *Halm*

vel dignitas hominis vel honoris eius quem adeptus est amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim iam mihi licet neque est integrum ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data quanta antea nemini, sic *existimo, labores quos in petitione* exceperis, eos, cum adeptus sis, deponere, esse hominis et astuti et ingrati. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae 9
infamia, nulla superbiae turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi quam nec industrius quisquam nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum quem contra veneris causa cadere, noli tam esse iniustus ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim 10
si me tua familiaritas ab hac causa removisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet in qua nemini umquam infimo maiores nostri

2 summae *Bake* infamiam *Gulielmius*: famam *codd.* 8 sic existimo, labores quos in petitione exceperis *scripsi*: si (sic πω) exiceperis (excep. φ, excip. ω) Σπφω: sic et si ceperis Aχψ: sic existimo si ceperis *Lag.* 9: sic censeo quos labores adipiscendi spe susceperis *Madvig*: labores per quos ea ceperis *Angelius* 9 esse Σφω: esse et *A*: esset πχψ 11 infamia *Wesenberg*: *om. codd.* turpitudo *del. Bake* 12 desinon Σ: desinam *Bake* 14 causa $A\pi\psi^2$: arum Σ: causarum $\chi\psi^1$ 15 quisquam *Gulielmius*: quam *codd.* 16 possit *ed. R*: posset *mei* 20 causa ψ^2: causae *cett.*

patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium si amico, crudelem si misero, superbum si consuli defuissem. Qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco; quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

5

11 Intellego, iudices, tris totius accusationis partis fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa quae gravissima debebat esse ita fuit infirma et levis ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenae dicere aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia; quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est sed in militari labore peragrata. Qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur. An cum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis paene simul

12 cum patre triumpharet? Hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quandam, non Asiam numquam vidisse sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenae fuit ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum

5 esset $\Sigma A \pi \phi \omega$: esses $\chi \psi$ 10 reprehensione ψ^2 : reprehensionem *cett.* 13 illos *om.* *w*, *del.* *Halm* 17 sed ψ : sed et etiam ϕ *cett.* 18 hostis *w*, *Halm* 19 an *Naugerius* (2) : aut *mei* 22 ut] ne $B\psi^2$: ne ut $\chi\psi^1$ 23 triumphares $\Sigma A \pi^2 \psi^1$ 28 abiciendum $\Sigma A \psi^1$

aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello quod tum populus Romanus non modo maximum sed etiam solum gerebat virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est quod omnia laus occupavit.

Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, 6 13
si vere obicitur, vehementis accusatoris, sin falso, maledici conviciatoris. Qua re cum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, adripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convicio neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere quibus praeterea vitiis adfectum esse necesse sit eum cui vere istud obici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivi, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi adripis hoc quod necesse est omnium vitiorum esse postremum, relinquis illa quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest? Nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur, et, cum ea non reperiantur quae voluptatis nomen habent quamquam vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? Nihil igitur in vitam 14
L. Murenae dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet; iacta sunt

3 etiam *om. w, del. Halm* 8 L. $\psi^2\omega$: fl. (falso ψ^1) *cett.* 11 M. (Marce) Cato arripere $B\psi^2$: marre anni ripere ΣA : Marce, arripere *cett.* aut ex] aut $A\pi$ 12 convicio] convivio *Lambinus* 13 circumspicere χ^2, *Gulielmius* : cumspicere $\Sigma\chi^1$: conspicere *cett.* 17 intempestivi $\chi\psi$ 18 hoc] id ψ^1 21 amors (-s *add. m.* 2 Σ (*cf.* § 26 aios, conspicios) 26 iudices *Naugerius* : iudicio *codd.* 29 in vita *del. Ernesti* (in eius vita nulla . . . dictum prof. *w*)

fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

7 15 Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria ut neque ipse dignitate vinci *a te* potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenae genus, extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenae et avus praetor fuit, et pater, cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit quod is iam patri debitus a filio petebatur.
16 Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla inlustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti sed ex annalium vetustate eruenda memoria est nobilitatis tuae. Qua re ego te semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere. Nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine nobilissimo, M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingeni est posteris suis, quod Pompeius

10 vinci a te *scripsi*: vince . . . Σ: vinci *cett.* : a te vinci *Campe* 13 plebes Σχ : plebs *cett.* 16 et pater] *sequuntur in codd. vv.* etenim mihi § 17 *ad* multis profutura § 19 : *rectum ordinem restituit Naugerius*

fecit, amplitudinem nominis quam non acceperit tradere et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sua virtute renovare. Quamquam ego iam putabam, iudices, 8 17 multis viris fortibus ne ignobilitas generis obiceretur meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis id agebam. Cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio consule defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere cuius est magna in 18 utroque dignitas; videamus cetera.

'Quaesturam una petiit et sum ego factus prior.' Non est respondendum ad omnia. Neque enim vestrum quemquam fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam,

2 sua *Halm* : sui *codd.* 6 novis hominibus *del. Boot* 8 id agebam *Badham* : iacebant Σ : iacebam ψ^2 : iacebant *cett.* 15 atque audacissimo *om. Quintil.* v. 11. 11 17 crimini *coni. Müller* 22 vestrum quemquam Σφχ : quemquam vestrum *cett.* 23 pares *w* : pare Σπχω : pari Aφψ 24 primum locum *Mommsen* possit *ed. R* : posset *mei* 26 habet . . . est *Bake* 27 momentu $\Sigma A\pi^2$

tu illam cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit in quo
19 excurrere virtus cognoscique posset. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utroque dissimillima
9 ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi plenam sollicitudinis ac stomachi secutus est; ius civile didicit, multum vigilavit, laboravit, praesto multis fuit, multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia
20 quae sit multis profutura. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus, L. Lucullo, fuit; qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbis partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit, maximo in bello sic est versatus ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum laudis impertiit quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicanda
21 gloria debuit. Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam. Sed non licet; agitat rem

5 excurrere] excuti ψ^2 spatium quo in ψ^2 13 hominibus] omnibus *Richter* 17 fundit $\Sigma\pi$ 18 refertam $\chi^2\psi$: repertam repara- ω' *cett.* 19 obiit $\chi\psi$: obit *cett.* 23 loquor *s*, *Ernesti* : loquar *mei* 26 tantum huic laudis *Halm* impertiit *Lambinus* : impertit *codd.* 29 pari] parem *Bake* 30 eadem in *Lambinus* : in eadem *codd.*

militarem, insectatur totam hanc legationem, adsiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum. 'Apud exercitum mihi fueris' inquit; 'tot annos forum non attigeris; afueris tam diu et, cum longo intervallo veneris, cum his qui in foro habitarint de dignitate contendas?' Primum ista nostra adsiduitas, Servi, nescis quantum interdum adferat hominibus fastidi, quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expediit positam in oculis esse gratiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi et tu item fortasse; verum tamen utrique nostrum desiderium nihil obfuisset. Sed ut hoc omisso ad studiorum atque 22
artium contentionem revertamur, qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut eo quo intendit mature cum exercitu perveniat; te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur; ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus, tuque in regendis. Ac nimirum—dicen- **10**
dum est enim quod sentio—rei militaris virtus praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coegit; omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latet in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit suspicio tumultus, artes ilico nostrae conticiscunt.

3 tot annos, forum *Halm* : tot annis *Quintil.* v. 13. 27 4 et *Quintil.* : ut *codd.* cum tam longo *Quintil.* 5 habitarint $\Sigma\pi\psi^1\omega$: habitarunt $A\chi\psi^2$, *Quintil.* 8 expediit *Lambinus* : expedit *codd.* 10 item *Orelli* : idem *codd.* 12 potest dubitari *Beroaldus* : potest dubitare *codd* : potes dubitare *Zumpt* 15 ille vero ut quo *B* contendit *Quintil.* ix. 2. 100 (*idem* intendit ix. 3. 32) 18 consultores tui *Quintil.* ix. 3. 32 20 exercitatur in *Quintil.* 21 tuque in (quin Σ) *mei* : tu in *w*, *ed. R cum Quintil.* 27 latet *scripsi* : latent *codd.* 28 conticiscunt $\Sigma\pi\chi$: conticescunt *cett.*

23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam
filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari
ut istud nescio quid quod tanto opere didicisti praeclarum
aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiae,
gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni
honore semper dignissimum iudicavi; quod quidem ius
civile didicisti, non dicam operam perdidisti, sed illud dicam,
nullam esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam.
Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia con-
cilient, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem
11 debent habere. Summa dignitas est in eis qui militari
24 laude antecellunt; omnia enim quae sunt in imperio et in
statu civitatis ab his defendi et firmari putantur; summa
etiam utilitas, si quidem eorum consilio et periculo cum re
publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis
etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas quae saepe
valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione
et senatus et populi et eorum qui res iudicant mentis per-
movere. Quaeritur consul qui dicendo non numquam
comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum
flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc
facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum
consecuti sunt, praesertim cum haec eadem res plurimas
gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat. Quo-
25 rum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. Primum
dignitas in tam tenui scientia non potest esse; res enim
sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus
verborum occupatae. Deinde, etiam si quid apud maiores
nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris
mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi

3 didicisti] dilexisti *Campe* 8 ista *Halm* : illa *codd.* 9 concilient *Ernesti* : conciliant *codd.* 11 iis *ed. R* : his *mei* 21 largitioni ψ^2 : largitione *cett.* 29 in isto studio ψ^2 : in istros (iis tres ψ^1 duo *cett.* admirationis ψ^2 : admiserationis miser- ψ^1) *cett.* id enuntiatis] i (et χ) denuntiatis $\Sigma\chi$

lege necne pauci quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant. Erant in magna potentia qui consulebantur; a quibus etiam dies tamquam a Chaldaeis petebatur. Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis *his* cautis iuris consultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervolgata et cognita sine sua opera lege *agi* posset, verba quaedam composuerunt ut omnibus in rebus ipsi interessent. Cum hoc fieri bellissime posset: 'Fundus Sabinus **12** 26
meus est.' 'Immo meus,' deinde iudicium, noluerunt. 'FVNDVS' inquit 'QVI EST IN AGRO QVI SABINVS VOCATVR.' Satis verbose; cedo quid postea? 'EVM EGO EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO.' Quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCO.' Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille unde petebatur non habebat. Transit idem iuris consultus tibicinis Latini modo. 'VNDE TV ME' inquit 'EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO.' Praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est cum ceteris rebus absurdum tum vero in illo: 'SVIS VTRISQVE SVPERSTITIBVS PRAESENTIBVS ISTAM VIAM DICO; ITE VIAM.' Praesto aderat sapiens ille qui inire viam doceret. 'REDITE VIAM.' Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos

3 petebantur ψ: petebant ω 5 ediscendis *w*: discendis ω: eliscendis (eli- π^2 *in ras.*) *cett.* 6 his *scripsi*: *om. codd.* cautis *Beroaldus*: causis *mei*: capsis *cod. Sambuci*, *Madvig*, catis *Manutius* consultis eorum] consultorum *Madvig* 8 promulgata ϕw lege agi *ed. Guar.*: lege *codd.* posset *edd. VR*: possit *mei* verba quaedam *Niebuhr*: vero (vere χ^1) acaedam (attedam ψ^2) *codd.* 13 quid] . . . quid Σ: *fort.* ecquid iure Quiritium *Lambinus* (*cf.* *Gaium* iv. 16): iureque *codd.* 14 aios ΣA ibi *om.* $A\pi$ 15 manum *Gellius* xx. 10: manu *codd.* 19 praetor $\pi\psi^2$: praeter *cett.* 22 in illo suis] nullo usui ψ^2 23 ite *Arusianus* (*s. v.* it illam viam): inite *codd.* 25 barbatos ψ^2: barbaros *cett.*

ridicula, credo, videbantur, homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi abire ut, unde abissent, eodem statim redirent. Isdem ineptiis fucata sunt illa omnia: 'QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO' et haec: 'ANNE TV DICAS QVA EX CAVSA VINDICAVERIS?' Quae dum erant occulta, necessario ab eis qui ea tenebant petebantur; postea vero pervolgata atque in manibus iactata et excussa, inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenis-
27 sima. Nam, cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnis propter infirmitatem consili maiores in tutorum potestate esse voluerunt; hi invenerunt genera tutorum quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt; horum ingenio senes ad coemptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt, ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt omnis mulieres quae coemptionem facerent 'Gaias' vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, post tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum 'diem tertium' an 'perendinum,' 'iudicem' an 'arbitrum,'
13 28 'rem' an 'litem' dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo benefici conlocandi spem sed etiam illud quod aliquamdiu fuit 'LICET CONSVLERE?' iam perdidistis.

1 videbantur] rudebantur Σ: ridebantur *A* 3 fucata *ed. R*: fugata *codd.* 4 conspicios Σ*A* et haec *Naugerius* 2): et haec sed *codd.* tu dicas *Halm*: tudiciis Σπ: tu dicus *A*ψω: tu dicis χψ: dicas *Gaius* 5 qua ex *Gaius*: qui *codd.* 17 quia $\pi^1\psi^2\omega$: cuia *cett.* 18 putarunt *ed. R*: putarent *codd.* 21 post *Pluygers*: per *codd.* 26 minus *Angelius*: minores *codd.*: inanior est *Zumpt* 28 collocandi $A\psi^2\omega$: collocandis *cett.* 29 aliquando χ^1

Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest quod in eo quod sciunt omnes nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me iuris consultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est quo ego non possim 'QVA DE RE AGITVR' addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id quod oportet responderis, idem videare respondisse quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videare. Quapropter non solum illa 29 gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Vt aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse qui citharoedi fieri non potuerint, sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam, ab eis qui dicunt salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione orationis firma esse non possunt. In qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de eis qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

4 omnes *Naugerius*: homines *codd.* 7 me esse iuris cons. *w*, *Halm* 8 esse *del. Ernesti* (*cf. Tusc.* ii. 12) 9 tamen *om. w* 12 videare] iudicare *Aψ¹ω* 13 controversum *χψ*: contraversum *cett.* 17 antecellit *B*, *Lambinus*: antecellet *cett.* 21–22 potuerunt . . . potuerunt *χψ* (*variant codd. Quintil.* viii. 3. 79) 21 nos *Quintil.*: nonnullos *codd.* 27 orationis *scripsi*: oratoris *codd.* qua] qua re *Naugerius*: quo *Zumpt*

14 30 Duae sint artes *igitur* quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intellegunt. Sed nunc de studiis ad honorem appositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, 'proeliis promulgatis pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia; vi geritur res, spernitur orator' non solum odiosus in dicendo ac loquax verum etiam 'bonus; horridus miles amatur,' vestrum vero studium totum iacet. 'Non ex iure manum consertum, sed mage ferro' inquit 'rem repetunt.' Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

31 Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices; deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella quae cum Graecis gessimus contemnenda sunt, derideatur de

1 sint artes igitur *scripsi*: sint artes (*ante lac.* 4 *litt.* Σ) Σ*A*: sunt artes *cett.* possint Σ*A*π: possunt *cett.* 6 nunc] non nunc Σ: non ψ^2 7 ad honorem χ: ab honorem Σ: ab honore *cett.* appositis *Lambinus*: depositis (deposs. Σ) *codd.*: potissimis *Kayser* 9 novus ψ^2: novos *cett.* 11 pellitur ψ^2, *Gellius* xx. 10: bellitur Σ: tollitur *cett.* 13 vi geritur res, spernitur *Gellius*: videtur (videre ω) respernitur Σ*A*πψ^1ω: videtur et spernitur φ: videtur resperni χ: videtur respui spernitur ψ^2 16 manum Σπφ: manu *cett.* mage *Ascens.* 3 *ex Gellio*: *om. codd.* 17 Sulpici *om.* w, *del. Halm* 21 nos ψ^2: vos *cett.*

rege Pyrrho triumphus M'. Curi, de Philippo T. Flaminini,
de Aetolis M. Fulvi, de rege Perse L. Pauli, de Pseudo-
philippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummi. Sin haec
bella gravissima victoriaeque eorum bellorum gratissimae
fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis con-
temnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maxi-
mum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse
video; cuius belli victor L. Scipio aequa parta cum P.
fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa cognomine
ipso prae se ferebat, eandem hic sibi ex Asiae nomine
adsumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia 32
M. Catonis, proavi tui; quo ille, cum esset, ut ego mihi
statuo, talis qualem te esse video, numquam cum Scipione
esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur.
Neque vero cum P. Africano senatus egisset ut legatus
fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante Hannibale ex
Italia expulso, ex Africa eiecto, Carthagine oppressa maxi-
mis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum
et vehemens putaretur. Atqui si diligenter quid Mithri- **15**
dates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris,
omnibus quibuscum populus Romanus bellum gessit hunc
regem nimirum antepones. Quem L. Sulla maximo et fortis-
simo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut
aliud nihil dicam, cum bello invectum totam in Asiam cum
pace dimisit; quem L. Murena, pater huiusce, vehementis-
sime vigilantissimeque vexatum repressum magna ex parte,

1 Flaminini *Manutius*: Flamini *codd.* 3 sin *s*: si *mei* 4 gratissimae *Lag.* 13: gravissimae *mei* 7 cum rege Antiocho *Priscian.* (*K.* iii. *p.* 74) 8 aequa parta *Kayser*: si qua parta (partha Σ) *codd.*: aequiparata *Madvig* 12 ego mihi] *fort.* egomet 13 statuo *s*, *Angelius*: statuam *mei* cum Scipione] cum Glabrione *Klotz* (*cf. Liv.* xxxvii. 57): *del. Ernesti* 21 omnibus quibuscum *scripsi*: omnibus quibus regibus cum Σ: omnibus quibuscum regibus $A\chi\psi$: omnibus regibus quibuscum $\pi\phi\omega$ 22 regem *om.* ω 23 pugnax et acer et *Niebuhr*: pugna exetaceret (exaceraret $\chi\psi^2$) $\Sigma\chi\psi^2$: pugna excitaret *cett.* (*om.* ω) 24 bello *Naugerius* (2): bellum *mei*

non oppressum reliquit: qui rex sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli tantum spe conatuque valuit ut se Oceanum cum Ponto, Sertori copias cum
33 suis coniuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantae exstiterunt ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. Nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putasset qua effracta et revolsa tota pateret provincia, perfecta a Lucullo haec sunt omnia ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu acerrimis ducibus hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia, praetereo oppugnationes oppidorum; expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit ut se rege Armeniorum adiuncto novis opibus
16 copiisque renovarit. Ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem; sed non id agimus.
34 Hoc dico: Si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset neque tanta gloria L. *Lucullus*, neque vero eius belli conficiendum exitum tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium

1 qui *s*, *ed. R*: quid *mei* 2 spe *Klotz*: ipse *codd.* 5 Mithridatem *s*, *Ascens.* (1): Mithrydate non Σ: Mithridatem non *cett.* 11 constitisset *Angelius*: exstitisset *codd.* 13 ut et *Halm* 14 et *cod. Graevii*: ut *mei* 16 ad Tenedum *ed. R*: attenedum πχω: attened. ΣAφ: attenedo ψ 22 renovaret *cod. Graevii* 27 gessisset *ed. R*: cessisset *codd.* 28 L. Lucullus *Angelius*: Luculli ψ²: L. (*ante lac.* χ) *cett.* conficiendum exitum *mei*: conficiendi exitum *s*: conficiendi negotium *Boot*

detulisset. Cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata. Qua ex pugna cum se ille eripuisset et Bosphorum confugisset quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius regno possesso ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso tamen tantum in unius anima posuit ut, cum ipse omnia quae tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante quam illum vita expulit bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt, cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est ut morte eius nuntiata denique bellum confectum arbitrarentur? Hoc igitur in bello L. Murenam legatum fortissimi animi, summi consili, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est 17 35
Servius. Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo ut, quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem *in* reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes commutationesque fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus aut nox interposita saepe perturbat omnia, et

2 vel] valde Σ 6 ipse *w*, *Angelius*: ipso *cett.* 8 ipse *scripsi*: ille *codd.*: illa *Zumpt* (omnia quae ille *Manutius*) 10 expulisset *Ernesti* 12 aestimata *Ascens.* (1): existimata *codd.* 14 arbitrarentur *Zumpt*: arbitraretur *codd.*: arbitraremur *Manutius* 22 in reliquis *Ernesti*: reliquis *codd.*: reliquis in *ed. V* 23 quem *Quintil.* viii. 6. 49: quod *codd.* putatis] creditis *Quintil.* 24 agitationes commutationesque fluctuum *Kayser*: agitationes commutationes fluctus *Quintil.*: agitationes quos fluctus ψ^2: agitationesque (*om.* quae πφω) fluctuum *cett.* 26 aut] unus aut *Quintil.* saepe et *Quintil.*

totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris, ut non numquam ita factum esse etiam populus
36 admiretur, quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius volgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia, integritate antecellentem a Cn. Mallio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est sed, ne cum esset factum quidem, qua re ita factum esset intellegi potuit. Nam, ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improviso nulla ex certa ratione obscura aliqua ex causa concitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intellegas quo signo commota sit, saepe ita obscura causa est ut casu
18 excitata esse videatur. Sed tamen si est reddenda ratio,
37 duae res vehementer in praetura desideratae sunt quae ambae in consulatu multum Murenae profuerunt, una exspectatio muneris quae et rumore non nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, *altera* quod ei quos in provincia ac legatione omni et liberalitatis et virtutis suae testis habuerat nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus qui ad triumphum convenerat idem comitiis L. Murenae praesto fuit, et munus amplissimum

1 commutat aura rumoris *Quintil.*: commutata aura rumores (comm. vestrarum mores Σ) *codd.* 2 fit ψ: sit *cett.* 4 quasi . . . fecerit *del.* $ψ^2$ 7 opera] opibus *Hotoman* 15 excitantur $χψ^1$ 17 causa est *scripsi* (*fort.* in vis est): est Σ: est *cett.*: est causa *Lambinus* casu] sine causa *Quintil.* viii. 3. 80 18 esse *om.* *Quintil.* 20 consulatu multum *Orelli*: consulatum ut tum Σ: consulatu tum *cett.* 21 quae et] quae ex *Aφω* 22 altera ψ: *om.* *cett.* 23 omni Σ: omnis *cett.* 24 decesserant] exercitum Luculli significat *add. codd.* $ψ^1$): *del.* $ψ^2$ 27 comitiis *Hotoman*: comes *codd.*

quod petitio praeturae desiderarat praetura restituit. Num 38
tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus, voluntas militum, quae*que* cum per se valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet, suffragatio militaris? Imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Qua re gravis est illa oratio: 'Me saucium recreavit, me praeda donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; numquam iste plus militi laboris imposuit quam sibi sumpsit, ipse cum fortis tum etiam felix.' Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim, si tanta illis comitiis religio est ut adhuc semper omen valuerit praerogativum, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

Sed si haec leviora ducis quae sunt gravissima et hanc **19**
urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenae magnificentiam tam valde contemnere; quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac volgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum. Quamquam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Qua re, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenae apud populum profuisse. Sed si nosmet ipsi qui et ab delectatione com- 39
muni negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, 40
vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non

1 desiderarat *Ernesti*: desiderabat *codd.* 3 quaeque *scripsi*: quae *codd.*: et illa quae *Reid* 7 deliguntur $\chi\psi$: diliguntur *cett.* 10 sumpsit ipse, cum *Gulielmius* 11 fortis est *Nohl* 13 praerogativae *Zumpt* 18 magnificentiam tam *Wrampelmeyer*: magnificentiam a Σ: magnificentiam *cett.* 20 imperitum *Ernesti* 25 oblectatione *A* communi *Benecke*: omni *codd.* 28 admirere *A*ψ: admirare *cett.* Otho $\chi\psi$: Otito *cett.*

solum dignitatem sed etiam voluptatem. Itaque lex haec quae ad ludos pertinet est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Qua re delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solum eos qui fatentur; quod ego in mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scaenam competitricem. Quod si ego qui trinos ludos aedilis feceram tamen Antoni ludis commovebar, tibi qui casu nullos feceras nihil huius istam ipsam quam inrides argenteam scaenam adversatam putas?

41 Sed haec sane sint paria omnia, sit par forensis opera *militari*, militaris suffragatio urbanae, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos; quid? in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et huius sortem
20 interfuisse? Huius sors ea fuit quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi; in qua gloriam conciliat magnitudo negoti, gratiam aequitatis largitio; qua in sorte sapiens praetor qualis hic fuit offensionem vitat aequabilitate decernendi, benivolentiam adiungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate
42 concluditur. Quid tua sors? Tristis, atrox, quaestio peculatus ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena accusatorum atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus, ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa, multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae; cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere

12 militari *Halm*: *om. codd.* urbanae Σ: urbana *cett.* 16 conciliat *ed. R*: conciliatam *codd.* 18 offensionem vitat aequab. *Naugerius*: offensionem vitata equab. Σ: offensione vitata aequab. *cett.* 24 accusatorum *Novák* (*coni. eandem ipse feci*): catenarum *codd.*: calumniarum *Richter* (*cf.* § 7 cattio, captio (accusatio *et* § 43) 26 alienatus *Halm* 27 est *del. Lambinus* 29 voluisti $\Sigma\psi^1$

quod in me ipso et praetore et consule probavi. Sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Vmbria; dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus quae municipiis Vmbriae conficiuntur adiunxit. Ipse autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti; fateor; sed tamen illud cogita non nullorum amicorum studia minui solere in eos a quibus provincias contemni intellegunt.

Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad con- 21
sulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negoti- 43
orum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior, Servius, et ea dicam vobis audientibus amisso iam tempore quae ipsi soli re integra saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in eis rebus ipsis quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam tibi solitus sum dicere magis te fortem accusatorem mihi videri quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae quibus tu cotidie uti solebas sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit—neque in uno aut altero animadversum est sed iam in pluribus—simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam 44
iniuriam persequi non placet? Immo vehementer placet; sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo. Non

1 et praetore et consule *Gruter*: et p̃s et consule χ: et praes. (*om.* et praes. ω) consule (consulto ψ^2) *cett.* 3 delectum ψ^2 6 ipsa *Ernesti* 8 Romae scilicet *del. Halm* 2) 10 intellegant ψ^1 19 accusatorem *Campe*: senatorem *codd.* (*cf.* §§ 7, 42) 22 a spe] aspem . . Σ: *fort.* a spe mag[istratum]

placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non denuntiatio potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent et ex voltu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere
45 videatur. 'Videsne tu illum tristem, demissum? iacet, diffidit, abiecit hastas.' Serpit hic rumor. 'Scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testis quaerere? Alium fac iam, quoniam sibi hic ipse desperat.' Eius modi *rumoribus* candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt; aut certam rem abiciunt aut suam operam
22 et gratiam iudicio et accusationi reservant. Accedit eodem ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare, qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et qui non aperte inimici sumus etiam alienissimis in capitis periculis amicissi-
46 morum officia et studia praestamus. Qua re ego expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam sic intellexi in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo fieri nullo modo posse ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Vnum sustinere pauci

1 praenuntia *ed. R*: pronuntia (provincia Σ *mg.*) *mei* 3 denuntiatio *Bake*: declamatio *codd.* 5 et ex] ut ex ψ^1 8 diffidet Σπ 10 fac iam ω (*ut ipse conieceram*): faci iam *cett.*: faciam *edd. VR* 11 rumoribus *supplevi*: *om. codd.* candidatorum] de candidato rumore *Jeep* 12 studium ψ^2 certam ψ^2, *ed. R*: testam (textam χ) *cett.*: statim *Müller*: totam *Lambinus*: desertam *coni. Halm*

possunt, utrumque nemo. Tu cum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satis facere posse. Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, postea quam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitus flagitasti, **23**
quae tibi non deerat; erat enim severissime scripta Calpurnia. Gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero refragata est. Poena gravior in 47
plebem tua voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum. Exsilium in nostrum ordinem; concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae communi condicionem te auctore constituit. Morbi excusationi poena addita est; voluntas offensa multorum quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit cui minime proderant. Illa *quidem* quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, †praerogationum legis Maniliae†, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti atque in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi tulerunt a tali viro esse pugnatum ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium quae tacitis

3 si existimasti *Wunder* posse sed *Boot* 18 haec *om. w, del. Halm* 19 cui $A\psi^2$: cum *cett.* quidem quae *scripsi*: quae *codd.* : autem quae *Nohl* (Quid ? illa quae *v. l. apud Lambinum*) 22 praerogationum *codd.* (ψ^1) : prorogationem ψ^2, *edd. VR* : perrogationem *Mommsen* (*Locus videtur a Scholiasta nescio quo corruptus Maniliae legis mentionem inferciente : in corruptela* praerogativae *nomen subesse puto. Ad sententiam similis est locus Ps. Sall.* ii. 7 ut ex confusis quinque classibus sorte centuriae vocarentur. Ita coaequatur dignitate pecunia *etc.*) 24 vicinitatibus Σ : civitatibus *cett.* (*cf. Pet. Cons.* 24) 27 occulta *om. w, del. Bake*

nunc discordiis continentur in fortunas optimi cuiusque
48 erumperent. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae non tacente me maxima, de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, *Q.* Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus ut, cum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae sed de tota re dicerem quod mihi videretur. Itaque in isdem rebus fere versor et quoad
24 possum, iudices, occurro vestrae satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum metum adduxisti ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares
49 deposita atque abiecta petitione? Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos; observationes, testificationes, seductiones testium, secessiones subscriptorum animadvertebant, quibus rebus certe ipsi candidatorum *voltus* obscuriores videri solent; Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum *tum* conlegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Voltus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur.

1 cuiusque $\Sigma\chi\psi$: cuius π : civis $A\phi$ 6 Q. *Klotz* : *om. codd.* 11 quoad ψ^2 : quod *cett.* 12 satietati *w*, *Hotoman* : sapietati Σ : sapientiae *cett.* 18 secessiones *Campe* : secessionem *codd.* 19 certe ipsi] certe spes *Boot* : cretae ipsae *Madvig* 20 voltus *ed. V* : *om. codd.* *cf. infra* l. 26 obscuriores $\pi\phi\psi^2\omega$: obscurior ei $\Sigma A\chi\psi^1$ solet $\chi\psi$ 22 militum tum ψ^2 : militum *cett.* 26 perculsi *Lambinus, pauci dett.* : percussi Σ : percussi *cett.* ipsius erat *χ*, *ed. V*

Murenam contemnebat, Sulpicium accusatorem suum numerabat non competitorem; ei vim denuntiabat, rei publicae minabatur. Quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus 25
sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, 50
nolite a me commoneri velle; vosmet ipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse nisi eum qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere; qua re qui consumpta replere, erepta reciperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet; minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum qui esset futurus dux et signifer calamitosorum. Tum igitur, 51
his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi, si quid vellet, quae ad me adlatae essent dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit sed indicavit atque induit. Tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, si ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia *omnia*. Erupit e senatu triumphans gaudio quem omnino vivum illinc exire non oportuerat, praesertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro,

7 percrebruissent Σ : percrebuissent *cett.* 21 esse duo corpora *A* 23 si] cum ψ^2 26 omnia *scripsi* : timebant *codd.* : timebant nimium *Müller* 27 *ante* erupit *add.* cue $\Sigma\chi^1$ (*al.* que *vel* cur Σ *mg.*), cum $A\pi\phi\omega$, qui χ^2, cur ψ^1, tum ψ^2 : atque *Mommsen* (*in archetypo videtur fuisse* que (= quaere) *aliquid amissum esse significans*)

iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua
26 sed ruina restincturum. His tum rebus commotus et quod
52 homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret—etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem sed caput et collum solere petere—verum ut omnes boni animadverterent et, cum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. Itaque cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab re publica pestem depellere cupiebant ad Murenam se statim contulerunt.
53 Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim cum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui cum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia petisset diligenter, et ita petisset ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54 Nunc mihi tertius ille locus est relictus orationis, de ambitus criminibus, perpurgatus ab eis qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus; quo in loco *C.* Postumo, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus

1 si ψ : etsi *cett.* 2 esset] esse Σ*A*φ 3 extincturum *A* 10 factum est *ω*, *Halm* 24 locus est relictus est Σ : locus reliquus est *Halm* 25 eis] his φ, *codd. Halmii* 27 C. *Zumpt* : P. *Halm* : *om. codd.* 28 et de] et Σ¹*A*φ

consulto, de re publica respondebo. Sed pauca quae meum animum repente moverunt prius de L. Murenae fortuna conquerar. Nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari. Qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum ne et ea quae *ei* relicta, et haec quae ab ipso parta sunt amittat, deinde propter studium novae laudis etiam in veteris fortunae discrimen adducitur. Quae cum sunt gravia, iudices, tum illud acerbissimum est quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. Nam ut omittam Servium Sulpicium quem intellego non iniuria L. Murenae sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas compluris protulit, simultatis nullam commemorare potuit. Accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant. Accusat M. Cato qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum ea condicione nobis erat in hac civitate natus ut eius opes, ut ingenium praesidio multis

(Margin: 27 55 at line 1; 56 at line 15)

3 et ex] ex $\Sigma^{1}A\phi$ 11 unum] in hunc *Müller*: summum *Pluygers* 12 ei *Halm* : *om. codd.* : *fort.* ab eis 13 parta *Naugerius* (2) : parata *codd.* 15 sint ϕ, *Ernesti* 18 descenderint *Lambinus* : descenderent *codd.* 21 C. *Zumpt* : tum *codd.* (T. *et hic et* § 54 *coni. Nohl*) 24 filius *Zumpt* : fil. χ, *om.* Σ, filii *cett.* 25-26 cum . . . tum *Kayser* : quamquam . . . tamen *codd.* 26 nobis *ed. V*, *Ox. Canon.* 304 *m.* 2 : nobilis *cett.*, *del. Mommsen* 27 ut ingen.] et ingen. *ed. Guar.* : atque ingen. *ed. V*

etiam alienis. exitio vix cuiquam inimico esse deberet.
57 Respondebo igitur Postumo primum qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postvmi criminibvs, de Servi advlescentis.

28
58 Venio nunc ad M. Catonem, quod est fundamentum ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est accusator et vehemens ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis quae ille adeptus est ut multis prodesse possit. Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperi, Carthaginem Numantiamque, deleverat cum accusavit L. Cottam. Erat in *eo* summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani quod illius opera tenebatur. Saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim *et* dignitatem plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines qui tum rem illam iudicabant ita quemquam cadere in iudicio
59 ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. Quid?

1 alienis exitio ψ^2, *Lambinus* : alienis ex7770 Σ : alienissimis ψ^1 : alienissimo *cett.* inimico ψ^2 : inimico ‖ Σ (*cf.* §§ 13, 26) : inimico ψ^1 : inimicus *cett.* deberent $\Sigma\psi^1$ 7 est] ei est *Heine* 9 DE . . . ADVLESCENTIS *om.* $A\chi^1\psi$ (*in lac.* χ^1) : *in mg.* π *est* '*hic non est textus*' 10 fundamentum Σ : firmamentum *cett.* ac] et $A\chi$ 14 illud *om. w, del. Halm* deprecor ϕ 17 prodesse possit] prodesset $\chi\psi$: prodesse posset *ed. R* 20 in eo $\chi\psi$: in *cett.* : *fort.* ei 23 vim et *pauci dett.* : vim *mei* : *om. ed. R* plurimum $\chi\psi$: plurimam *cett.* 26 nimiis *edd. VR* : nimis *codd.* (unius ψ^2)

Ser. Galbam—nam traditum memoriae *est*—nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum, in periculo vero et in pernicie civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum 60 ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere.

Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei **29** de tua virtute iudicium vituperare *non possum*; non nulla forsitan conformare et leviter emendare possim. 'Non multa peccas,' inquit ille fortissimo viro senior magister, 'sed peccas; te regere possum.' At ego non te; verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse huius modi ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnis denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit istuc doctrina non moderata nec mitis sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior quam aut veritas aut natura patitur. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut in 61 imperita multitudine aut in aliquo conventu agrestium,

1 memoriae $\chi\psi$: iniuriae *cett.* est ψ: *om. cett.* 17 non possum ψ^2: non audeo *Lag.* 24: *om. cett.*: nolo *Boot* 18 forsitan in re ψ^2 20 sed] sed si ψ, *ed. R* non te *del. Halm* 21 te esse] esse *w*, *Halm* 25 accessit istuc *Ernesti*: accessitis tot Σ: accessit his (iis $\pi\chi$) tot *cett.*: accessit his dotibus *coni. Ernesti* 27 patiatur $\phi\psi$

audacius paulo de studiis humanitatis quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona quae videmus divina et egregia ipsius scitote esse propria; quae non numquam requirimus, ea sunt omnia non a natura verum a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta eius modi. Sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse nisi stultum et levem; viri non esse neque exorari neque placari; solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos, si mendicissimi, divites, si servitutem serviant, reges; nos autem qui sapientes non sumus fugitivos, exsules, hostis, insanos denique esse dicunt; omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam
30 62 mutare numquam. Hoc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani; cave *ne* quicquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi; sceleratus et nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse et sui delicti veniam petit; 'nefarium est facinus ignoscere.' At leve delictum est. 'Omnia peccata sunt paria.' Dixisti quippiam: 'fixum et statutum est.' Non re ductus es sed opinione; 'sapiens nihil opinatur.' Errasti aliqua in re; male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt: 'Dixi in senatu me nomen

2 iucunda *ed. V, Lambinus*: iudicanda *codd.* (*etiam B*) 5 verum] sed ψ^1 7 huiusmodi *w, Halm* 13 simus *Wesenberg* 19 hoc] haec *φw, ed. V* 20 inductus] iter (inter ψ) inductus χψ 22 cave ne *scripsi*: cave . . Σ: cave *cett.* 25 sui *Halm*: cui Σ: eius (eiusdem φ) *cett.* 27 quippiam *Manutius*: quippe iam *codd.*

consularis candidati delaturum.' Iratus dixisti. 'Numquam' inquit 'sapiens irascitur.' At temporis causa. 'Improbi' inquit 'hominis *est* mendacio fallere; mutare sententiam turpe est, exorari scelus, misereri flagitium.' Nostri autem 63
illi—fatebor enim, Cato, me quoque in adulescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae—nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum et disparis poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari quod nesciat, irasci non numquam, exorari eundem et placari, quod dixerit interdum, si ita rectius sit, mutare, de sententia decedere aliquando; omnis virtutes mediocritate quadam esse moderatas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista **31** 64
natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior—neque enim esse potes—sed paulo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem summa dignitate atque honestate praeditum; putares, cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut, si potuisses, mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc et animi 65
quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingeni elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri finis

3 est ψ, *ed. R* : *om. cett.* 4 autem illi, fatebor enim *ed. V* : enim illi fatebor (fatebor illi Σ) enim *codd.* 9 esse genera w, *Halm* 11 quod] quid ΣA 14 moderandas *ed. V* 17 temperatior ψ 21 in *om.* $\Sigma\pi^1$ custodia] custodiam Σ : custodem ψ^2 24 aut si potuisses *Hotoman* : aut seposuisses (se pos. Σ) aut *codd.* : aut si posuisses *Halm* (2) : aut si dixisses *Campe* 28 mihi isti ipsi χ

officiorum paulo longius quam natura vellet protulisse ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen ubi oporteret consisteremus. 'Nihil ignoveris.' Immo aliquid, non omnia. 'Nihil gratiae causa feceris.' Immo resistito gratiae, cum officium et fides postulabit. 'Misericordia commotus ne sis.' Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. 'In sententia permaneto.'
66 Vero, nisi sententiam sententia alia vicerit melior. Huiusce modi Scipio ille fuit quem non paenitebat facere idem quod tu, habere eruditissimum hominem Panaetium domi; cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista quae te delectant, tamen asperior non est factus sed, ut accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior *fuit*, quis iucundior eodem ex studio isto, quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? De cuius praestanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis qui ab illo ortus es quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

32 67 Qua re, ut ad id quod institui revertar, tolle mihi e causa

3 non consisteremus *Lambinus* 4 nihil *Angelius*: nihil omnino *Lag.* 9: immo *mei* causa feceris *Naugerius*: confeceris *mei*: concesseris *Lag.* 9 6 sed tamen est *ante* etiam *transp.* *Hotoman* 8 vero] enimvero *ed. Mediol.*: Permaneto vero *ed. V* aliqua $\chi\psi$ 10 Panaetium *Lag.* 9: et pane Σ: et pene (pae- *A*) *cett.* 13 fuit *supplevi*: *om.* Σ *in lac.*, *sine lac. cett.* 15 Philo *Manutius*: Philippo *codd.* Galo *Müller* (*e Fast. Capitol. a.* 511, 588) 22 qui] quam *w*: quoniam *Halm* 23 es $\psi\chi\omega$: est *cett.*

nomen Catonis, remove vim, praetermitte auctoritatem quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere, congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato, quid adfers ad iudicium, quid arguis? Ambitum accusas; non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam quod lege punierim. Punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatus consultum me referente esse factum, si mercede obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus volgo locus tributim et item prandia si volgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint; decernit quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit necne vehementer quaeritur; sin factum sit, quin contra legem sit dubitare nemo potest. Est igitur 68 ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum, quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis, ut ex senatus consulto neque cuius intersit, neque contra quem sit intellegi possit. Qua re doce ab L. Murena illa esse commissa; tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam.

33 ‘Multi obviam prodierunt de provincia decedenti.’ Consulatum petenti solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? ‘Quae fuit ista multitudo?’ Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis tali

1 vim *scripsi* (*cf.* §§ 58, 59) : in Σ : ac *s* : *om. cett.* praetermitte ambitum *del. Halm* (2) 6 poenierim Σ poenivi Σ non ambitum vero Σ 8 mercede] conducti *add.* Σχψ : corrupti *add. cett.* : *del. Garatoni* 12 senatus χψ : senatum Σ : senatus si *cett. mei* : senatus nisi *Lag.* 9 13 candidato *A* 14 sin ω : in Σ : nam π : si *cett.* 17 indicare *Boot* 20 doce ab *Halm* : doceat Σ : doce a *cett.* 24 petenti. Solet *edd. ante Müller* eccui *Ascens.* (1) : et cui *codd.* 26 possum φχ

viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur.
69 Quid? si etiam illud addam quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos, num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid? si omnes societates venerunt quarum ex numero multi sedent iudices; quid? si multi homines nostri ordinis honestissimi; quid? si illa officiosissima quae neminem patitur non honeste in urbem introire tota natio candidatorum, si denique ipse accusator noster Postumus obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientis, vicinos, tribulis, exercitum totum Luculli qui ad triumphum per eos dies venerat; hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati nullius umquam sed ne voluntati quidem defuisse.
70 At sectabantur multi. Doce mercede; concedam esse
34 crimen. Hoc quidem remoto quid reprendis? 'Quid opus est' inquit 'sectatoribus?' A me tu id quaeris, quid opus sit eo quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi benefici locum, hanc in nostris petitionibus operam atque adsectationem. Neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis ut suos necessarios candidatos adsectentur totos dies; a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur

2 videretur $\chi\psi\omega$: videtur *cett.* 4 sit] est *Halm* 5 rogati ψ^2: roganti *cett.* 10 sedent] hic sedent *ed. V*, *Halm* 12 non] nisi *A* 16 totum $\chi\psi$: motum *cett.* 18 nullius *Zumpt*: ullius *codd.* 19 sectabuntur ΣA contendam *A* 23 referendi *ed. V*, *Lambinus*: proferendi *codd.* 27 adsectentur *Klotz*: aut (non ψ^2) sectentur *codd.*

et coli; tenuiorum amicorum et non occupatorum est ista adsiduitas, quorum copia bonis viris et beneficis deesse non solet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum 71
fructum offici, Cato; sine eos qui omnia a nobis sperant habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenues, etsi suffragantur, nil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt. Atque haec a nobis petunt omnia neque ulla re alia quae a nobis consequuntur nisi opera sua compensari putant posse. Itaque et legi Fabiae quae est de numero sectatorum, et senatus consulto quod est L. Caesare consule factum restiterunt. Nulla est enim poena quae possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. At spectacula sunt tributim data et ad pran- 72
dium volgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conquestiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria quo haec sive ambitio est sive liberalitas non fuerit ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores praemia commodaque a suis tribulibus vetere instituto adsequebantur***

[*Deest non nihil.*]

Praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse, 35 73

6 ipsorum] eorum *w*, *Halm* tenues, etsi *scripsi*: tenue est si ut Σ: tenue est si (sed ω) ut *cett.*: *fort.* tenues, si cui (leve est, ut suffragentur *Reid*) 9 possunt *Angelius*: possint (-it Σ) *codd.* 12 est a L. *Lag.* 9 21 nostrum Σπ 23 praemia commodaque *Halm*: primum nondum qui *codd.* (*om.* Σ *in* 15 *litt. lac.*) 24 a suis *Halm*: ea suis *codd.* adsequebantur] adsequi . . . Σ: *sequitur lac. in codd.* (1 *vers. in* Σ, 1 *vers. et* 14 *litt. in A*, *variant cett.*) 27 praefectum] fectum Σ

quid statuent in viros primarios qui in circo totas tabernas tribulium causa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt, in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? Non, sed mercede. Convince. Num sectari multos? Non, sed conductos. Doce. Num locum ad spectandum dare aut *ad* prandium invitare? Minime, sed volgo, passim. Quid est volgo? Vniversos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

74 At enim agit mecum austere et Stoice Cato, negat verum esse adlici benivolentiam cibo, negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur? 'Quippe' inquit 'tu mihi summum imperium, tu summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus? Vtrum lenocinium' inquit 'a grege delicatae iuventutis, an orbis terrarum imperium a populo

3 crimina multitudine invita tua nimia diligentia, Servi, collecta *Madvig*   5 ab (a φ) *codd.*, *del. Ernesti*   7 convince] mercede convince *Hotoman*   sectari *ed. Guar.* : sectare *codd.*   8 doce] conductos doce *Hotoman*   aut ad χψ : aut *cett.*   9 passim *om. Lag.* 9, *del. Beck* (*sed cf. Pet. Cons.* 44 in conviviis . . . et passim et tributim)   11 iam *om. w*, *del. Halm*   14 vitricos Σ*A*   15 suum] sane *A*χ   gladiatoribus *Lambinus*   20 in *om. A*π   23 tu summam *Lambinus* : summam *codd.*   25 deleniendis Σπω : deliniendis *A*φχψ

Romano petebas?' Horribilis oratio; sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt res publicas suas retinuerunt; quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperi praesidio disciplinam suam legesque conservant. Qua re noli, Cato, maiorum instituta 36 quae res ipsa, quae diuturnitas imperi comprobat nimium 75 severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, cum epulum Q. Maximus P. Africani, patrui sui, nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis, itaque homo integerrimus, civis optimus, cum 76 esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordis et inhumanitatem multo minus; distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais nulla re adlici hominum mentis oportere ad magistratum man-

30 ratione *Klotz*

dandum nisi dignitate, hoc tu ipse in quo summa est dignitas non servas. Cur enim quemquam ut studeat tibi, ut te adiuvet rogas? Rogas tu me ut mihi praesis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius a me ut pro mea salute laborem pericu-
77 lumque suscipias? Quid quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis. Nam, si nomine appellari abs te civis tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi. Sin iam noris, tamen*ne* per monitorem appellandi sunt cum petis, quasi incertus sis? Quid quod, cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, postea quam es designatus, multo salutas neglegentius? Haec omnia ad rationem civitatis si derigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. Qua re nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt, nec candidatis ista benignitas adimenda est quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

37 78 At enim te ad accusandum res publica adduxit. Credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, iudices, cum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, oti, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit ut ea

4 istuc *ed. Mediol.*: istunc (ais an ψ^2) *mei* 9 iam *scripsi*: etiam *codd.*: etiam si *Lambinus* tamenne *scripsi*: tamen *codd.* 10 cum *scripsi*: curam (cur ante ψ^2. *Naugerius*) *codd.* quasi *Zumpt*: quam *codd.* incertus sis *scripsi*: incertum sit *Lag.* 9: inceravit (narravit ψ^2) *mei*: insusurravit *Naugerius* quid quod cum *Priscian* (*K.* ii. 592): aquid quod Σ: a (ad ψ^2) quid cum $\chi\psi^2$: quid quom *Aπ*: a quid quom ψ: quid quomodo ω 11 quid] quidem (quid enim ψ^2) $\chi\psi$: quod *Lag.* 9 20 ea *om. Aπφ* opinioni Σ*Aχ* 26 non Σ, *Lambinus*: *om. cett.*

copia quam secum eduxit se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio quam quisquam putat, ad pluris pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus; a quo numquam me consule dormientes opprimemini. Quaeris a me ecquid ego Catilinam metuam. 79
Nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius quas hic video dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt sed ab illo in speculis atque insidiis relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duo consules. Nolite arbitrari, 80
mediocribus consiliis aut usitatis viis *eos* uti. Non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi. Atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt. Horum ego cotidie con-

2 patet . . . Σ: *fort.* patet iam 3 pertinet . . . Σ: *fort.* pertinet. Iam 5 a me ecquid *Bake*: a me (auiae Σ *mg.*) quid *codd.* 10 speculis] seculis Σ: speluncis $\chi^2\psi^2$ in insidiis *Halm* 20 duo Σ: duos *cett.* 21 viis *ed. Guar.*: vitis Σ$A\chi$: vitiis *cett.* eos uti *scripsi*: aut *codd.*: *lacunam statuit Ernesti* 22 largitio non *w*: largitionum *mei* 25 cives, cives ψ^2, *ed. R*: quae siuę (*in mg.* quaesciuę) Σ: quae cives $A\pi\omega$: quae si cives $\chi\psi^1$: cives ϕ, *Quintil.* ix. 2, 18

siliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed moneo, iudices. In exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae, nolite adimere eum cui rem publicam cupio tradere incolumem ab his tantis periculis defendendam.

38 Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud non
81 videtis? Te, te appello, Cato; nonne prospicis tempestatem anni tui? Iam enim *in* hesterna contione intonuit vox perniciosa designati tribuni, conlegae tui; contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos mensis, in hoc tempus erum-
82 punt. Qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demoveri volunt. Nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere; id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. Vident quantum in te sit animi, quantum ingeni, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidi; sed, cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul non timent. Vident in tuorum potestate conlegarum fore; sperant sibi *D.* Silanum, clarum virum, sine conlega, te sine
83 consule, rem publicam sine praesidio obici posse. His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui

6 quid] quod *Kayser* 8 in *Halm* : *om. codd.* 18 interficere *Richter* 19 demoveri *Lambinus* : demovere (remov. χ) *mei* : dimoveri *Lag.* 9 26 ñam ne Σ 28 D. *Hirschfelder* : *om. codd.*

mihi non tibi, sed patriae natus esse *videris*, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium *sustinendum*.

Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, 39
iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum quos secum eduxit hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam, si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae concitandae. Idemne igitur delecti ex amplissimis ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? Mihi credite, 84
iudices, in hac causa non solum de L. Murenae verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus; nihil est iam unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia quae habemus sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro—di immortales! sine gemitu hoc dici non potest—non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Di faxint ut meus conlega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat! ego togatus vobis bonisque omnibus adiutoribus hoc quod conceptum res publica periculum parturit consilio discutiam

1 mihi] non mihi ψ^2 esse] esset Σ: es π videris *Klotz*: *om. codd.* 6 sustinendum *Völkel*: *om. codd.* (*cf. Zielinski p.* 204) 13 suum] summum *w*, *Halm* 18 iudicaret ψ^2, *ed. R*: iudicarit *cett.* 31 periculum] peric. Σ (*cf. Rosc. Am.* 9)

85 et comprimam. Sed quid tandem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum annum qui consequitur redundarint? Vnus erit consul, et is non in administrando bello sed in sufficiendo conlega occupatus. Hunc iam qui impedituri sint * * * illa pestis immanis importuna Catilinae prorumpet, qua po * * * minatur; in agros suburbanos repente advolabit; versabitur *in urbe* furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus. Quae iam diu comparantur, eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur.

40
86 Quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in re publica diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem et defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et cum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset; nunc idem *in* squalore et sordibus, confectus

5 sint] *sequitur lacuna in codd.* (2 *vers. et* 5 *litt. in* Σ, 2 *vers. in A, variant cett.*) pestis immanis (immanis et *A*) *Aπφψω*: *om.* Σχ prorumpet *Aφω*: perrumpet Σπψ: perrumperet χ 6 qua po . . . Σχ: qua p. r. $A\pi\psi^1$: qua populo Romano φ: qua poterit et iam ψ^2 advolabit *cdd. VR*: advolavit *mei* 7 in urbe *Halm*: . . . . . . Σχ: L. Catilinae *A*: in castris (*om.* versabitur ψ^1) πφψω: in rostris *Lag.* 24 12 comprimentur *Lag.* 24, *Lambinus*: confirmentur (-matur φ) *mei* 17 ut vitae] vitae Σ: *om. A* 18 idem et *scripsi*: fidem vel Σχ: fide in vos (fidem vestram ψ^2) *cett.*: idem vos *Madvig* 22 obruatis $\chi^2\psi$: observatis $\Sigma\pi\chi^1$: obstruatis *cett.* 25 in *supplevi*: *om. codd.* sordibus $A\chi\psi^2$: sordidus *cett.*

morbo, lacrimis ac maerore perditus vester est supplex,
iudices, vestram fidem obtestatur, *vestram* misericordiam
implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur.
Nolite, per deos immortalis! iudices, hac eum cum re qua 87
se honestiorem fore putavit etiam ceteris ante partis
honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare.
Atque ita vos L. Murena, iudices, orat atque obse-
crat, si iniuste neminem laesit, si nullius auris volun-
tatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio
nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae
locus, sit demissis hominibus perfugium, sit auxilium
pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam ha-
bere debet, iudices; una enim eripiuntur cum con-
sulatu omnia; invidiam vero his temporibus habere
consulatus ipse nullam potest; obicitur enim contionibus
seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae, ad
omne denique periculum atque ad omnem iniuriam solus
opponitur. Qua re quid invidendum Murenae aut cuiquam 88
nostrum sit in hoc praeclaro consulatu non video, iudices;
quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur
et vos videre et perspicere potestis. Si, quod Iuppiter omen **41**
avertat! hunc vestris sententiis adflixeritis, quo se miser
vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri,
parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua
gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia
lugentemque videat? An ad matrem quae misera modo
consulem osculata filium suum nunc cruciatur et sollicita
est ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate

1 morbo *Aπφω*: idem ψ^2: *om.* $\Sigma\chi\psi^1$ (Σ *lac. hab. inter vv.* confectus *et* perditus, *et in mg.* lacrimis ac memore perditus) 2 vestram *Halm*: *om. codd.* 3 intuetur $\chi\psi$: intuetur Σ: tuetur *cett.* (*etiam B*) 4 eum cum *Garatoni*: cum *B*: eum *cett.* 7 L. *Lag.* 24: si (sic $\chi\psi$) *mei* 8 iniuste *om.* Σ *in lac.* 11 demisso animo *Bake* 17 iniuriam *Halbertsma*: invidiam *codd.* 18 quid *w*: qui *cett.*

89 conspiciat? Sed quid eius matrem aut domum appello quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exsilium miser? Quo? ad Orientisne partis in quibus annos multos legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, exsulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? Qui huius dolor, qui illius maeror erit, quae utriusque lamentatio, quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, cum, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrassent et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurre-
90 rent, repente exstiterit ipse nuntius suae calamitatis! Quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima *a* mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium, reddite rei publicae consulem, date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota *causa* frequens maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnis consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo

1 eius matrem *Zumpt*: ego matrem *codd.*: ego matrem eius *Halm* 5 exercitus *Lag.* 9: et exercitus *mei* 14 cum *Richter*: quod *codd.* 15 celebrassent] celebrarint *Richter*: celebrarant *Boot* 16 concurrerent χ^2: concurrerint *cett.*: concurrerant *Lag.* 9, *Boot* 17 exstiterit *scripsi*: exciderit ψ^2: excidet *cett.*: existet *Gulielmius* 19 a $B\chi$: *om. cett.* 22 Lanuvino ψ, *ed. R* 23 causa $A\psi^2\omega$: *om. cett.* (*etiam B*) 26 potissimum *om. A*

ut cupidissimum oti, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi quae nunc rem publicam labefactat futurum esse promittam et spondeam.

1 ut cupidissimum otii ψ^2, *ed. R*: cupidissimum osci Σ: cupidissimum hosti $\pi\psi^1\omega$: ut cupidissimi hostes ϕ: cupidissimum $B\chi$: cupidissime *A*

M. TVLLI CICERONIS

PRO M. CAELIO

ORATIO

SIGLA

A = Palimpsestus Ambrosianus (*continens* §§ 71–75 Caeserni . . . infelici)
T = Palimpsestus Taurinensis (*continens* §§ 38–42 quisque . . . curam rei, §§ 54–56 -dis illis . . . Caelio, §§ 66–69 -lus exitus . . . miramur si)
Σ = m. 2. in cod. Paris. 14749
B = Excerpta Bartolomaei de Montepolitiano
P = cod. Paris. 7794, saecl. ix
e = cod. Erfurtensis, saecl. xii/xiii
g = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii
h = cod. Harleianus 4927, saecl. xii
b = cod. S. Marci 255, saecl. xv
ψ = cod. Laur. (Gadd.) XC sup. 69, saecl. xv
π = codd. *egh*
δ = codd. *b*ψ

M. TVLLI CICERONIS

PRO M. CAELIO ORATIO

SI quis, iudices, forte nunc adsit ignarus legum iudi- I 1
ciorum consuetudinisque nostrae, miretur profecto quae sit
tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus festis ludisque
publicis, omnibus forensibus negotiis intermissis, unum hoc
iudicium exerceatur, nec dubitet quin tanti facinoris reus
arguatur ut eo neglecto civitas stare non possit. Idem cum
audiat esse legem quae de seditiosis consceleratisque civibus
qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint,
rem publicam oppugnarint cotidie quaeri iubeat: legem non
improbet, crimen quod versetur in iudicio requirat; cum
audiat nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in
iudicium vocari, sed adulescentem inlustri ingenio, industria,
gratia accusari ab eius filio quem ipse in iudicium et vocet et
vocarit, oppugnari autem opibus meretriciis: Atratini ipsius
pietatem non reprehendat, libidinem muliebrem compri-
mendam putet, vos laboriosos existimet quibus otiosis ne in
communi quidem otio liceat esse. Etenim si attendere 2
diligenter atque existimare vere de omni hac causa volue-
ritis, sic constituetis, iudices, nec descensurum quemquam
ad hanc accusationem fuisse cui utrum vellet liceret nec,
cum descendisset, quicquam habiturum spei fuisse, nisi
alicuius intolerabili libidine et nimis acerbo odio niteretur.

2 consuetudinisque ΣB : consuetudinis *cett.* 3 quod] quia ΣB 6 arguatur] accusatus ΣB 8 magistratibus ΣBπδ : *om.* P 12 adulescentem nobilem ΣB 14 Atratini ipsius *scripsi* : Atratini illius BPπδ : illius *Muretus* 15 libidinem muliebrem ΣB : muliebrem libidinem *cett.* 18 atque Σ : *om.* Pπδ : et *Angelius*

Sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adulescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis vel necessitatis vel aetatis. Si voluit accusare, pietati tribuo, si iussus est, necessitati, si speravit aliquid, pueritiae. Ceteris non modo nihil ignoscendum sed etiam acriter est resistendum.

2 Ac mihi quidem videtur, iudices, hic introitus defensionis
3 adulescentiae M. Caeli maxime convenire, ut ad ea quae accusatores deformandi huius causa et detrahendae spoliandaeque dignitatis gratia dixerunt primum respondeam. Obiectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse aut parum pie tractatus a filio diceretur. De dignitate M. Caelius notis ac maioribus natu etiam sine mea oratione tacitus facile ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quod iam diu minus in foro nobiscumque versatur, non aeque est cognitus, hi sic habeant, quaecumque in equite Romano dignitas esse possit, quae certe potest esse maxima, eam semper in M. Caelio habitam esse summam hodieque haberi non solum a suis sed etiam ab omnibus
4 quibus potuerit aliqua de causa esse notus. Equitis autem Romani esse filium criminis loco poni ab accusatoribus neque his iudicantibus oportuit neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est ista quidem nostra existimatio sed iudicium certe parentis. Quid nos opinemur audietis ex iuratis; quid parentes sentiant lacrimae matris incredibilisque maeror, squalor patris et haec praesens
5 maestitia quam cernitis luctusque declarat. Nam quod est obiectum municipibus esse adulescentem non probatum

5 nihil *om.* Σ 9 causa et *Bake*: causae Σ: causa $P\pi\delta$ 13 M. Σ, *Lambinus*: *om.* $P\pi\delta$ etiam sine . . . tacitus *ed. R*: et sine . . . tacitus Σ: et sine . . . et tacitus $P\pi\delta$ 14 respondit $\Sigma b^2\psi$ 18 summam hodieque $\Sigma P^1\psi^2$: summamque hodie $P^2\pi\delta$ 20 autem Romani *Quintil.* xi. 1. 28: Romani autem $P\pi\delta$ 21 criminessloco P^1: criminis in loco *coni. Halm* (*contra Quintil.*) 23 ista quidem Σ, *Lambinus*: quidem ista $P\pi\delta$ vestra *b*, *Halm*

suis, nemini umquam praesenti † Praestutiani † maiores honores habuerunt, iudices, quam absenti M. Caelio; quem et absentem in amplissimum ordinem cooptarunt et ea non petenti detulerunt quae multis petentibus denegarunt. Idemque nunc lectissimos viros et nostri ordinis et equites Romanos cum legatione ad hoc iudicium et cum gravissima atque ornatissima laudatione miserunt. Videor mihi iecisse fundamenta defensionis meae, quae firmissima sunt si nituntur iudicio suorum. Neque enim vobis satis commendata huius aetas esse posset, si non modo parenti, tali viro, verum etiam municipio tam inlustri ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad 3 6
hominum famam, et meus hic forensis labor vitaeque ratio demanavit ad existimationem hominum paulo latius commendatione ac iudicio meorum.

Nam quod obiectum est de pudicitia quodque omnium accusatorum non criminibus sed vocibus maledictisque celebratum est, id numquam tam acerbe feret M. Caelius ut eum paeniteat non deformem esse natum. Sunt enim ista maledicta pervolgata in omnis quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis. Sed aliud est male dicere, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem notet, argumento probet, teste confirmet; maledictio autem nihil habet propositi praeter contumeliam; quae si petulantius iactatur, convicium, si facetius, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis admiratus 7
sum et moleste tuli potissimum esse Atratino datam. Neque enim decebat neque aetas illa postulabat neque, id quod

1 Praestutiani Σ: praetoriani (-tori- P^3 *in ras.*) Pπδ: Praetutiani *Gruter* (*cf. Plin. N. H.* iii. 13–14): Puteolani *Beroaldus* (*cf. Val. Max.* ix. 3. 8): Tusculani *Baiter* (*cf. C. I. L.* xiv. 2622) 2 iudices Σ: *om.* Pπδ quam] per Σ 7 iecisse *ex* legisse *P*: egisse *Halm* 14 demanavit Σ*B*: dimanavit Pπδ (ἅπαξ λεγ.) 20 in] per Σ 21 fuit forma et species Σ 23 hominem Σ*B*: hominem ut Pπδ: nomine ut *Manutius* 25 iaciatur *Muretus*

animum advertere poteratis, pudor patiebatur optimi adulescentis in tali illum oratione versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc male dicendi locum suscepisset; aliquanto liberius et fortius et magis more nostro refutaremus istam male dicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam lenius, quod et pudor tuus moderatur orationi meae et meum erga te parentemque tuum beneficium tueri debeo.

8 Illud tamen te esse admonitum volo, primum ut qualis es talem te omnes esse existiment, ut quantum a rerum turpitudine abes tantum te a verborum libertate seiungas; deinde ut ea in alterum ne dicas quae, cum tibi falso responsa sint, erubescas. Quis est enim cui via ista non pateat, quis est qui huic aetati atque isti dignitati non possit quam velit petulanter, etiam si sine ulla suspicione, at non sine argumento male dicere? Sed istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt; laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere videbamus, ingeni, quod ornate
4 politeque dixisti. Verum ad istam omnem orationem
9 brevis est defensio. Nam quoad aetas M. Caeli dare potuit isti suspicioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia disciplinaque munita. Qui ut huic togam virilem dedit—nihil dicam hoc loco de me; tantum sit quantum vos existimatis; hoc dicam, hunc a patre continuo ad me esse deductum—nemo hunc M. Caelium in illo aetatis flore vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in M. Crassi castissima domo cum artibus honestissimis erudiretur.

1 animum advertere Σ (*cf. Clu.* § 1): animadvertere *Pπδ* 2 aliquis Σπδ: aliqui *P* 6 lenius agam Σ*B* tuus *om.* Σ*B* 7 meum *om.* Σ*B* debet Σ 8 ut Σ, *Lambinus*: *om. Pπδ* 9 te omnes esse (se) Σ: te *Pπδ*: te esse omnes *Klotz* 13 quis est Σ: *om. Pπδ* huic aetati atque isti (huic *Agroetius*) dignitati Σ, *Agroetius* (*K.* vii. 118): isti aetati *Pbh*: isti aetati atque etiam isti dignitati *cett.* 15 non sine ullo Σ 18 omnem *om.* Σ 19 potuit isti Σ, *Naugerius*: potuisti *Pe*: potuit *cett.* 22 togam virilem Σ: virilem togam *Pπδ* 23 existimetis *Ernesti*

Nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est, longe 10
ab ista suspicione abhorrere debet. Hoc enim adulescente scitis consulatum mecum petisse Catilinam. Ad quem si accessit aut si a me discessit umquam—quamquam multi boni adulescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt—tum existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus esse hunc in illius etiam amicis. Quis negat? Sed ego illud tempus aetatis quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum autem libidine infestum est, id hoc loco defendo. Fuit adsiduus mecum praetore me; non noverat Catilinam; Africam tum praetor ille obtinebat. Secutus est tum annus, causam de pecuniis repetundis Catilina dixit. Mecum erat hic; illi ne advocatus quidem venit umquam. Deinceps fuit annus quo ego consulatum petivi; petebat Catilina mecum. Numquam ad illum accessit, a me numquam recessit. Tot igitur **5** 11
annos versatus in foro sine suspicione, sine infamia, studuit Catilinae iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam aetatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus ad cohibendum bracchium toga constitutus, et ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur, eademque erat, si statim merere stipendia coeperamus, castrensis ratio ac militaris. Qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum iam sese conroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. At studuit Catilinae, cum 12

4 si a] si Σ 6 tum Σ, *Angelius*: tamen *Pπδ* 8 etiam Σ: *om. Pπδ* neget Σ 9 autem Σ*B*: *om. Pπδ* 10 libidini Σ, *Ascens.* 3 *in mg.* 12 tum annus Σ: annus *Pπδ*: annus cum *Garatoni* 22 merere Σ*B*: mereri *Pπδ* 25 defenderet (-rit *h*) *πδ*: defenderat *P* 27 illa prima Σ 28 ac] et Σ iam sese Σ: is iam se *Pπδ*: iam se *Vollgraf* 29 at *Francken*: ac Σ: *om. Pπδ*

iam aliquot annos esset in foro, Caelius. Et multi hoc
idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit
enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maxi-
marum non expressa signa sed adumbrata virtutum. Vte-
batur hominibus improbis multis; et quidem optimis se
viris deditum esse simulabat. Erant apud illum inlecebrae
libidinum multae; erant etiam industriae quidam stimuli
ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum; vigebant
etiam studia rei militaris. Neque ego umquam fuisse tale
monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque
atque inter se pugnantibus naturae studiis cupiditatibusque
6 conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore iucun-
13 dior, quis turpioribus coniunctior? quis civis meliorum
partium aliquando, quis taetrior hostis huic civitati? quis
in voluptatibus inquinatior, quis in laboribus patientior?
quis in rapacitate avarior, quis in largitione effusior? Illa
vero, iudices, in illo homine admirabilia fuerunt, compre-
hendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus com-
municare quod habebat, servire temporibus suorum omnium
pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset,
et audacia, versare suam naturam et regere ad tempus atque
huc et illuc torquere ac flectere, cum tristibus severe, cum
remissis iucunde, cum senibus graviter, cum iuventute
comiter, cum facinerosis audaciter, cum libidinosis luxu-
14 riose vivere. Hac ille tam varia multiplicique natura cum
omnis omnibus ex terris homines improbos audacisque
conlegerat, tum etiam multos fortis viros et bonos specie
quadam virtutis adsimulatae tenebat. Neque umquam ex

2 ordine omni Σ 6 simulaverat Σ 8 illum] eum Σ 11 atque *Lambinus*: *om.* *Pπδ*: et *unus det.* 12 quodam tempore] quondam Σ (*contra Frontonem, ad Anton.* ii. 6) 13 turpioribus viris Σ 17 admirabilia Σ: mirabilia *Pπδ* 20 corporibus Σ esset et Σ$b^2\psi^2$: esset (*ante ras. P*) *cett.* 22 ac] et Σ 24 audaciter Σ*Beg*: audacter *Ph* 26 ex omnibus Σ 28 quadam rei p. adsimulatam Σ neque] ne Σ

illo delendi huius imperi tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur. Qua re ista condicio, iudices, respuatur, nec Catilinae familiaritatis crimen haereat. Est enim commune cum multis et cum quibusdam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam paene ille decepit, cum et civis mihi bonus et optimi cuiusque cupidus et firmus amicus ac fidelis videretur; cuius ego facinora oculis prius quam opinione, manibus ante quam suspicione deprendi. Cuius in magnis catervis amicorum si fuit etiam Caelius, magis est ut ipse moleste ferat errasse se, sicuti non numquam in eodem homine me quoque erroris mei paenitet, quam ut istius amicitiae crimen reformidet.

Itaque a maledictis impudicitiae ad coniurationis invidiam **7** 15
oratio est vestra delapsa. Posuistis enim, atque id tamen titubanter et strictim, coniurationis hunc propter amicitiam Catilinae participem fuisse; in quo non modo crimen non haerebat sed vix diserti adulescentis cohaerebat oratio. Qui enim tantus furor in Caelio, quod tantum aut in moribus naturaque volnus aut in re atque fortuna? ubi denique est in ista suspicione Caeli nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor; hoc tamen dico. Non modo si socius coniurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, numquam coniurationis accusatione adulescentiam suam potissimum commendare voluisset. Quod haud scio 16
an de ambitu et de criminibus istis sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem. Numquam enim tam Caelius amens fuisset ut, si sese isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret,

2 facultatis *Madvig* (*cf. Zielinski p.* 77) 5 quibusdam Σ: quibusdam etiam *Pπδ* 13 ipsius Σ 14 impudicitiae Σ, *Garatoni ex Quintil.* iv. 2. 27: pudicitiae *Pπδ* 15 oratio delapsa est Σ 16 propter amicitiam hunc Σ 22 tamen *Pπδ*: tantum *Lambinus* 26 sequestrum *B* 28 si sese *scripsi*: ses se Σ: si se *Pπδ*

neque eius facti in altero suspicionem quaereret cuius ipse sibi perpetuam licentiam optaret, nec, si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine arcesseret. Quod quamquam nec sapienter et me invito facit, tamen est eius modi cupiditas ut magis insectari alterius innocentiam quam de se timide cogitare videatur.

17 Nam quod aes alienum obiectum est, sumptus reprehensi, tabulae flagitatae, videte quam pauca respondeam. Tabulas qui in patris potestate est nullas conficit. Versuram numquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis obiectus est, habitationis; triginta milibus dixistis habitare. Nunc demum intellego P. Clodi insulam esse venalem, cuius hic in aediculis habitat decem, ut opinor, milibus. Vos autem dum illi placere voltis, ad tempus eius mendacium vestrum accommodavistis.

18 Reprehendistis a patre quod semigrarit. Quod quidem in hac aetate minime reprendendum est. Qui cum et ex publica causa iam esset mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus et per aetatem magistratus petere posset, non modo permittente patre sed etiam suadente ab eo semigravit et, cum domus patris a foro longe abesset, quo facilius et nostras domus obire et ipse a suis coli posset, conduxit in Palatio non magno domum.

8 Quo loco possum dicere id quod vir clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paulo ante dixit:

Vtinam ne in nemore Pelio—

5 cupiditas $b^2\psi^2$: cupiditatis Σ : cupidus (-idinis *g*) *cett.* : *del. Lambinus* 9 est] sit Σ confecit *ed. R* 11 dixistis] eum *add. Pπδ, ego delevi* (*clausulae gratia*) 12 demum |||||| *P* : demum, iudices *Halm* 14 eius] eris Σ : *num* eri? 15 vestrum] *sequuntur in Peg verba* renuerit qui unguenta § 27 *usque ad* inanes metus § 36 17 in hac Σ, *Lambinus* : iam in hac *Pπδ* ex publica causa $\Sigma b^2\psi^2$, *Francken* : et (*om.* et π) ex rei p. causa *Pπδ* 21–22 et cum . . . abesset] cum . . . abesset, et *Schwartz* 23 posset $\Sigma P^2 b g^2 \psi$: possit *cett.*

Ac longius mihi quidem contexere hoc carmen liceret:

Nam numquam era errans

hanc molestiam nobis exhiberet

Medea animo aegro, amore saevo saucia.

Sic enim, iudices, reperietis quod, cum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque hanc adulescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse.

Quam ob rem illa quae ex accusatorum oratione prae- 19
muniri iam et fingi intellegebam, fretus vestra prudentia, iudices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem senatorem qui se pontificiis comitiis pulsatum a Caelio diceret. A quo quaeram, si prodierit, primum cur statim nihil egerit, deinde, si id queri quam agere maluerit, cur productus a vobis potius quam ipse per se, cur tanto post potius quam continuo queri maluerit. Si mihi ad haec acute arguteque responderit, tum quaeram denique ex quo iste fonte senator emanet. Nam si ipse orietur et nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est rivolus arcessitus et ductus ab ipso capite accusationis vestrae, laetabor, cum tanta gratia tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem esse solum qui vobis gratificari vellet inventum.

De teste fvfio.

Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium per- 20
horresco. Est enim dictum ab illis fore qui dicerent uxores suas a cena redeuntis attrectatas esse a Caelio. Graves erunt homines qui hoc iurati dicere audebunt, cum sit eis con-

1 mihi quidem Σ: quidem mihi *Pπδ* 6 migrationemque hanc *scripsi*: migrationemque huic *Pπδ*: eamque migrationem huic *Kayser* 11 aiebant] ||aiebant (-i- *m.* 2 *in ras.*) *P*: iaciebant Σ 17 quo iste *b*²*ψ*: quote *P*¹*cg*: quoto *P*²*bh*: quo *g*² 19 arcessitus Σ: accersitus *cett.* 22 esse solum Σ: solum esse *Pπδ* 23 de teste fvfio Σ, *om. Pπδ* (*cf. Mur.* 57) 24 tamen] tantum *ψ*¹ perhorresco Σ: pertimesco *Pπδ* 25 suas uxores Σ (*contra Severian., Rhet. M. p.* 369 27 audeant *bψ*²

fitendum numquam se ne congressu quidem et constituto
9 coepisse de tantis iniuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis huius, iudices, et iam prospicitis animis et, cum inferetur, propulsare debebitis. Non enim ab isdem accusatur M. Caelius a quibus oppugnatur; palam in eum
21 tela iaciuntur, clam subministrantur. Neque ego id dico ut invidiosum sit in eos quibus gloriosum etiam hoc esse debet. Funguntur officio, defendunt suos, faciunt quod viri fortissimi solent; laesi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti. Sed vestrae sapientiae tamen est, iudices, non, si causa iusta est viris fortibus oppugnandi M. Caelium, ideo vobis quoque causam putare esse iustam alieno dolori potius quam vestrae fidei consulendi. Iam quae sit multitudo in foro, quae genera, quae studia, quae varietas hominum videtis. Ex hac copia quam multos esse arbitramini qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cum aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam
22 navare, testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc iudicium forte proiecerint, excluditote eorum cupiditatem, iudices, sapientia vestra, ut eodem tempore et huius saluti et religioni vestrae et contra periculosas hominum potentias condicioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos abducam a testibus neque huius iudici veritatem quae mutari nullo modo potest in voluntate testium conlocari sinam quae facillime fingi, nullo negotio flecti ac detorqueri potest. Argumentis agemus, signis luce omni clarioribus crimina refellemus; res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit.

10
23 Itaque illam partem causae facile patior graviter et ornate

2 coepisse Σ*egδ*: caedisse *Ph* 4 debebitis propulsare Σ 6 administrantur Σ ego id Σ: id ego *Pπδ*: eo id *Schütz* 7 esse hoc Σ 12 vobis quoque Σ, *Garatoni*: vobis quoque vos *Pπδ*: vos quoque *ed. R* 13 consulendi. Iam *scripsi*: consulendum Σ: consulendi (-i *add. m.* 2) . . . *P*: consulendi *πδ* 15 vidistis Σ 25 fingi *g*ψ^{1}: effingi *Pehb*ψ^{2}

a M. Crasso peroratam de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae. Vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione. De quo ipso tamen quid est quod exspectetis? quod is qui fecit aut non timet aut etiam fatetur; est enim rex; qui autem dictus est adiutor fuisse et conscius, P. Asicius, iudicio est liberatus. Quod igitur est eius modi crimen ut qui commisit non neget, qui negavit absolutus sit, id hic pertimescat qui non modo a facti verum etiam a conscientiae suspicione afuit? Et, si Asicio causa plus profuit quam nocuit invidia, huic oberit maledictum tuum qui istius facti non modo suspicione sed ne infamia quidem est aspersus? At prae- 24
varicatione est Asicius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi praesertim a quo illa causa defensa est. Sed Caelius optimam causam Asici esse arbitratur; cuicuimodi autem sit, a sua putat esse seiunctam. Neque solum Caelius sed etiam adulescentes humanissimi et doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus praediti, Titus Gaiusque Coponii qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt, qui cum doctrinae studio atque humanitatis tum etiam hospitio Dionis tenebantur. Habitabat apud Titum, ut audistis, Dio, erat ei cognitus Alexandriae. Quid aut hic aut summo splendore praeditus frater eius de M. Caelio existimet ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo haec 25
removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus.

2 Paliae Σ 3 vellem vellem Σ 9 facti *Naugerius*: facto Pπδ 10 causa Pπδ: in causa *Müller*: *fort.* ea 11 maledictum tuum Σ: tuum maledictum Pπδ 13 est] sit Σ 15 cuicuimodi *Ant. Augustinus*: cuiusmodi Pπδ 16 esse Σ, *edd. VR*: eius esse Pπδ 19-20 Coponii . . . doluerunt $\Sigma b^2\psi^2$ (*de Coponiis cf. Balb.* § 53): *om. P in lac., sine lac.* πδ 20-22 qui cum . . . erat *om.* P^1 *in lac.* 20 qui cum doctrinae studio $\Sigma b^2\psi^2$: omni cum (*om.* cum *eg*) doctrina $P^2\pi\delta$ 21 apud Titum Σ: is apud L. Lucceium $P^2\pi\delta$ 22 Dio erat Σ: fuerat ei $P^2\pi\delta$ 25 removeantur Σ, *ed. Mediol.*: removentur Pπδ

11 Animadverti enim, iudices, audiri a vobis meum familiarem, L. Herennium, perattente. In quo etsi magna ex parte ingenio eius et dicendi genere quodam tenebamini, tamen non numquam verebar ne illa subtiliter ad criminandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet. Dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus et, qui in reliqua vita mitis esset et in hac suavitate humanitatis qua prope iam delectantur omnes versari periucunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caelium, sicut neminem umquam parens; multa de incontinentia intemperantiaque disseruit. Quid quaeritis, iudices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud, tam asperum genus orationis
26 horrebam. Ac prima pars fuit illa quae me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiae Caelium familiarem, cenasse apud eum, ventitasse domum, studuisse praeturae. Non me haec movent quae perspicue falsa sunt; etenim eos una cenasse dixit qui aut absunt aut quibus necesse est idem dicere. Neque vero illud me commovet quod sibi in Lupercis sodalem esse Caelium dixit. Fera quaedam sodalitas et plane pastoricia atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa silvestris ante est instituta quam humanitas atque leges, si quidem non modo nomina deferunt inter se sodales sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne quis id forte nesciat timere
27 videantur! Sed haec omitto; ad illa quae me magis moverunt respondeo.

4 subtilis et ad *B* 5 ad animos . . . accederet] animos . . . accenderet *h* 7 et qui Σg^2 : ut qui *cett.* 10 quidam *om.* Σ 14 illud tam Σ : illud et tam $P\pi\delta$ 20 idem dicere $P^2\pi\delta$: idem d . . . . . P^1 21 esse sodalem Σ 22 pastoricia $BP^2\pi\delta$: pa . . . . . . P^1 : pastoralis *coni. Halm* 26 ne quis P^1 : ne quis si Σ : ne si quis $P^2\pi\delta$ 27 videantur *Abram* : videatur $P\pi\delta$ omitto Σ : omittam $P\pi\delta$ 28 respondebo $b\psi$

Deliciarum obiurgatio fuit longa, etiam lenior, plusque disputationis habuit quam atrocitatis, quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius, amicus meus, cum se gravissime vehementissimeque iactaret et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maxima, tametsi probabam eius eloquentiam, tamen non pertimescebam; aliquot enim in causis eum videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondeo primum precario, si licet, si fas est defendi a me eum qui nullum convivium renuerit, qui in hortis fuerit, qui unguenta sumpserit, qui Baias viderit. Equidem multos et **12** 28 vidi in hac civitate et audivi, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitae et extremis, ut dicitur, digitis attigissent sed qui totam adulescentiam voluptatibus dedidissent, emersisse aliquando et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse gravisque homines atque inlustris fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliqui ludus aetati, et ipsa natura profundit adulescentiae cupiditates. Quae si ita erumpunt ut nullius vitam labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi 29 videbare ex communi infamia iuventutis aliquam invidiam Caelio velle conflare. Itaque omne illud silentium quod est orationi tributum tuae fuit ob eam causam quod uno reo proposito de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriem. Dies iam me deficiat, si quae dici in eam sententiam possunt coner expromere; de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus immensa oratio est. Vt tibi reum neminem sed vitia ista proponas, res tamen ipsa et copiose et graviter accusari potest. Sed

1 etiam *scripsi*: et ea $P\pi\delta$: et eo *Kayser* alienior Σ (*fort.* et a causa alienior) 4 inflammatus] *fort.* inflatius 5 probem Σ 8 respondebo *Donatus ad Ter. Hecyram* iv. 1. 30 9 renuerit *h*δ: reminierit *P*: inierit Σ*eg* qui . . . fuerit *Donatus*: *om.* $P\pi\delta$ 13 dedidissent *Ascens.* (3) *mg.*: dedissent $P\pi\delta$ 24 deficiat *P*, *Ernesti*: deficiet $\pi\delta$ 25 possint *Ernesti* coner] -er *add.* P^2 *in ras.* 27 ista *scripsi*: ipsa Σ: *om.* $P\pi\delta$ 28 et copiose Σ, *Naugerius* (2): *om.* $P\pi\delta$

vestrae sapientiae, iudices, est non abduci ab reo nec, quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, cum eos accusator erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem et in reum, cum is non suo crimine sed multorum
30 vitio sit in quoddam odium iniustum vocatus. Itaque ego severitati tuae ita ut oportet respondere non audeo. Erat enim meum deprecari vacationem adulescentiae veniamque petere. Non, inquam, audeo; perfugiis nihil utor aetatis, concessa omnibus iura dimitto; tantum peto ut, si qua est invidia communis hoc tempore aeris alieni, petulantiae, libidinum iuventutis, quam video esse magnam, tamen ne huic aliena peccata, ne aetatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem qui haec postulo quin criminibus quae in hunc proprie conferuntur diligentissime respondeam non recuso.

13 Sunt autem duo crimina, auri et veneni; in quibus una atque eadem persona versatur. Aurum sumptum a Clodia, venenum quaesitum quod Clodiae daretur, ut dicitur. Omnia sunt alia non crimina sed maledicta, iurgi petulantis magis quam publicae quaestionis. 'Adulter, impudicus, sequester' convicium est, non accusatio. Nullum est enim fundamentum horum criminum, nullae sedes; voces sunt contumeliosae temere ab irato accusatore nullo auctore emissae.
31 Horum duorum criminum video auctorem, video fontem, video certum nomen et caput. Auro opus fuit; sumpsit a Clodia, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit. Maximum video signum cuiusdam egregiae familiaritatis. Necare

1 iudices est] est *in ras. hab. P*: est, iudices, *Halm* 2 habet Σ 5 ego Σ: *om. Pπδ* 6 ita ut oportet Σ: ut oportet ita *Pπδ* 8 nihil Σ: non *Pπδ* 9 si quae *Halm* 11 tamen *Wrampelmeyer*: tam Σ: *om. Pπδ* 18 ut Σ: *om. Pπδ* (*cf. Zielinski p.* 207) somnia Σ 19 alia] talia Σ: illa *Ernesti* 22 nullae Σ: nulla *Pπδ* 23 ab irato accusatore] arbitratu accusatoris $b^2\psi$ 24 auctorem video fontem Σ: fontem video auctorem *Pπδ* 27 necare $b^1g^2\psi$: negare $P\pi b^2$

eandem voluit; quaesivit venenum, sollicitavit servos, potionem paravit, locum constituit, clam attulit. Magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio exstitisse. Res est omnis in hac causa nobis, iudices, cum Clodia, muliere non solum nobili verum etiam nota; de qua ego nihil dicam nisi depellendi criminis causa. Sed intellegis 32
pro tua praestanti prudentia, Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis. Quae si se aurum Caelio commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit, petulanter facimus, si matrem familias secus quam matronarum sanctitas postulat nominamus. Sin ista muliere remota nec crimen ullum nec opes ad oppugnandum M. Caelium illis relinquuntur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos qui insectantur repellamus? Quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro—fratrem volui dicere; semper hic erro. Nunc agam modice nec longius progrediar quam me mea fides et causa ipsa coget: nec enim muliebris umquam inimicitias mihi gerendas putavi, praesertim cum ea quam omnes semper amicam omnium potius quam cuiusquam inimicam putaverunt.

Sed tamen ex ipsa quaeram prius utrum me secum 14 33
severe et graviter et prisce agere malit, an remisse et leniter et urbane. Si illo austero more ac modo, aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis, non hac barbula qua ista delectatur sed illa horrida quam in statuis antiquis atque imaginibus videmus, qui obiurget mulierem et qui

1 servos, potionem *Bährens*: quos potuit *Pπδ* 2 clam attulit *scripsi*: quam *ante* locum *hab.* Σ: *om.* *Pπδ* 5 nobili verum Σ, *Quintil.* ix. 4. 97: nobili sed (nobi . . . . . P^{1}) *Pπδ* 12 M. Σ: *om.* *Pπδ* 16 fratrem ΣBb^{2}, *Claud. Sac.* (*K.* vi. 468): fratre *Pπδ*, *Rufinian.* (*Rhet. M.* 40) 18 cogit Σb^{2} nec Σ: neque *Pπδ* 19 mihi inimicitias Σ cum ea *om. Quintil.* ix. 2. 99 20 semper *om. Quintil.* 24 si *Ernesti*: sin *BPπδ*: si enim *Bährens* 25 hac barbula] ex barbula illa Σ*B* 26 sed illa Σ*B*: sed ex illa *cett.* 27 et qui Σ: et *Pπδ*

pro me loquatur ne mihi ista forte suscenseat. Exsistat igitur ex hac ipsa familia aliquis ac potissimum Caecus ille; minimum enim dolorem capiet qui istam non videbit. Qui profecto, si exstiterit, sic aget ac sic loquetur: 'Mulier, quid tibi cum Caelio, quid cum homine adulescentulo, quid cum alieno? Cur aut tam familiaris fuisti ut aurum commodares, aut tam inimica ut venenum timeres? Non patrem tuum videras, non patruum, non avum, non proavum,
34 non *abavum*, *non* atavum audieras consules fuisse; non denique modo te Q. Metelli matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi ac fortissimi viri patriaeque amantissimi, qui simul ac pedem limine extulerat, omnis prope civis virtute, gloria, dignitate superabat? Cum ex amplissimo genere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Caelius tam coniunctus fuit? cognatus, adfinis, viri tui familiaris? Nihil eorum. Quid igitur fuit nisi quaedam temeritas ac libido? Nonne te, si nostrae imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Claudia, aemulam domesticae laudis in gloria muliebri esse admonebat, non virgo illa Vestalis Claudia quae patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno plebei de curru detrahi passa non est? Cur te fraterna vitia potius quam bona paterna et avita et usque a nobis cum in viris tum etiam in feminis repetita moverunt? Ideone ego pacem Pyrrhi diremi ut tu amorum turpissimorum cotidie foedera ferires, ideo aquam adduxi ut ea tu inceste uterere, ideo viam munivi ut eam tu alienis viris comitata celebrares?'

15
35 Sed quid ego, iudices, ita gravem personam induxi ut

6 familiaris *Severian.* (*Rhet. M.* 360): famil. huius Σ*B*: famil. huic *Pπδ* accommodares Σ*B* 8 non proavum Σ*B*: proavum *cett.* 9 non abavum, non atavum *scripsi* (*cf. Nipperdey, Leges Ann. p.* 42): non atavum non Σ*B*: atavum *cett.* 15 eorum] horum b^1, *Ernesti* 17 ne *et* quidem *om. B* 23 || moverunt (mov- *m.* 2 *in ras.*) *P*: *fort.* commoverunt 28 introduxi *Quintil.* ix. 2. 60 ut Σ: ut et *Pπδ*: ut etiam *Wesenberg*

verear ne se idem Appius repente convertat et Caelium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro hoc posterius atque ita, iudices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Caeli vitam me probaturum esse confidam. Tu vero, mulier—iam enim ipse tecum nulla persona introducta loquor—si ea quae facis, quae dicis, quae insimulas, quae moliris, quae arguis, probare cogitas, rationem tantae familiaritatis, tantae consuetudinis, tantae coniunctionis reddas atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivia, comissationes, cantus, symphonias, navigia iactant, idemque significant nihil se te invita dicere. Quae tu quoniam mente nescio qua effrenata atque praecipiti in forum deferri iudiciumque voluisti, aut diluas oportet ac falsa esse doceas aut nihil neque crimini tuo neque testimonio credendum esse fateare.

Sin autem urbanius me agere mavis, sic agam tecum. 36
Removebo illum senem durum ac paene agrestem; ex his igitur sumam aliquem ac potissimum minimum fratrem qui est in isto genere urbanissimus; qui te amat plurimum, qui propter nescio quam, credo, timiditatem et nocturnos quosdam inanis metus tecum semper pusio cum maiore sorore cubitabat. Eum putato tecum loqui: 'Quid tumultuaris, soror? quid insanis?

Quid clamorem exorsa verbis parvam rem magnam facis?

Vicinum adulescentulum aspexisti; candor huius te et proceritas voltus oculique pepulerunt; saepius videre voluisti; fuisti non numquam in isdem hortis; vis nobilis mulier

3 ut vel Σ: vel (*om. g*) $P\pi\delta$ 6 loquar Σ 6–7 facis . . . arguis (quae *ante* moliris *om.* b^2: quae insimulas *om.* ψ^2) $\Sigma b^2\psi^2$: *om.* P^1: facis, quae dicis, quae in sororem tuam moliris, quae argumenta $P^2\pi\delta$ 10 actas *P*: acta $\pi\delta$ 13 praeceps Σ 14 ac *Halm*: aut $P\pi\delta$ 17 illum illum Σ his igitur P^1: his igitur tuis $P^2\pi\delta$: istis tuis *Madvig* 22 cubitabat *Quintil.* viii. 3. 22: cubitavit $P\pi\delta$ 24 clamorem *Ribbeck*: clamore $P\pi\delta$ 26 pepulerunt $\Sigma\pi\delta$: perpulerunt *P* 27 vis P^1, *Madvig*: visa $P^2\pi\delta$

illum filium familias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum. Non potes; calcitrat, respuit, repellit, non putat tua dona esse tanti. Confer te alio. Habes hortos ad Tiberim ac diligenter eo loco paratos quo omnis iuventus natandi causa venit; hinc licet condiciones cotidie legas; cur huic qui te spernit molesta es?'

16 37 Redeo nunc ad te, Caeli, vicissim ac mihi auctoritatem patriam severitatemque suscipio. Sed dubito quem patrem potissimum sumam, Caecilianumne aliquem vehementem atque durum:

Nunc enim demum mi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira

aut illum:

O infelix, o sceleste!

Ferrei sunt isti patres:

Egone quid dicam, quid velim? quae tu omnia
Tuis foedis factis facis ut nequiquam velim,

vix ferendi. Diceret talis pater: 'Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur inlecebris cognitis non refugisti?'

Cur alienam ullam mulierem nosti? Dide ac dissice;
Per me *tibi* licet. Si egebis, tibi dolebit, *non mihi*.
Mihi sat est qui aetatis quod relicuom est oblectem meae.

38 Huic tristi ac derecto seni responderet Caelius se nulla cupiditate inductum de via decessisse. Quid signi? Nulli sumptus, nulla iactura, nulla versura. At fuit fama. Quotus

2 potest Σ: potes || *P* repellit Σ*B*: *om. cett.* 3 esse dona Σ 4 paratos Σ*B*: parasti *P*: praeparasti πδ 11 demum mi *Ribbeck*: demum mihi *P*πδ: mihi demum *B* 12 ira] cura *B* 16 quid velim *Spengel*: egone quid velim *P*πδ 21 alienam *om.* Σ dissice Σ, *Puteanus*: disce *P*πδ 22 tibi *Francken*: *om. P*πδ non mihi *Francken*: *om. P*πδ 25 se nulla . . . in tam *om.* P^1 *in* 4 *versuum lac.*

quisque istam effugere potest, praesertim in tam maledica civitate? Vicinum eius mulieris miraris male audisse cuius frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni vero et clementi patre cuius modi ille est:

Fores ecfregit, restituentur; discidit
Vestem, resarcietur,

Caeli causa est expeditissima. Quid enim esset in quo se non facile defenderet? Nihil iam in istam mulierem dico; sed, si esset aliqua dissimilis istius quae se omnibus pervolgaret, quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias iure suo libidines omnium commearent, quae etiam aleret adulescentis et parsimoniam patrum suis sumptibus sustineret; si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem si quis hanc paulo liberius salutasset?

17 39

Dicet aliquis: 'Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adulescentis? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit et tradidit, ut in amore atque in voluptatibus adulescentiam suam conlocaret, et ut hanc tu vitam atque haec studia defenderes?' Ego, si quis, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit ut respueret omnis voluptates omnemque vitae suae cursum in labore corporis atque in animi contentione conficeret,

1 quisque $BP^2\pi\delta$: quisque est qui *T*   effugere potest, praesertim *scripsi* : praesertim effugere potest ΣB : effugere potest (*ante* 12 *litt. lac.* P^2) *cett.* : effugere possit *Halm*   4 patre *Schwartz* : patri $P\pi\delta$ 5 ecfregit *Müller* : etfregit P^1 : effregit $P^2\pi\delta$ 7 Caelii *Angelius* : filii $PT\pi\delta$ 10 decretum] *fort.* devinctum (*cf.* § 36)   13 sustineret Σ (*cf. Liv.* xxxix. 9. 6) : sustentaret *cett.*   15 quis] qui *Quintil.* viii. 4. 1   17 est igitur *T* (*contra Quintil.* ix. 2. 15)   discipulina Σ (*cf. Rep.* ii. 19)   18 parens tibi hunc puerum Σ 19 amoribus Σ 20 ut $T\Sigma$: *om.* $P\pi\delta$ 21 si quis Σg : si quid TB : si qui *cett.* (*variant codd. Quintil.*)   22 ac $BP\pi\delta$, *Quintil.* : ad (*ex* adq.) *T* : atque *Halm*   23 suae vitae ΣB 24 atque in] atque ΣB

quem non quies, non remissio, non aequalium studia, non
ludi, non convivium delectaret, nihil in vita expetendum
putaret nisi quod esset cum laude et cum dignitate con-
iunctum, hunc mea sententia divinis quibusdam bonis
instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse
arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnisque eos qui haec
40 ex minimis tanta fecerunt. Verum haec genera virtutum
non solum in moribus nostris sed vix iam in libris repe-
riuntur. Chartae quoque quae illam pristinam severitatem
continebant obsoleverunt; neque solum apud nos qui hanc
sectam rationemque vitae re magis quam verbis secuti
sumus sed etiam apud Graecos, doctissimos homines,
quibus, cum facere non possent, loqui tamen et scribere
honeste et magnifice licebat, alia quaedam mutatis Graeciae
41 temporibus praecepta exstiterunt. Itaque alii voluptatis
causa omnia sapientes facere dixerunt, neque ab hac
orationis turpitudine eruditi homines refugerunt; alii cum
voluptate dignitatem coniungendam putaverunt, ut res
maxime inter se repugnantis dicendi facultate coniungerent;
illud unum derectum iter ad laudem cum labore qui proba-
verunt, prope soli iam in scholis sunt relicti. Multa enim
nobis blandimenta natura ipsa genuit quibus sopita virtus
coniveret interdum; multas vias adulescentiae lubricas
ostendit quibus illa insistere aut ingredi sine casu aliquo ac
prolapsione vix posset; multarum rerum iucundissimarum
varietatem dedit qua non modo haec aetas sed etiam
42 iam conroborata caperetur. Quam ob rem si quem forte
inveneritis qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non
odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus

2 convivium *TB*: convivia *Pπδ* delectaret *scripsi*: delectarent *codd.* qui nihil *Halm* 6 Fabricios *ante* fuisse *hab. T* Furios *B* 14 alia *TΣg²*: aliqua *Pπδ* 16 nec ab Σ 19 dicendi] verborum Σ 23 interdum Σ, *Madvig*: et interdum *cett.* 24 ac *TB*: aut *Pπδ*

omnem suavitatem, huic homini ego fortasse et pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo haec 18 deserta via et inculta atque interclusa iam frondibus et virgultis relinquatur. Detur aliqui ludus aetati; sit adulescentia liberior; non omnia voluptatibus denegentur; non semper superet vera illa et derecta ratio; vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem, dum modo illa in hoc genere praescriptio moderatioque teneatur. Parcat iuventus pudicitiae suae, ne spoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne faenore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque familiam, ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis inferat, ne quem vi terreat, ne intersit insidiis, scelere careat. Postremo cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum aetatis atque ad inanis hasce adulescentiae cupiditates, revocet se aliquando ad curam rei domesticae, rei forensis reique publicae, ut ea quae ratione antea non perspexerat satietate abiecisse et experiendo contempsisse videatur.

Ac multi quidem et nostra et patrum maiorumque me- 43 moria, iudices, summi homines et clarissimi cives fuerunt quorum, cum adulescentiae cupiditates defervissent, eximiae virtutes firmata iam aetate exstiterunt. Ex quibus neminem mihi libet nominare; vosmet vobiscum recordamini. Nolo enim cuiusquam fortis atque inlustris viri ne minimum quidem erratum cum maxima laude coniungere. Quod si facere vellem, multi a me summi atque ornatissimi viri praedicarentur quorum partim nimia libertas in adulescentia, partim profusa luxuries, magnitudo aeris alieni, sumptus, libidines nominarentur, quae multis postea virtutibus obtecta

2 putaverunt *T* 3 et virg.] ac virg. Σ 4 aliqui ludus *T*: aliquid *P*πδ 5 voluptatibus] cupiditatibus Σ 6 superent Σ et] ac Σ derecta Σ*P*: directa πδ via et ratio Σ 11 familiam Σ: famam *cett.* 17 et Σ: *om.* *P*πδ 19 quidem Σ: *om.* *P*πδ 21 deferv.] deferuu- *P*[1]: deseru- Σ 23 libet Σ, *Madvig*: liquet *P*: necesse est πδ 28 profluxa Σ 29 obiecta Σ

19 44 adulescentiae qui vellet excusatione defenderet. At vero in M. Caelio—dicam enim iam confidentius de studiis eius honestis, quoniam audeo quaedam fretus vestra sapientia libere confiteri—nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum aes alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido. Quod quidem vitium ventris et gurgitis non modo non minuit aetas hominibus sed etiam auget. Amores autem et deliciae quae vocantur, quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse—mature enim et celeriter deflorescunt—numquam hunc occupatum impeditumve te-
45 nuerunt. Audistis cum pro se diceret, audistis antea cum accusaret—defendendi haec causa, non gloriandi loquor—genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quae vestra prudentia est, perspexistis. Atque in eo non solum ingenium elucere eius videbatis, quod saepe, etiam si industria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus, sed inerat, nisi me propter benivolentiam forte fallebat, ratio et bonis artibus instituta et cura et vigiliis elaborata. Atqui scitote, iudices, eas cupiditates quae obiciuntur Caelio atque haec studia de quibus disputo non facile in eodem homine esse posse. Fieri enim non potest ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, saepe nimia copia, inopia etiam non numquam impeditus hoc quicquid est quod nos facimus in dicendo, quoquo modo facimus, non
46 modo agendo verum etiam cogitando possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis cur in tantis praemiis eloquentiae, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta

2 iam] hoc Σ 3 quoniam Σ, *Muretus*: quondam Pπδ 5 lustrorum] stuprorum Σ 6 gutturis *ed. R* 8 deliciae Σ: hae deliciae Pπδ firmo ingenio Σ 10 impeditumve *scripsi*: ne impeditum que Σ: impeditumque Pπδ 12 loquor Σ, *Naugerius*: eloquor Pπδ 14 quae vestrae si prudentiae Σ: *fort.* quae vestra est prudentia 18 atqui Σ, *Lambinus*: atque Pπδ 20 disputo] disputavi Σ: disputato P¹ 24 modo facimus non Σ, *suppl. Madvig*: *om.* Pπδ

gratia, tanto honore, tam sint pauci semperque fuerint qui in hoc labore versentur? Obterendae sunt omnes voluptates, relinquenda studia delectationis, ludus, iocus, convivium, sermo paene est familiarium deserendus. Qua re in hoc genere labor offendit homines a studioque deterret, non quo aut ingenia deficiant aut doctrina puerilis. An hic, si 47
sese isti vitae dedidisset, consularem hominem admodum adulescens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, hac in acie cotidie versaretur, appeteret inimicitias, in iudicium vocaret, subiret periculum capitis, ipse inspectante populo Romano tot iam mensis aut de salute aut de gloria dimicaret? Nihilne **20**
igitur illa vicinitas redolet, nihilne hominum fama, nihil Baiae denique ipsae loquuntur? Illae vero non loquuntur solum verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem esse prolapsam ut ea non modo solitudinem ac tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et clarissima luce laetetur.

Verum si quis est qui etiam meretriciis amoribus inter- 48
dictum iuventuti putet, est ille quidem valde severus—negare non possum—sed abhorret non modo ab huius saeculi licentia verum etiam a maiorum consuetudine atque concessis. Quando enim hoc non factitatum est, quando reprehensum, quando non permissum, quando denique fuit ut quod licet non liceret? Hic ego ipsam rem definiam,

4 est paene Σ 5 labor offendit homines Σ, *Madvig*: labore fiendi homines *P*: labor confitendi homines *eg*: homines a labore studioque discendi *bhψ*² 6 hic *om.* Σ (*contra Arusian. K.* vii. 465) 7 dedidisset *Arusian.* (*s.v.* dedo): dedisset *mei* 9 hac in Σ: in hac *P*πδ 11 capitis, ipse *Ph*: capitis, ipso *ed. R*: capitis ipse, *Halm* tot iam Σ, *Lambinus*: tot t || *P*: tot πδ 12 nihilne . . . nihilne Σ: nihil . . . nihil *P*πδ 18 rebus] viris Σ 22 huius Σ*g*²*h*: eius *cett.* 23 concessu *Ernesti* 24 factitatum Σ, *Lambinus*: factum *P*πδ 26 ipsam rem definiam *Halm*: iam rem definiam (iam rem *P*² *in ras.*) *P*πδ: iam definiam rem Σ

mulierem nullam nominabo; tantum in medio relinquam.
49 Si quae non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati palamque sese in meretricia vita conlocarit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit, si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciat, si denique ita sese gerat non incessu solum sed ornatu atque comitatu, non flagrantia oculorum, non libertate sermonum, sed etiam complexu, osculatione, actis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix sed etiam proterva meretrix procaxque videatur: cum hac si qui adulescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter an amator, expugnare pudicitiam
50 an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor iam iniurias tuas, Clodia, depono memoriam doloris mei; quae abs te crudeliter in meos me absente facta sunt neglego; ne sint haec in te dicta quae dixi. Sed ex te ipsa requiro, quoniam et crimen accusatores abs te et testem eius criminis te ipsam dicunt se habere. Si quae mulier sit eius modi qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque meretricio, cum hac aliquid adulescentem hominem habuisse rationis num tibi perturpe aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod obiciant Caelio? Sin eam te volunt esse, quid est cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Qua re nobis da viam rationemque defensionis. Aut enim pudor tuus defendet nihil a M. Caelio petulantius esse factum, aut impudentia et huic et ceteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

21
51 Sed quoniam emersisse iam e vadis et scopulos praeter-

3 collocaverit Σ 4 in urbe $\Sigma g^2 h$: urbe *cett.* 5 faciat *duo dett.* : facit P^1 : faciet $P^2\pi$: faceret *b* 6 gerat Σ : geret (gereret *b*) *Pπδ* 7 sermonum Σ : sermonis *Pπδ* 8 actis *Ernesti* : aquis *Pπδ* 9 sed etiam proterva meretrix $\Sigma b^2\psi^2$: *om. Pπδ* 13 tuas Σ, *Arusian.* (*s. v.* obliviscor), *Servius ad Aen.* ii. 148 : *om. Pπδ* 24 aut enim Σ : nam aut *Pπδ* 25 esse factum *Pπδ* : factum esse Σ 26 et ceteris magnam ad se Σ : *om. Pπδ* 28 e vadis Σ, *ed. R* : evades P^1 : evadens $P^2\pi$: e vado $b^2\psi^2$

vecta videtur esse oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina una in muliere summorum facinorum, auri quod sumptum a Clodia dicitur, et veneni quod eiusdem Clodiae necandae causa parasse Caelium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Luccei servis daret, per quos Alexandrinus Dio qui tum apud Lucceium habitabat necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis vel in servis ad hospitem domini necandum sollicitandis, plenum sceleris consilium, plenum audaciae! Quo quidem in crimine primum illud requiro, 52
dixeritne Clodiae quam ob rem aurum sumeret, an non dixerit. Si non dixit, cur dedit? Si dixit, eodem se conscientiae scelere devinxit. Tune aurum ex armario tuo promere ausa es, tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum, cum scires quantum ad facinus aurum hoc quaereretur, ad necem legati, ad L. Luccei, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam? Huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adiutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus; 53
celatam esse Clodiam dixit, atque ita Caelium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quaerere. Si tam familiaris erat Clodiae quam tu esse vis cum de libidine eius tam multa dicis, dixit profecto quo vellet aurum; si tam familiaris non erat, non dedit. Ita si verum tibi Caelius dixit, o immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti; si non est ausus dicere, non dedisti.

Quid ego nunc argumentis huic crimini, quae sunt innu- **22**

1 esse ΣB: *om.* $P\pi\delta$ 5 L. $P^2\pi\delta$: *om.* ΣP^1 8 insidiandis ΣB: insidiantes (-is *gh*) $P\pi\delta$ 10 requiro Σ: requiram $P\pi\delta$ 11–12 quam ob . . . si non *om.* P^1 *in* 1½ *vers. lac.* 11 ob $\Sigma\delta$: ad $P^2\pi$ sumeret Σ: tum sumeret δ: tum iret $P^2\pi$ 15 ceterorum $\Sigma\psi^1$, *Gulielmius*, *Madvig*: ceterum *cett.* 16 L. Luccei bg^2: L. Lucullum $P\pi\psi$ 18 sempiternam *Pantagathus*: sempiterni $P\pi\delta$ 23 erat] fuit Σ 27 ausus $\Sigma h\psi$: rursus *cett.*

merabilia, resistam? Possum dicere mores M. Caeli longissime a tanti sceleris atrocitate esse disiunctos; minime esse credendum homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam alia et ceterorum patronorum et mea consuetudine ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Luccei Caelius, qui ei fuerit aditus; si per se, qua temeritate! si per alium, per quem? Possum omnis latebras suspicionum peragrare dicendo; non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi malefici spes, non ratio ulla, non
54 vestigium maximi facinoris reperietur. Sed haec quae sunt oratoris propria, quae mihi non propter ingenium meum sed propter hanc exercitationem usumque dicendi fructum aliquem ferre potuissent, cum a me ipso elaborata proferri viderentur, brevitatis causa relinquo omnia. Habeo enim, iudices, quem vos socium vestrae religionis iurisque iurandi facile esse patiamini, L. Lucceium, sanctissimum hominem et gravissimum testem, qui tantum facinus in famam atque in fortunas suas neque non audisset inlatum a M. Caelio neque neglexisset neque tulisset. An ille vir illa humanitate praeditus, illis studiis, illis artibus atque doctrina illius ipsius periculum quem propter haec ipsa studia diligebat, neglegere potuisset et, quod facinus in alienum hominem intentum severe acciperet, id omisisset curare in hospitem? quod per ignotos actum si comperisset doleret, id a suis servis temptatum esse neglegeret? quod in agris locisve

5 credendam bg^2 : credendum (-u- *in ras.* *P*) *Pπψ* alia Σ : illa *Pπψ* 7 fuerit ei Σ 15 elaborata Σ, *Ant. Augustinus* : laborata *Pπψ* 18 L. *om.* Σ 19 in famam atque in (in *om.* δ) Σδ : infamat atque *Pπ* 20 non *om.* Σ M. ΣP^2g : *om.* P^1ch 22 illis artibus *T*Σ, *Lambinus* : artibus *Pπδ* 24 in *T*Σ*h* : per g^2 : *om. cett.* 25 intentum *T* : inlatum *Pπδ* hospitem *T* : hospite *Pπδ* 26 si comperisset *T*Σ : cumpetisset Pg^1e : comperisset $g^2δ$: cum comperisset *h* 27 servis *T*Σ : *om.* *Pπδ* locisque *T*

publicis factum reprehenderet, id in urbe ac domi suae coeptum esse leniter ferret? quod in alicuius agrestis periculo non praetermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret? Sed cur diutius vos, 55 iudices, teneo? Ipsius iurati religionem auctoritatemque percipite atque omnia diligenter testimoni verba cognoscite. Recita. L. LVCCEI TESTIMONIVM. Quid exspectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? Haec est innocentiae defensio, haec ipsius causae oratio, haec una vox veritatis. In crimine ipso nulla suspicio est, in re nihil est argumenti, in negotio quod actum esse dicitur nullum vestigium sermonis, loci, temporis; nemo testis, nemo conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinerosa, ex libidinosa domo. Domus autem illa quae temptata esse scelere isto nefario dicitur plena est integritatis, dignitatis, offici, religionis; ex qua domo recitatur vobis iure iurando devincta auctoritas, ut res minime dubitanda in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an gravis sapiens moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

Reliquum est igitur crimen de veneno; cuius ego nec 23 principium invenire neque evolvere exitum possum. 56 Quae fuit enim causa quam ob rem isti mulieri venenum dare vellet Caelius? Ne aurum redderet? Num petivit? Ne crimen haereret? Num quis obiecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nullius nomen detulisset? Quin

1 domi suae *TΣ* : suae domi *Pπδ* 3 praetermitteret *TΣ*$b^{1}c$: prae||mitteret Pg^{1} (per- g^{2}) : postmitteret $b^{2}h\psi$ in *TΣhδ* : *om. Peg* 6 percipite atque *om. T* 7 L. Luccei test. *T* : test. Luccei *Pπδ* 8 aliam *Ernesti* 9 posse] possem. Pro (-ro *m.* 2 *in ras.*) se *P* : posse pro se *h* 10 una] viva *Pluygers* 15 esse *T* : *om. Pπδ* 16 dignitatis *TΣ* : *om. Pπδ* 22 nec *TΣ* : de (idem P^{2}) *P* : neque *πδ* 23 evolvere *TΣ*ψ^{2} : volvere *cett.* 24 dare vellet *T* : vellet dare *Pπδ* 27 nullius *T* : nemini *Pπδ*

etiam L. Herennium dicere audistis verbo se molestum non futurum fuisse Caelio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur tantum facinus nullam ob causam esse commissum? et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen ut alterius sceleris susci-
57 piendi fuisse causa videatur? Cui denique commisit, quo adiutore usus est, quo socio, quo conscio, cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? Servisne mulieris? Sic enim est obiectum. Et erat tam demens is cui vos ingenium certe tribuitis, etiam si cetera inimica oratione detrahitis, ut omnis suas fortunas alienis servis committeret? At quibus servis?—refert enim magno opere id ipsum—eisne quos intellegebat non communi condicione servitutis uti sed licentius liberius familiariusque cum domina vivere? Quis enim hoc non videt, iudices, aut quis ignorat, in eius modi domo in qua mater familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur quod foras proferendum sit, in qua inusitatae libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur, hic servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur isdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex cotidianis sumptibus ac luxurie redundet? Id
58 igitur Caelius non videbat? Si enim tam familiaris erat mulieris quam vos voltis, istos quoque servos familiaris dominae esse sciebat. Sin ei tanta consuetudo quanta a vobis inducitur non erat, quae cum servis eius potuit

1 L. Σ, *Lambinus* : *om. cett.* 2 futurum Caelio *T qui in hoc verbo desinit* : fut. Caelio fuisse *Halm* 4 nullam ob Σ : ob nullam *Pπδ* 6 causa Σ, *edd. VR*, *ante* sceleris *hab.* ψ : *om. cett.* 9 est obiectum Σ : obiectum est ψ, *ed. R* : obiectum *cett.* is Σ : hic *Pπδ* 10 tribuistis Σ 12 eisne *Lambinus* : eiusne Σ : hisne *Pπδ* 13 uti sed Σ$b^2ψ^2$: ut (sed b^1) esset *cett.* 14 familiariusque Σ : familiarius *Pπδ* vivere] dere Σ 17 inusitatae Σ : illustria *Pπ* : lustra δ 20 in *om.* Σ 23 tam Σψ : iam *Pbh* : *om. cg* 25 dominae esse Σ*g* : esse domina ‖ esse *P* : esse dominae *cett.* 26 eius Σ : *om. Pπδ*

familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quae ratio 24
fingitur? ubi quaesitum est, quem ad modum paratum, quo pacto, cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi vimque eius esse expertum in servo quodam ad eam rem ipsam parato; cuius perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Pro di immortales! cur interdum in 59
hominum sceleribus maximis aut conivetis aut praesentis fraudis poenas in diem reservatis? Vidi enim, vidi et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q. Metellus abstraheretur e sinu gremioque patriae, cumque ille vir qui se natum huic imperio putavit tertio die post quam in curia, quam in rostris, quam in re publica floruisset, integerrima aetate, optimo habitu, maximis viribus eriperetur indignissime bonis omnibus atque universae civitati. Quo quidem tempore ille moriens, cum iam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam rei publicae reservabat, cum me intuens flentem significabat interruptis ac morientibus vocibus quanta inpenderet procella mihi, quanta tempestas civitati, et cum parietem saepe feriens eum qui cum P. Catulo fuerat ei communis crebro Catulum, saepe me, saepissime rem publicam nominabat, ut non tam se mori quam spoliari suo praesidio cum patriam tum etiam me doleret. Quem quidem virum si nulla vis 60
repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo consularis restitisset qui consul incipientem furere atque tonantem sua se manu interfecturum audiente senatu dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? Nonne ipsam domum metuet ne quam vocem eiciat, non parietes conscios, non

4 ad eam rem Σ. *Madvig* : ad eadem rem P^1 : ad rem *cett.* 10 e sinu *ed. R* : sinu Σ : e sinu e *Pπδ* 19 mihi Σ*B*, *Orelli* : ibi *Peg* : urbi *hδ* 22 mori *P* : emori *πδ* 24 ille *om.* Σ 25 fratri suo] patrueli *add. Pπδ* : *del. Orelli* consul *Manutius* : consulem *Pπδ* 26 tonantem *scripsi* (*cf. Mur.* 81) : conantem *Pπδ* 27 ista] illa Σ 29 eiciat *Muretus* : eieciat Σ : eliciat (-cat P^1) *Pπδ* (*cf. Tusc.* ii. 56)

noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertor ad crimen; etenim haec facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit et mentem dolore impedivit.

25 61 Sed tamen venenum unde fuerit, quem ad modum paratum sit non dicitur. Datum esse aiunt huic P. Licinio, pudenti adulescenti et bono, Caeli familiari; constitutum esse cum servis ut venirent ad balneas Senias; eodem Licinium esse venturum atque eis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid attinuerit ferri in eum locum constitutum, cur illi servi non ad Caelium domum venerint. Si manebat tanta illa consuetudo Caeli, tanta familiaritas cum Clodia, quid suspicionis esset si apud Caelium mulieris servus visus esset? Sin autem iam suberat simultas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat, hinc illae lacrimae nimirum et haec causa est
62 omnium horum scelerum atque criminum. 'Immo' inquit 'cum servi ad dominam rem totam et maleficium Caeli detulissent, mulier ingeniosa praecepit his ut omnia Caelio pollicerentur; sed ut venenum, cum a Licinio traderetur, manifesto comprehendi posset, constitui locum iussit balneas Senias, ut eo mitteret amicos qui delitiscerent, deinde repente, cum venisset Licinius venenumque traderet, prosi-
26 lirent hominemque comprenderent.' Quae quidem omnia, iudices, perfacilem rationem habent reprendendi. Cur enim potissimum balneas publicas constituerat? in quibus non invenio quae latebra togatis hominibus esse posset.

1 illam Σbψ² : aliam *cett.* 2 revertor Σ : revertar *Pπδ* etenim Σ, *Gruter* : sed (set *P*) enim *Pπδ* 5 sit paratum Σ 6 huic Σ, *Madvig* : hoc *Pπδ* 7 constitutum *Naugerius* : constitutum pactum Σ : constitutum factum *Pπδ* 10 ferri *b*¹, *ed. Mediol.* : fieri *Pπb²ψ* 14 iam Σ*B*, *Oettling* : iam iam *Pπδ* 18 rem totam Σ : remittam *P*¹ : rem istam *cett.* 19 his ut Σ, *ed. R* : suis *Pπδ* 20 sed ut Σ*h* : sed *cett.* 21 locum *del. Ernesti* 22 deinde Σ : dein *Pπδ* 23 venenumque Σ, *Lambinus* : venenum *Pπδ* 26 constituebat Σ 27 possit *edd. VR*

Nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent; sin se in intimum conicere vellent, nec satis commode calceati et vestiti id facere possent et fortasse non reciperentur, nisi forte mulier potens quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer 63 exspectabam quinam isti viri boni testes huius manifesto deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati. Sed non dubito quin sint pergraves, qui primum sint talis feminae familiares, deinde eam provinciam susceperint ut in balneas contruderentur, quod illa nisi a viris honestissimis ac plenissimis dignitatis, quam velit sit potens, numquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite. 'In balneis delituerunt.' Testis egregios! 'Dein temere prosiluerunt.' Homines temperantis! Sic enim fingitis, cum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum repente evolasse istos praeclaros testis sine nomine; Licinium autem, cum iam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse atque ex illo repentino hominum impetu se in fugam coniecisse. O magnam vim veritatis, quae contra hominum ingenia, calliditatem, sollertiam contraque fictas omnium insidias facile se per se ipsa defendat! Velut haec tota fabella **27** 64 veteris et plurimarum fabularum poetriae quam est sine argumento, quam nullum invenire exitum potest! Quid enim? isti tot viri—nam necesse est fuisse non paucos ut et comprehendi Licinius facile posset et res multorum oculis

2 nec satis commode] quomodo Σ*B* 3 reciperentur Σδ: reciperetur *P*π 4 permutatione] pensitatione *Pantagathus* familiaris coeperat esse *Quintil.* ix. 4. 64 10 conducerentur Σ 14 delituerant Σ 15 temperantes *P*: gravitati deditos πδ fingitis Σ: fing . . . P^1: fingunt *cett.* 20 ex Σ: *om.* *P*πδ 21 magnam vim Σ: magna vis *P*πδ hominum *cd.* *V*: omnium *P*πδ 23 ipsa Σ$P^1\psi^2$: ipsam *cett.* velut] ut Σ: verum $b^1\psi^2$ fabellarum Σ 26 non paucos fuisse Σ

esset testatior—cur Licinium de manibus amiserunt? Qui minus enim Licinius comprehendi potuit cum se retraxit ne pyxidem traderet, quam si tradidisset? Erant enim illi positi ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Licinius teneretur aut cum retineret venenum aut cum tradidisset. Hoc fuit totum consilium mulieris, haec istorum provincia qui rogati sunt; quos quidem tu quam ob rem temere prosiluisse dicas atque ante tempus non reperio. Fuerant ad hoc rogati, fuerant ad hanc rem conlocati, ut venenum, ut insidiae, facinus denique ipsum ut manifesto comprende-
65 retur. Potueruntne magis tempore prosilire quam cum Licinius venisset, cum in manu teneret veneni pyxidem? Quae cum iam erat tradita servis, *si* evasissent subito ex balneis mulieris amici Liciniumque comprehendissent, imploraret hominum fidem atque a se illam pyxidem traditam pernegaret. Quem quo modo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? Primum ad se vocarent maximi facinoris crimen; deinde id se vidisse dicerent quod quo loco conlocati fuerant non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt, cum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo iam exitus, non fabulae; in quo cum clausula non invenitur, fugit aliquis e manibus, dein scabilla concrepant, aulaeum
28 66 tollitur. Quaero enim cur Licinium titubantem, haesitantem, cedentem, fugere conantem mulieraria manus ista de manibus emiserit, cur non comprenderint, cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce tanti sceleris crimen

3 illic g^2, *Rau*   6 istorum] est horum Σ   9 ad hoc Σ, *Lambinus*: hoc *Ph*: enim *e*: autem *g*   11 magis Σ*BP*[1]: meliori (meliori magis ψ^2) $P^2\pi\delta$ 13 quae cum iam erat . . . si evas. *Ernesti*, *Müller*: quae si iam erat . . . evas. *P*πδ: quae si cum iam erat . . . evas. *Bake*   15 hominum *Angelius*: omnium *P*πδ   17 ad se vocarent *scripsi*: at revocarent Σ: ad se revocarent *P*πδ   22 iam Σ: est etiam *P*πδ: est iam *Ascens.* 3   23 dein Σ: deinde *P*πδ   26 emiserit Σπδ: miserit *P*: amiserit *codd. Lambini*   cur non comprehenderint Σπδ: *om.* *P*

expresserint. An timebant ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent?

Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque haec causa ab argumentis, a coniectura, ab eis signis quibus veritas inlustrari solet ad testis tota traducta est. Quos quidem ego, iudices, testis non modo sine ullo timore sed etiam cum aliqua spe delectationis exspecto. Praegestit animus iam videre, primum 67 lautos iuvenes mulieris beatae ac nobilis familiaris, deinde fortis viros ab imperatrice in insidiis atque in praesidio balnearum conlocatos. Ex quibus requiram quem ad modum latuerint aut ubi, alveusne ille an equus Troianus fuerit qui tot invictos viros muliebre bellum gerentis tulerit ac texerit. Illud vero respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc et unum et tam imbecillum quem videtis non aut stantem comprehenderint aut fugientem consecuti sint; qui se numquam profecto, si in istum locum processerint, explicabunt. Quam volent in conviviis faceti, dicaces, non numquam etiam ad vinum diserti sint, alia fori vis est, alia triclini, alia subselliorum ratio, alia lectorum; non idem iudicum comissatorumque conspectus; lux denique longe alia est solis, alia lychnorum. Quam ob rem excutiemus omnis istorum delicias, omnis ineptias, si prodierint. Sed me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent, vigeant apud istam mulierem venustate, dominentur sumptibus, haereant, iaceant, deserviant; capiti vero innocentis fortunisque parcant.

At sunt servi illi de cognatorum sententia, nobilissimorum **29** 68

4 reperitur Σ*g* 5 eis] illis Σ 6 testis, iudices *T*Σ 8 prim. (*sic*) iam videre Σ*B* 10 atque in] atque Σ 11 collocatos *T*: locatos *P*πδ quem ad modum *T*: quonam modo *P*πδ 15 quem Σ: quam *cett.* 18 quam volent *P*πδ: quam volunt Σ: quamvis *T* 22 solis alia *Bb*²ψ: solis ac *T*: solis et *P*π*b*¹ (*cf. Fortunatian. Rhet. M. p.* 124 aliud fori lumen est, aliud lychnorum) 25 ostendent (-ant Σ) *T*¹Σ

et clarissimorum hominum, manu missi. Tandem aliquid invenimus quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententia atque auctoritate fecisse dicatur. Sed scire cupio quid habeat argumenti ista manumissio ; in qua aut crimen est Caelio quaesitum aut quaestio sublata aut multarum rerum consciis servis cum causa praemium persolutum. 'At propinquis' inquit 'placuit.' Cur non placeret, cum rem tute ad eos non ab aliis tibi adlatam
69 sed a te ipsa compertam deferre diceres? Hic etiam miramur, si illam commenticiam pyxidem obscenissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in eius modi mulierem non cadere videatur. Audita et percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, iudices, iam dudum quid velim vel potius quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certe a Caelio quidem non est factum—quid enim attinebat?—est enim ab aliquo adulescente fortasse non tam insulso quam inverecundo. Sin autem est fictum, non illud quidem modestum sed tamen est non infacetum mendacium ; quod profecto numquam hominum sermo atque opinio comprobasset, nisi omnia quae cum turpitudine aliqua dicerentur in istam quadrare apte viderentur.

70 Dicta est a me causa, iudices, et perorata. Iam intellegitis quantum iudicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quaeritis. Quae lex ad imperium, ad maiestatem, ad statum patriae, ad salutem omnium pertinet, quam legem Q. Catulus armata dissensione civium rei publicae paene extremis temporibus tulit, quaeque lex sedata illa flamma consulatus mei fumantis reliquias coniurationis exstinxit, hac nunc lege Caeli adulescentia non ad rei

2 de] e Σ 6 sublata $T\Sigma b^2\psi^2$, *Manutius* : sublevata *cett.* 7 inquit *T* : *om.* *Pπδ* 8 rem tute $\Sigma\psi$, *ed. R* : tu tu || *P* : rem te *cett.* 10 sit] est *Halm* 12 audita] et pervulgata *add.* $bh\psi^2$ 15 quidem $\Sigma\psi^1$: *om. cett.* factum $\Sigma b^2\psi^1$: *om. cett.* 16 adulescente fortasse Σ, *Francken* : fortasse adulescente *Pπδ* 17 inverecundo Σ : non verecundo *Pπδ* 22 iudices, causa Σ 29 hac nunc *Halm* : hac enim *Pπδ* : hacine *Müller*

publicae poenas sed ad mulieris libidines et delicias de- 30
poscitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti et C. Caeserni 71
damnatio praedicatur. O stultitiam! stultitiamne dicam an
impudentiam singularem? Audetisne, cum ab ea muliere
veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetis exci-
tare tanti flagiti memoriam, non exstinctam illam quidem
sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine peccatoque
perierunt? Nempe quod eiusdem mulieris dolorem et iniu-
riam Vettiano nefario sunt stupro persecuti. Ergo ut audi-
retur Vetti nomen in causa, ut illa vetus aeraria fabula
referretur, idcirco Camurti et Caeserni est causa renovata?
qui quamquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio
tamen erant implicati ut ex nullius legis laqueis eximendi
viderentur. M. vero Caelius cur in hoc iudicium vocatur? 72
cui neque proprium quaestionis crimen obicitur nec vero
aliquod eius modi quod sit a lege seiunctum, cum vestra
severitate coniunctum. Cuius prima aetas disciplinae dedita
fuit eisque artibus quibus instruimur ad hunc usum forensem,
ad capessendam rem publicam, ad honorem, gloriam, digni-
tatem. Eis autem fuit amicitiis maiorum natu quorum
imitari industriam continentiamque maxime vellet, eis stu-
diis aequalium ut eundem quem optimi ac nobilissimi
petere cursum laudis videretur. Cum autem paulum iam ro- 73
boris accessisset aetati, in Africam profectus est Q. Pompeio
pro consule contubernalis, castissimo homini atque omnis

1 libidinosae Σ: libidines et (-es et P^2 *in ras.*) *P*πδ 2 M. *om.* Σ Camurii *Garatoni* C. *Orelli*: *om.* *P*πδ 3 stultitiam stultitiamne Σ, *Naugerius*: stultitiamne *P*πδ 5 audetis Σ: audetisne *P*πδ 9 sunt stupro Σπδ: sunt stupro sunt *P*: stupro sunt *Halm* 10 aeraria Σ, *Garatoni*: afraria *P*πδ 11 referretur Σ: reficeretur *P*πδ: refricaretur *ed. R* 12 eo maleficio tamen *A*Σδ: et maleficio *P*π 13 eximendi *A*: emittendi *P*π 15 crimen quaestionis *A*Σ 16 cum *A*Σ: et cum P^2π (cum . . . coniunctum *om.* P^1) 17 disciplinae dedita (deb. Σ) *A*Σ: dedita disciplinis (ad disc. P^1) *P*πδ 18 instruimur *A*Σδ: instituimur *P*π 20 quorum . . . vellet, iis (his) Σ*b*ψ^2: quorum . . . velit is *cett.*: quorum eum . . . velitis *Madvig* 21 studiis aequalium *A*Σ: aequalium studiis *P*πδ 25 homini *A*Σ*B*: viro *cett.*

offici diligentissimo ; in qua provincia cum res erant et possessiones paternae, tum etiam usus quidam provincialis non sine causa a maioribus huic aetati tributus. Decessit illinc Pompei iudicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognoscetis. Voluit vetere instituto et eorum adulescentium exemplo qui post in civitate summi viri et clarissimi cives exstiterunt industriam suam a populo Romano ex aliqua
31 inlustri accusatione cognosci. Vellem alio potius eum
74 cupiditas gloriae detulisset ; sed abiit huius tempus querelae. Accusavit C. Antonium, conlegam meum, cui misero praeclari in rem publicam benefici memoria nihil profuit, nocuit opinio malefici cogitati. Postea nemini umquam concessit aequalium plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia. Quae nisi vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore et diligentia est
75 consecutus. In hoc flexu quasi aetatis—nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra—fama adulescentis paululum haesit ad metas notitia nova eius mulieris et infelici vicinitate et insolentia voluptatum, quae, cum inclusae diutius et prima aetate compressae et constrictae fuerunt, subito se non numquam profundunt atque eiciunt universae. Qua ex vita vel dicam quo ex sermone—nequaquam enim tantum erat quantum homines loquebantur—verum ex eo quicquid erat emersit totumque se eiecit atque extulit, tantumque abest ab illius familiaritatis infamia ut eiusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset.
76 Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiaeque moreretur—fecit me invito me hercule et multum repugnante

1 erat *A*Σ 3 decessit *A*Σ : discessit *P*πδ 5 et Σ : *om. cett.* 6 viri et] viri et clarissimi viri et Σ 9 sedaret huius temporis querellam Σ 10 C. *om.* Σ*B* 12 umquam *A* : *om.* *P*πδ 13 ut . . . ut *om. A* 19 paululum Σ*B* : paulum *cett.* nova eius *scripsi* : novae Σ : nova *P*πδ 22 eiciuntur Σ 29 me invito meherc. Σ : me (*om.* me *b*) meherc. invito *P*πδ

me, sed tamen fecit—nomen amici mei de ambitu detulit; quem absolutum insequitur, revocat; nemini nostrum obtemperat, est violentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientia, quae non cadit in hanc aetatem; de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam; quae studia in his iam aetatibus nostris contractiora esse debent, in adulescentia vero tamquam in herbis significant quae virtutis maturitas et quantae fruges industriae sint futurae. Etenim semper magno ingenio adulescentes refrenandi potius a gloria quam incitandi fuerunt; amputanda plura sunt illi aetati, si quidem efflorescit ingeni laudibus, quam inserenda. Qua re, si cui nimium 77
effervisse videtur huius vel in suscipiendis vel in gerendis inimicitiis vis, ferocitas, pertinacia, si quem etiam minimorum horum aliquid offendit, si purpurae genus, si amicorum catervae, si splendor, si nitor, iam ista deferverint, iam aetas omnia, iam res, iam dies mitigarit.

Conservate igitur rei publicae, iudices, civem bonarum 32
artium, bonarum partium, bonorum virorum. Promitto hoc vobis et rei publicae spondeo, si modo nos ipsi rei publicae satis fecimus, numquam hunc a nostris rationibus seiunctum fore. Quod cum fretus nostra familiaritate promitto, tum quod durissimis se ipse legibus iam obligavit. Non enim 78
potest qui hominem consularem, cum ab eo rem publicam violatam esse diceret, in iudicium vocarit ipse esse in re publica civis turbulentus; non potest qui ambitu ne absolutum quidem patiatur esse absolutum ipse impune umquam esse

1 me Σ: *om.* Pπδ 8 significant ΣBδ: significat Pπ 10 ad gloriam ΣB 11 efflorescit] etflorescit ΣP^1: florescit P^2πδ 14 vis *del. Madvig* pertinacia Σbψ^2: *om.* Pπψ^1 15 aliquod Σ 16 deferv.] deferuu. P: deseru. Σ (*cf.* § 43) 17 iam res iam Σδ: iam ista P^2 *in ras.*: iam usus iam *Rau* (*cf. Mur.* 65) 19 virorum] morum *Weiske*: studiosum *add. Müller* (*cf. Zielinski p.* 208) 23 se durissimis Σ iam *om.* Σ 24 cum Σ: quod Pπδ 25 esse Σ, *Lambinus*: *om.* Pπδ ipse ẽẽ (e P^1) Pπ: ipse Σδ 26 civis Pπ: civis si Σ: civis esse δ 27 patiatur Σ, *Wesenberg*: patitur bψ^2: datur (dat $g^2\psi^1$) *cett.* absolutum esse Σ

largitor. Habet a M. Caelio res publica, iudices, duas accusationes vel obsides periculi vel pignora voluntatis. Qua re oro obtestorque vos, iudices, ut qua in civitate paucis his diebus Sex. Clodius absolutus est, quem vos per biennium aut ministrum seditionis aut ducem vidistis, hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis, ore, lingua, manu, vita omni inquinatum, qui aedis sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis manibus incendit, qui Catuli monumentum adflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit, qui in Palatio atque in urbis oculis servitia ad caedem et ad inflammandam urbem incitavit: in ea civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratia, M. Caelium libidini muliebri condonatum, ne eadem mulier cum suo coniuge et fratre et turpissimum latronem eripuisse et honestissimum adulescentem oppressisse videa-
79 tur. Quod cum huius vobis adulescentiam proposueritis, constituitote ante oculos etiam huius miseri senectutem qui hoc unico filio nititur, in huius spe requiescit, huius unius casum pertimescit; quem vos supplicem vestrae misericordiae, servum potestatis, abiectum non tam ad pedes quam ad mores sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum vel liberorum iucunditate sustentate, ut in alterius dolore vel pietati vel indulgentiae vestrae serviatis. Nolite, iudices, aut hunc iam natura ipsa occidentem velle maturius exstingui volnere vestro quam suo fato, aut hunc nunc primum florescentem firmata iam stirpe virtutis tamquam
80 turbine aliquo aut subita tempestate pervertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem iam prope desperatam contempsisse aut adulescentiam plenam spei

4 est Σ, *Baiter*: sit *Pπδ* 5–7 hominem . . . inquinatum *post* incendit *hab. Pπδ, huc transposuit Garatoni* 11 ad inflammandam *Bake*: ad flammandam Σ*B*: inflammandam *Pπ* 12 ea Σ*Bδ*: hac *Pπ* 12–13 muliebri . . . muliebri] mulieris . . . mulieris Σ 14 et turp. *Bake*: si turp. Σ: turp. *Pπδ* 19 vos *om.* Σ 24 ipsa natura Σ 25 quam Σδ: quamquam *Pπ*

maximae non modo non aluisse vos verum etiam perculisse atque adflixisse videamini. Quem si nobis, si suis, si rei publicae conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis omniumque huius nervorum ac laborum vos potissimum, iudices, fructus uberes diuturnosque capietis.

1 aluisse vos (al . . . . P^1) $P^2\pi\delta$: adlevasse *Müller* verum ΣB : sed *cett.* (*in lac.* P^2) perfluxisse atque perpulsisse ΣB 4 vestris] servis *B* : *fort.* servum vestris (*cf. Mart. Cap., Rhet. M. p.* 471 Caeli in omni vita servitium obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis)

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

OXFORD CLASSICAL TEXTS

The prices given of copies on ordinary paper are for copies bound in limp cloth; uncut copies may be had in paper covers at 6d. less per volume (1s. less for those priced from 6s. in cloth).

All volumes are also on sale interleaved with writing-paper and bound in stout cloth; prices on application.

April 1910

HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON, EDINBURGH, NEW YORK, TORONTO AND MELBOURNE

Greek

Aeschylus. A. Sidgwick. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)

Antoninus. J. H. Leopold. 3s. (India paper, 4s.)

Apollonius Rhodius. R. C. Seaton. 3s. (India paper, 4s.)

Aristophanes. F. W. Hall, W. M. Geldart. (India paper, 8s. 6d.)
  I. Ach., Eq., Nub., Vesp., Pax, Aves. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)
  II. Lys., Thesm., Ran., Eccl., Plut., fr. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)

Bucolici Graeci. U. von Wilamowitz-Moellendorff. 3s. (India paper, 4s.)

Demosthenes. S. H. Butcher.
  I. Orationes I–XIX. 4s. 6d. II. i. Orationes XX–XXVI. 3s. 6d.
  Together on India paper, 12s. 6d.

Euripides. Gilbert Murray. (India paper, I–III, 12. 6d.; I–II, 9s.; III, 4s. 6d.)
  I. Cyc., Alc., Med., Heracl., Hip., Andr., Hec. 3s. 6d.
  II. Suppl., Herc., Ion, Tro., El., I. T. 3s. 6d.
  III. Hel., Phoen., Or., Bacch., Iph. Aul., Rh. (In the press.)

Hellenica Oxyrhynchia cum Theopompi et Cratippi fragmentis. B. P. Grenfell, A. S. Hunt. 4s. 6d.

Herodotus. K. Hude. (India paper, 12s. 6d.)
  Vol. I (Books I–IV). 4s. 6d. Vol. II (Books V–IX). 4s. 6d.

Homer, 3s. per volume.
  Iliad. (Vols. I and II.) D. B. Monro, T. W. Allen. (India paper, 7s.)
  Odyssey. (Vols. III and IV.) T. W. Allen. (India paper, 6s.)

Hyperides. F. G. Kenyon. 3s. 6d.

Longinus. A. O. Prickard. 2s. 6d.

Plato. J. Burnet. Vols. I–III, 6s. each (India paper, 7s. each). Vol. IV, 7s. (India paper, 8s. 6d.) Vol. V. 8s. (India paper, 10s. 6d.)
  I. Euth., Apol., Crit., Ph.; Crat., Tht., Soph., Polit.
  II. Par., Phil., Symp., Phdr.; Alc. I, II, Hipp., Am.
  III. Thg., Chrm., Lch., Lys.; Euthd., Prot., Gorg., Men.; Hipp. ma., mi., Io, Menex.
  IV. Clit., Rep., Tim., Critias. Also Republic, separately, 6s.; on quarto writing-paper, 10s. 6d.
  V. Minos, Leges, Epinomis, Epistulae. Definitiones, Spuria.
  First and fifth tetralogies separately, paper covers, 2s. each.

Theophrasti Characteres. H. Diels. 3s. 6d.

Thucydides. H. Stuart Jones. (India paper, 8s. 6d.)
  I. Books 1–4. II. Books 5–8. 3s. 6d. each.

Xenophon. E. C. Marchant. Vols. I–III. (India paper, 12s. 6d.)
  I. Historia Graeca. 3s.
  II. Libri Socratici. 3s. 6d.
  III. Anabasis. 3s.
  IV. Cyropaedia. 3s. 6d.

Latin

Asconius. A. C. Clark. 3s. 6d.

Caesar, Commentarii. R. L. A. Du Pontet. (India paper, 7s.)
Bellum Gallicum. 2s. 6d. Bellum Civile. 3s.

Catullus. R. Ellis. 2s. 6d. (With Tibullus and Propertius, on India paper, 8s. 6d.)

Cicero, Epistulae. L. C. Purser. (India paper, 21s.)
I. Epp. ad Fam. 6s.; II. ad Att., Pars i (1-8), Pars ii (9-16), 4s. 6d. each; III. ad Q. F., ad M. Brut., Fragm. 3s.

Orationes. (Rosc. Am. etc., Mil. etc., Verrinae, India paper, 18s. 6d.)
Rosc. Am., I. Pomp., Clu., Cat., Mur., Cael. A. C. Clark. 3s.
Pro Milone, Caesarianae, Philippicae. A. C. Clark. 3s.
Verrinae. W. Peterson. 4s.
Pro Quinctio, Pro Roscio Comoedo, Pro Caecina, De lege Agraria, Pro Rabirio perduellionis reo, Pro Flacco, In Pisonem, Pro Rabirio Postumo. A. C. Clark. 3s.

Rhetorica. A. S. Wilkins. (India paper, 7s. 6d.)
I. De Oratore. 3s. II. Brutus, etc. 3s. 6d.

Horace. E. C. Wickham. 3s. (India paper, 4s. 6d.)

Lucretius. C. Bailey. 3s. (India paper, 4s.)

Martial. W. M. Lindsay. 6s. (India paper, 7s. 6d.)

Nepos. E. O. Winstedt. 2s.

Persius and Juvenal. S. G. Owen. 3s. (India paper, 4s.)

Plautus. W. M. Lindsay. (India paper, 16s.)
I. Amph.—Merc. II. Miles—fragm. 6s. each.

Propertius. J. S. Phillimore. 3s. (India paper, see Catullus.)

Statius. (Complete on India paper. 10s. 6d.)

Silvae. J. S. Phillimore. 3s. 6d.

Thebais and Achilleis. H. W. Garrod. 6s.

Tacitus, Opera Minora. H. Furneaux. 2s.

Annales. C. D. Fisher. 6s. (India paper, 7s.)

Terence. R. Y. Tyrrell. 3s. 6d. (India paper, 5s.)

Tibullus. J. P. Postgate. 2s. (India paper, see Catullus.)

Vergil. F. A. Hirtzel. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)

Appendix Vergiliana. R. Ellis. 4s.